

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI**

**ERGENLERDE SALDIRGANLIĞIN MADDE BAĞIMLILIĞI VE DİĞER
DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Cansu KARATAŞ TERZİ**

ANKARA-2009

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK ANABİLİM DALI**

**ERGENLERDE SALDIRGANLIĞIN MADDE BAĞIMLILIĞI VE DİĞER
DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Cansu KARATAŞ TERZİ**

**Danışman
Yrd.Doç.Dr. Leyla ERCAN**

ANKARA-2009

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI

Cansu KARATAŞ TERZİ' nin "Ergenlerde Saldırganlığın Madde Bağımlılığı ve Diğer Değişkenlerle İlişkisi" başlıklı tezi, jürimiz tarafından Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Yrd. Doç. Dr. Leyla ERCAN

.....

Üye (Başkan): Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY

.....

Üye : Doç. Dr. Galip YÜKSEL

.....

ÖNSÖZ

Çalışmamın yürütülmesi aşamasında sabırlı ve anlayışlı tutumuyla destek veren, güvenini esirgemeyen değerli tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Leyla ERCAN ile değerli ve kısıtlı vakitlerinde, bu çalışmayı yürütmem için bana zaman ayıran Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY hocama teşekkürlerimi sunarım.

Uygulama aşamasında yardımcı olan psikolog Sevdije KAYAN'a yardımlarından dolayı minnettarım.

Sadece bu çalışmamda değil; her zaman manevi desteğini esirgemeyen sevgili eşim Evren TERZİ'ye teşekkür ediyorum.

Cansu KARATAŞ TERZİ

ÖZET

ERGENLERDE SALDIRGANLIĞIN MADDE BAĞIMLILIĞI VE DİĞER DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİ

Karataş Terzi, Cansu

Yüksek Lisans, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Leyla ERCAN

Bu çalışma, ergenler arasında saldırganlığın, madde bağımlılığı ile ilişkisini incelemek amacıyla yapılmış bir araştırmadır. Bununla beraber, cinsiyet, SED, eğitim düzeyi, örgün eğitimde öğrenci olma veya cezaevinde bulunma durumu ile kullanılan madde türleri arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Araştırmada kullanılan Saldırganlık Ölçeği (Aggression Questionnaire) Buss ve Perry (1992) tarafından geliştirilmiştir.

Araştırmanın evrenini, 2007-2008 yıllarında, ortaöğretim çağında örgün eğitim kurumundaki 160 öğrenci ile cezaevinde bulunan 100 hükümlü-tutuklu ergen oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme hem ortaöğretim okullarında hem cezaevinde bulunan ergenlerden tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Veriler, SPSS 15.0 istatistiksel çözümleme programı aracılığıyla analiz edilmiştir ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanılan madde türlerinin dağılımı incelendiğinde; ergenlerin en fazla esrar kullandıkları ortaya çıkmıştır. Madde bağımlılığı ile saldırganlık, cinsiyet, saldırganlık alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu; buna karşın madde türü, SED, eğitim düzeyi, örgün eğitimde ya da cezaevinde bulunma durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; madde türü ile bütün değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; saldırganlık alt boyutları ile eğitim düzeyi, madde türü arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; ancak SED, cinsiyet, örgün eğitimde ya da cezaevinde bulunma durumu ve madde kullanımı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Madde Bağımlılığı, saldırganlık, ergenler, cezaevi

ABSTRACT

RELATION OF AGGRESSIVENESS WITH DRUG ADDICTION AND OTHER VARIABLES IN ADOLESCENTS

KARATAŞ TERZİ, Cansu

Master's Thesis, Guidance and Counseling Psychology Program

Thesis Adviser: Asst.Prof .Dr. Leyla ERCAN

The purpose of the present study was to examine the relation aggressiveness and drug addiction among adolescents. In addition, relations between gender, socio-economic status, education levels, being in a prison and in a formal education, substance kinds are examined. Aggressiveness Questionnaire (Buss and Perry, 1992), used in this research.

Research population is composed of adolescents who are in secondary education, formal educational institution and adolescents in prison in 2007-2008. Sample of research was chosen with random sample method from 160 adolescents in secondary schools and 100 convicted and arrested adolescents in prison.

The data were analyzed by running Statistical Package for Social Sciences (SPSS) program, and were achieved the results below:

It was concluded that among the distribution of used drug kinds, they use mostly dope. The relationship between drug use and aggressiveness, gender, aggressiveness dimensions was significant; on the other hand the relationship between drug kinds, socio-economic status, education levels, being in a prison and in a formal education was not significant; the relationship between drug kinds and all variables was not significant. The relationship between aggressiveness dimensions and education levels, drug kinds was not significant; but there was a relationship between socio-economic status, gender, being in a prison and in a formal education and drug use.

Key Words: Drug Addiction, Aggression, Adolescents, Prison

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Amaç	4
1.3. Hipotezler (Denenceler)	4
1.4. Önem	5
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar	6
2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ YAYINLAR	7
2.1. Saldırganlık	7
2.1.2. Saldırganlık Sınıflandırmaları	9
2.1.2.1. Zevk İçin Saldırganlık	9
2.1.2.2. Savunma İçin Saldırganlık	9
2.1.2.3. Bir Amaca Varmada Araç Olarak Saldırganlık	10
2.1.2.4. Kültürel Bir Öge Olarak Saldırganlık	10
2.1.2.5. Fiziksel ve Sözel Saldırganlık	10
2.1.2.6. Etkinci ve Tepkisel Saldırganlık	11
2.1.3. Saldırganlık Kuramları	11
2.1.3.1. İçgüdü Kuramları	11
2.1.3.2. Biyolojik Kuram	13
2.1.3.2.1. Genler	14
2.1.3.2.2. Sinir Sistemi	15
2.1.3.2.3. Biyokimyasal Faktörler	15
2.1.3.4. Dürtü Kuramı: Engellenme-Saldırganlık Hipotezi (ESH)	
.....	17

2.1.3.5. Boşalma Kuramı.....	22
2.1.3.6. Uyarılma Aktarımı Kuramı.....	23
2.1.3.7. Sosyal Öğrenme Kuramı.....	23
2.1.3.8. Ekolojik Kuram.....	27
2.1.3.9. Genel Duygusal Saldırganlık Modeli	28
2.1.3.10. Bilgi İşleme ve Bilişsel Davranışçı Kuramlara Göre Saldırganlık Kuramları.....	29
2.1.4. Saldırgan Davranış İçin Risk Etmenleri	29
2.1.4.1. Bireysel Etmenler.....	31
2.1.4.2. Öyküsel Etmenler.....	32
2.1.4.3. Klinik Etmenler.....	333
2.1.4.4. Diğer Etmenler.....	333
2.1.5. Saldırganlık İle İlgili Yapılan Araştırmalar	344
2.2. Madde Bağımlılığı.....	40
2.2.1. DSM IV'e Göre Madde Bağımlılığının Temel Kriterleri	41
2.2.2. DSM IV'e Göre Madde Kötüye Kullanımının Temel Kriterleri.....	42
2.2.3. Madde Bağımlılığının Nedenleri.....	42
2.2.3.1. Maddenin Farmakolojik ve Fizyolojik Özellikleri.....	43
2.2.3.2. Kişilik Özellikleri.....	43
2.2.3.3. Sosyal Çevre, Etkileşimler ve Arkadaşlık İlişkileri	44
2.2.4. Bağımlılık Yapma Özelliğine Sahip Olan Maddelerin Ortak Özellikleri.....	45
2.2.5. Psiko-Aktif Maddelerin Sınıflandırılması.....	46
2.2.6. Psikoaktif Maddelerin Etkileri	47
2.2.6.1 Merkezi Sinir Sistemine Uyuşturucu (Narkotik) Etki Edenler.....	48
2.2.6.2. Merkezi Sinir Sistemine Uyarıcı (Stimulan) olarak Etki Edenler	50
2.2.6.3. Merkezi Sinir Sistemine Halüsinojenik Etki Edenler.....	53
2.2.6.4. Merkezi Sinir Sistemine Bastırıcı (Depresan) Etki Edenler	55
2.2.7. Madde Kullanımının Yaygınlığı.....	57
2.2.7.1. Avrupa	57
2.2.7.2. Türkiye.....	57

2.2.8. Madde Kullanımı ile İlişkili Demografik Özellikler	58
2.2.9. Madde Bağımlılığı İle İlgili Yapılan Araştırmalar	61
3. YÖNTEM.....	71
3.1. Araştırma Modeli	71
3.2. Araştırma Grubu.....	71
3.3. Veri Toplama Araçları.....	73
3.3.1. Saldırganlık Ölçeği	73
3.3.1.1. Ölçeğin Geçerlik ve Güvenirliği	74
3.3.2. Kişisel Bilgi Formu.....	75
3.4. İşlem Yolu.....	75
3.5. Verilerin Analizi.....	75
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	77
4.1. Madde Kullanımının Demografik Verilere Göre Dağılımı	77
4.1.1. Madde Kullanımının Örgün Eğitimde Öğrenci veya Cezaevinde Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı.....	77
4.1.2. Kullanılan Maddenin Cinsinin Demografik Verilere Göre Dağılımı	79
4.2. Ergenlerin Madde Kullanımının Demografik Verilere Göre Dağılımı	80
4.2.1. Madde Kullanımının Cinsiyete Göre Dağılımı	80
4.2.2. Madde Kullanımının Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	82
4.2.3. Madde Kullanımının Ekonomik Düzeylere Göre Dağılımı.....	83
4.3. Ergenlerin Kullandığı Madde Türünün Demografik Verilere Göre Dağılımı	84
4.3.1. Kullanılan Madde Türünün Cinsiyete Göre Dağılımı	84
4.3.2. Kullanılan Madde Türünün Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	85
4.3.3. Kullanılan Madde Türünün Örgün Eğitimde Öğrenci Olma ve Cezaevinde Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı	87
4.3.4. Kullanılan Madde Türünün Ekonomik Duruma Göre Dağılımı	89
4.4. Madde Kullanımı ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin Sonuçları.....	91
4.5. Ergenlerin Saldırganlığı, Saldırganlık Alt Boyutlarına Göre Yansıtma Biçimleri.....	92
4.6. Ergenlerin Demografik Verilere Göre Saldırganlık Alt Boyutlarının İncelenmesi.....	94

4.6.1. Cinsiyete Göre Saldırganlık Alt Boyutlarının İncelenmesi	94
4.6.2. Eğitim Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutları	97
4.6.3. Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Saldırganlık Alt boyutları.....	99
4.6.4. Örgün Eğitimde Öğrenci Olma ve Cezaevinde Bulunma Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutları	103
4.7. Madde Kullanımı ile Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki.....	104
4.8. Kullanılan Maddenin Türü ve Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki	106
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	1099
ÖNERİLER	10910
KAYNAKÇA	112
EKLER.....	123

TABLolar LİSTESİ

Tablo-1	71
Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı	712
Tablo-2	72
Ergenlerin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı.....	72
Tablo-3	72
Ergenlerin Ekonomik Düzeylere Göre Dağılımları.....	72
Tablo-4	73
Saldırganlık Ölçeği Dağılım Tablosu	73
Tablo-5	77
Ergenlerin Durumlarına Göre Madde Kullanım Dağılımları.....	77
Tablo-6	79
Ergenlerin Kullandıkları Madde Türlerine Göre Dağılımı	79
Tablo-7	81
Cinsiyetin Madde Kullanımına Göre Dağılımı	81
Tablo-8	82
Eğitim Düzeylerinin Madde Kullanımına Göre Dağılımı.....	82
Tablo-9	83
Ekonomik Düzeylerinin Madde Kullanımlarına Göre Dağılımı	83
Tablo-10	84
Cinsiyetin Madde Türlerine Göre Dağılımı	84
Tablo-11	86
Eğitim Düzeylerine Göre Madde Türlerinin Dağılımı.....	86
Tablo-12	88
Örgün Eğitimde Öğrenci Olma ve Cezaevinde Bulunma Durumunun Madde Türlerine Göre Dağılımları.....	88
Tablo-13	89
Ekonomik Durumlarının Madde Türlerine Göre Dağılımı	89
Tablo-14	91
Madde Kullanımı ve Saldırganlık Arasındaki İlişki	91
Tablo-15	93
Saldırganlık Alt boyutlarının Dağılımı	93

Tablo-16	93
Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki	93
Tablo-17	94
Saldırganlık Alt Boyutlarının Kolmogorov-Smirnov (k-s) Testi ile Normallik Dağılımı.....	94
Tablo-18	95
Saldırganlık Alt Boyutlarının Homojenlik Dağılımı	95
Tablo-19	96
Ergenlerin Cinsiyetine Göre Saldırganlık Alt Boyutları.....	96
Tablo-20.....	98
Saldırganlık Alt Boyutları Üzerinde Eğitim Düzeylerine Bağlı Tanımlayıcı Bilgiler	98
Tablo-21	99
Eğitim Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutları.....	99
Tablo-22.....	100
Saldırganlık Alt Boyutları Üzerinde Sosyo-Ekonomik Düzeylerine Bağlı Tanımlayıcı Bilgiler.....	100
Tablo-23	101
Sosyo-Ekonomik Durumun Saldırganlık Alt Boyutlarına Göre Dağılımı.....	101
Tablo-24	102
Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutlarına İlişkin Tukey HSD Testi Sonuçları.....	102
Tablo-25	103
Örgün Eğitimde Öğrenci Olma veya Cezaevinde Bulunma Durumları ile Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki	103
Tablo-26	105
Madde Kullanımı ile Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki	105
Tablo-27	1086
Saldırganlık Alt Boyutları Üzerinde Madde Türlerine Bağlı Tanımlayıcı Bilgiler..	106
Tablo-28.....	108
Madde Türü ve Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki.....	108

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1 Madde Kullanıcılarının Cinsiyete Göre Dağılımı	58
Şekil-2 Madde Kullanıcılarının Eğitim düzeyine Göre Dağılımı.....	58
Şekil -3. Madde Kullanıcılarının Maddeye Başlama Nedeni Olarak Gördükleri Değişkenlerin Dağılımları.....	59
Şekil-4. Madde Kullanıcılarının Başlama Sırasına Göre Kullandıkları Maddelerin Dağılımı.....	59
Şekil-5. Madde Kullanıcılarının En Sık Kullandıkları Maddelere Göre Dağılımı....	60
Şekil-6. Madde Kullanıcılarının Sabıka Durumuna Göre Dağılımı.....	61

1. GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmaya konu olan problem durumu açıklanmış, alt problemler, hipotezler ve problemle ilgili temel kavramlar verilmiştir. Ayrıca araştırmanın sınırlılıkları, amacı ve önemi belirtilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Çocuklukla erişkinlik arasında yer alan, gelişme, ruhsal olgunlaşma ve yetişkin yaşama hazırlık ve uyum dönemi olan ergenlik çağı, yaş olarak genellikle 12–21 yaşları arasındaki dönemdir. Ergenlik ve bu süreci kapsayan problemler, uzun yıllardır var olan ve süregelen bireysel ve sosyal sorunları da beraberinde getirmekte, bireylerin ileriki yaşamlarının şekillenmesinde, bu dönemin küçümsenmeyecek derecede önemli olmasından dolayı, araştırmacılar tarafından ilgi duyulan alanlardan biri olmaktadır. Ergenlik dönemi; eşsiz bir gözdağı, değişim, meydan okuma ve fırsat zamanıdır. İnsan gelişiminin başka hiçbir aşamasında böylesi büyük bir değişim, böylesi kısa bir zamanda ve bu kadar çok alanda gerçekleşmez. Bu dönemde ergenlerin vücudu, zihinleri, yetenekleri ve kişilerarası ilişkileri değişmektedir (Yalom, 2008).

Ergenlik döneminin birey üzerinde oluşturduğu etkiler şunlardır:

1. Genç ergen, çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında bir geçiş döneminde olduğu için kararsızlık içerisinde kalmaktadır. Kimi zaman bir yetişkin gibi davranması gerekirken, kimi zaman çocukça hareketler sergilemektedir. Ergene benzer olarak ailesi ve çevresi de bu karışık ruh haline bürünebilmekte ve beklentileri değişiklik gösterebilmektedir.
2. Bu dönem, bir değişim dönemi olduğundan, kişinin biyolojik yapısı da bir geçiş dönemi içerisinde.
3. Ergenlikte duygusal yoğunluk artar. Dolayısıyla davranışlarda aşırıya kaçılır ve duygular da karışıktır.

4. Ergenlik döneminde dengesizlikler yoğundur. Dolayısıyla ergenin uyumsuz yaşaması da söz konusudur.

Ergenlik döneminde en yoğun yaşanan problemler şunlardır:

1. Benlik ve kişilik gelişimindeki problemler.
2. Cinsiyet ve cinsiyet rolünün kazanılmasındaki problemler (Temel ve Aksoy, 2001).
3. Fiziksel görünüş ve sağlıkla ilgili problemler.
4. Evde, dışarıda toplumsal ilişkilerle ilgili problemler.
5. Karşı cinsle olan ilişkilerdeki problemler.
6. Meslek seçimi, okul ve ödevlerle ilgili olan problemler.
7. Gelecekle ilgili planlar üzerindeki problemler.
8. Töresel ve dinsel birtakım problemler.
9. Mali durumla ilgili problemler (Gürsoy ve diğ., 2002).

Ergen, yaşadığı bu tür problemleri çözmedikçe kendisinde bir yetersizlik duygusu gelişir. Ergen, hırpalanmadan bu uyumsuz davranış örüntülerinden kendini kurtarabilirse, huzura kavuşur ve kendisinde yeterlik duygusu gelişir (Gürsoy ve diğ., 2002). Yetersizlik kaygısından kurtulamayanların bir kısmı etrafına saldırganca davranmakta; bir kısmı ise sigara, alkol ya da uyuşturucu madde bağımlılığı ile bu sürecini aşmaya çalışmaktadır. Bu tür uyuşturucu maddelerin gençler arasında yaygınlaşmasının nedenleri ise şunlardır:

1. Kendini gösterme, büyüdüğünü kanıtlama çabası içerisindedir.
2. Arkadaş grubuna dahil olma, dışlanmama ve kendini yalnız hissetmemek için o grubun kurallarına uymaya çalışır.
3. Ergen, bu maddelerin, gençlik bunalımlarını aşmaya yardım edeceğini düşünür.
4. Merak (Gürsoy ve diğ., 2002).
5. Duyguları yoğundur.

6. Kendine aşırı güven ve güvensizlik vardır.
7. Enerjisini boşaltacak olanaklar sınırlıdır.
8. Gençlere sahip çıkıcı olanaklar kısıtlıdır.
9. Kitle iletişim araçları yanlış özdeşime ve özendirmeye zemin hazırlamaktadır (F. Öktem).

Madde kullanan ergenlerin tipik davranım bozukluğu davranışları arasında, okuldaki, evdeki ya da toplumdaki beklentilere, kurallara uymayı reddetme, otorite figürleriyle sürekli karşı karşıya gelme, yalan söyleme, hırsızlık, eşyalara zarar verme, aşırı kavgacı olma, insanlara ya da hayvanlara karşı şiddet uygulaması sayılabilmektedir (Ögel, Taner, Yılmazçetin, 2003).

Saldırgan davranışa neden olan etmenlerden bazıları şunlardır:

- a) Öğrenme.
- b) Pekiştirme.
- c) Taklit.
- d) Saldırganlık özendiricileri (Silahlar, “cezalandır, vur, patlat” gibi sözcükler) (Freedman ve diğ., 1998).
- e) Dürtüler (Özmen, 2006).
- f) Saldırgan davranış ile ilgili bilişsel değerlendirme (Özmen, 2006).

Araştırmacı tarafından ilgili literatür tarandığında, özellikle saldırganlığın ve madde bağımlılığının bir arada bulunduğu, birbirleriyle ilişkilendirildiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, tüm bu bilgiler ışığında ergenlerin yaşamında sorun teşkil eden, ergenlerin saldırgan davranışları, madde kullanıp kullanmamaları ve bunların çeşitli değişkenler (maddenin türü, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, örgün eğitimde veya cezaevinde bulunma durumu, eğitim düzeyi) ile ilişkisi bu araştırmanın üzerinde durmaya çalışacağı konu olacaktır.

1.2. Amaç

Bu araştırmanın amacı, ergenler arasında saldırgan davranışın, madde kullanıp kullanmama ve çeşitli değişkenler (cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, eğitim düzeyi, örgün eğitimde öğrenci olma veya cezaevinde bulunma durumu) ile ilişkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.3. Hipotezler (Denenceler)

1. Madde kullanımı cezaevindeki ergenler ile örgün eğitime devam eden ergenlere göre değişmemektedir.
2. Ergenler arasında en fazla esrar maddesi kullanılmaktadır.
3. Madde kullanımı cinsiyete göre değişmektedir.
4. Madde kullanımı eğitim düzeyine göre değişmemektedir.
5. Madde kullanımı sosyo-ekonomik düzeye göre değişmemektedir.
6. Kullanılan madde türü cinsiyete göre değişmemektedir.
7. Kullanılan madde türü eğitim düzeyine göre değişmemektedir.
8. Kullanılan madde türü cezaevindeki ergenler ile örgün eğitime devam eden ergenlere göre değişmemektedir.
9. Kullanılan madde türü sosyo-ekonomik düzeylere göre değişmemektedir.
10. Saldırganlık, madde kullanımına göre değişmektedir.
11. Ergenlerin saldırganlığı yansıtma biçimleri farklılık göstermektedir.
12. Saldırganlığı yansıtma biçimleri cinsiyete göre değişmektedir.
13. Saldırganlığı yansıtma biçimleri sosyo-ekonomik düzeye göre değişmektedir.

14. Saldırganlığı yansıtma biçimleri örgün eğitimde öğrenci olma ve cezaevinde bulunma durumlarına göre değişmektedir.
15. Saldırganlığı yansıtma biçimleri madde kullanımına göre değişmektedir.
16. Saldırganlığı yansıtma biçimleri, kullanılan maddenin türüne göre değişmemektedir.

1.4. Önem

Yapılan araştırmalar, ülkemizde ve dünyada saldırganlık ile madde bağımlılığının hızlı bir şekilde yaygınlaştığını ve acilen önlem alınması gereken konulardan bazıları olduğunu göstermektedir. Özellikle kişiliğin ve davranış kalıplarının kazanılmaya başlandığı ergenlik döneminde, yeni davranışlar denenmektedir. Denenen bu davranışlar ise bazen olumsuz da olabilmektedir. Tüm bunlar, ülkemizi ve dünyayı tehdit edici boyutlara gelmektedir.

Madde bağımlılığı birçok psikolojik ve sosyal faktörle ilişkili olan; çeşitli psikiyatrik bozuklukların eşlik etme ihtimalinin yüksek olduğu bir durumdur. Bu nedenle, madde bağımlılığı tedavisinde kişinin çok yönlü olarak ele alınması gerektiği unutulmamalıdır. Özellikle ergenler arasında önemli derecede artış gösteren saldırganlık ve madde bağımlılığı, ergenlerin yaşam kalitesini önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir.

Araştırmacı tarafından literatür tarandığında, ülkemizde saldırganlık ve madde bağımlılığının bir arada bulunduğu bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle saldırganlık ve madde bağımlılığının birbiri ile ilişkilendirildiği, bu değişkenlerin ne tür faktörlerle ilişkili olduğu, örgün eğitim kurumlarında ve ceza infaz kurumlarındaki ergenlerin saldırganlık alt boyutları, kullanılan madde türleri, ile ilgili veri sağlayacak bir araştırmanın araştırılmaya değer olduğu düşünülmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma, 14-18 yaş arası liseli ergenler ve Ceza İnfaz Kurumundaki hükümlü-tutuklu ergenler ile sınırlı kalacaktır.

1.6. Tanımlar

Saldırganlık: Diğer bir canlı ya da nesneye yönelik incitici ve rahatsız edici davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Boxer ve Tisak,2005; Özmen,2006). Saldırganlık, bir kişinin diğerine, kendine, hayvana ya da cansız bir nesneye kazara ya da niyetli bir biçimde fiziksel ya da psikolojik zarar vermeye neden olabilecek herhangi bir davranıştır (Moustone ve Pulkinen,1991; Şahin, 2005).

Madde Bağımlılığı: Dışarıdan alınan kimyasal maddelere ruhsal, fiziksel, ya da hem ruhsal hem fiziksel olarak düşkün olmak gereksinimi içerisinde bu maddelere yer ayırması olarak tanımlanmaktadır (Babaoğlu, 1997:153).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ YAYINLAR

Bu bölümde saldırganlık ve madde bağımlılığı ile ilgili tanımlayıcı, kuramsal bilgiler ve bu değişkenlerle ilgili yapılmış araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. Saldırganlık

Saldırganlık, özellikle son yıllarda dikkat edilmesi gereken konulardan biridir. Özellikle, ergenler arasında yaygınlık gösteren şiddet, kişilerarası ilişkileri tehdit eder duruma gelmektedir.

Bilim adamları, saldırganlığı çeşitli biçimlerde tanımlamaktadır. Ancak bu tanımlarda gözlenen ortak nokta, saldırganlığın bir davranış biçimi olmasıdır.

Saldırganlık, diğer bir canlı ya da nesneye yönelik incitici ve rahatsız edici davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Boxer ve Tisak, 2005; Özmen, 2006). Saldırganlık, bir kişinin diğerine, kendine, hayvana ya da cansız bir nesneye kazara ya da niyetli bir biçimde fiziksel ya da psikolojik zarar vermeye neden olabilecek herhangi bir davranıştır (Moustone ve Pulkinen, 1991; Şahin, 2005).

Saldırganlıkla birlikte ele alınan kavramlar arasında şiddet, zorbalık, kızgınlık-öfke gelmektedir. Şiddet kavramı, fiziksel saldırıyı da içeren, olumsuz duyguların yoğun olarak yer aldığı durumlar olarak tanımlanır. Çoğu zaman bu iki kavram birbiri yerine kullanılabilir. Şiddet, “yaralamak ya da zarar vermek amacıyla kullanılan fiziksel güç” ya da “güç ve kuvvetin, başkalarını birtakım haklardan mahrum edebilecek şekilde adaletsiz bir biçimde kullanılması” olarak tanımlanmaktadır (Morrison ve Morrison, 1994). Ülkemizde yapılan “Ailede kadına karşı şiddet ve kadın suçluluğu” konulu araştırmada, “şiddet, bir kişinin bir başkasına fiziksel acı vermek veya yaralamak kastıyla yaptığı davranış” olarak tanımlanmıştır (İçli, Ögün ve Özcan, 1995). Morrison ve Morrison’a göre şiddet, fiziksel gücün kullanıldığı ve fiziksel yaralama ile sonuçlanan olayların yanı sıra, başkalarını bazı haklardan mahrum etmeyi de içeren bir kavram olarak tanımlarlar (Öğülmüş, 1995).

Bazıları ise, saldırganlığın tek nedeninin isteklerimizi elde edememekten

doğan öfke duygusu olduğunu savunmuşlardır. Ancak, saldırganlığı tek bir nedene bağlamanın yeterli olacağı kuşkuludur. Saldırganlık türleri, bu nedenle, hem saldırganlığın kökenindeki çok boyutluğu hem de böyle bir tepkinin bazen türlerden birkaçından aynı anda kaynaklanabileceğini vurgulayan birer kanıt gibi düşünülebilir (Kuşluvan, 1999).

Davranışla ilgili süreç olarak saldırganlığın, “doğal ve içgüdüsel” bir olgu mu yoksa “toplumsal deneyimsel ve kişiliğe bağlı” bir olgu mu olduğu uzun zamandır tartışılan bir konudur. Bu tartışmaların etkisini, gerek saldırganlık tanımlarında gerekse, saldırganlık kuramlarında görmek mümkündür. Zira saldırganlığı tanımlamaya çalışan yazarların bazıları, davranışın özelliklerine, bazıları davranışı başlatan ön koşullara, bazıları da davranışın uyumsal yönlerine ağırlık vermişlerdir. Genel olarak saldırgan davranışın kesin sınırlara ayrılarak tanımlandığını görüyoruz. Örneğin “yapıcı-yaratıcı” saldırganlık ile yıkıcı saldırganlık, “amaçlı amaçsız” saldırganlık ve “araçsal” saldırganlık sınıflamaları gibi (Fromm, 1968).

Bandura, saldırganlığın kesin sınıflara ayrılarak tanımlanmasını eleştirerek her hangi bir davranışın saldırgan olarak nitelendirilmesinin bu nitelendirmeyi yapanların ya da içinde yaşanılan toplumun değer yargılarına bağlı olduğunu savunmuş; saldırganlığı, toplumsal açıdan saldırgan olarak nitelendirilen zarar verici ve yıkıcı davranışlar olarak ifade etmiştir (Bandura, 1973) .

Worchel ve arkadaşları (1991), öfkeli saldırganlık (angry aggression) ve araçsal saldırganlık (instrumental aggression) arasında bir ayırım yapmaktadırlar. Öfkeli saldırganlık, öfke ve düşmanlığın kışkırttığı saldırganca bir eylemdir. Düşmanca saldırganlık, dürtüsel ve planlanmamış, öfke aracılığıyla harekete geçen, hedefe en çok zarar verme olan ve algılanan bazı kışkırtmalara tepki olarak meydana gelen davranıştır (Kassinove, 2005).

Davranışçılar saldırganlığı, diğer sosyal davranışlar gibi çevre etkinlikleri ve toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilmiş bir tepki türü olarak tanımlamaya çalışmışlardır (Johnson, 1972). Buss, bütün saldırgan tepkilerin ortak iki özelliğinden söz etmiştir. Bunlar:

a- Zarar verici uyarıcılar ortaya koyması

b- Kişiler arası ortamı gerektirmesidir.

Buss'a göre, sosyal olarak kabul edilen bir davranış içerisinde zarar meydana geliyorsa, bu davranış saldırgan olarak düşünülmelidir (Jonhson, 1972) . Öte yandan günümüzde birçok araştırmamanın temel aldığı çevreci (Naturalist) görüş saldırgan davranışın da diğer davranışlar gibi kişi ve çevre etkileşimi sonucu öğrenildiğini savunmuşlardır. Saldırganlık tanımlarının tümünde şu sonuç ortaya çıkarılmıştır. Saldırgan davranışın oluşması tamamen saldırganın davranışlarına ve amacına bağlanmıştır. Çeşitli sosyal ve temel faktörlere bağlı olarak zarar veren ve yıkıcı davranış olarak nitelendirilen davranış, aslında saldırgan değil, saldırılana bağlı olarak ortaya çıkan durumdur (Bandura, 1973).

2.1.1. Saldırganlık Sınıflandırmaları

İlgili literatür incelendiğinde, saldırganlığın farklı sınıflandırmalarının yapıldığı görülmektedir. En genel sınıflandırmalar arasında saldırganlık türleri; dolaylı- dolaysız, aktif-pasif, sözel-fiziksel, planlı- plansız ve bireyin kendine ya da başkasına yönelttiği saldırganlık şeklinde yer almaktadır (Atamer ve Oral, 2004; Özmen, 2004).

2.1.1.1. Zevk İçin Saldırganlık

İnsanlar bazen, yalnızca zevk aldıkları için saldırgan davranışlarda bulunmaktadır. Küçük bir çocuğun kendisine hiçbir zararı olmayan kedinin kuyruğunu çekmekten zevk duyması gibi.

2.1.1.2. Savunma İçin Saldırganlık

Saldırgan davranışlar, biyolojik varlığımıza yönelmiş tehlikelere karşı bir savunma davranışı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Engelleme sonucu ortaya çıkan saldırganlık da, savunma için saldırganlığın özel bir biçimi olarak yorumlanabilmektedir.

2.1.1.3. Bir Amaca Varmada Araç Olarak Saldırganlık

Araçsal saldırganlık, eylemin kendisinin dışında bir hedefe ulaşmak için girişilen saldırganca bir eylemdir (Öğülmüş, 1995). İçgüdüsel öğrenmeden ziyade, öğrenme sonucu da ortaya çıkmaktadır. Ders çalışmayan çocuğunu dövünce, onun ders çalıştığını gören bir baba, çocuğuna ders çalıştırabilmek için her zaman dayağa başvuracaktır. Dolayısı ile saldırgan davranışın, amaca erişmede başarı kazanılması durumunda yinelenmesi olasılığının arttığı söylenebilmektedir (Kassinove, 2005).

2.1.1.4. Kültürel Bir Öge Olarak Saldırganlık

Saldırganlık, sosyo-kültürel ya da yalnızca kültürel bir ortamın biçimlendirdiği bir davranış olarak da ortaya çıkmaktadır. Bir toplumdaki kültür öğelerine saldırgan bir davranış doğru, doğal ve beğenilir bir davranış biçimi ise; saldırganlığın kınandığı ve hatta ürkütücü bir davranış olarak nitelendiği bir diğer toplum için " tehlikeli " sayılacağı açıktır. Dolayısı ile kültürel bir öge olarak saldırganlığın " öğrenildiği " öne sürülebilir (Kuşluvan, 1999).

2.1.1.5. Fiziksel ve Sözel Saldırganlık

Saldırganlık "fiziksel" ve "sözel" saldırganlık olmak üzere de iki başlık altında incelenebilmektedir (Önder ve Dilbaz, 1994). Ünsal (1996), fiziksel şiddet ve saldırganlığın, kişilerin fiziksel bütünlüğüne dışarıdan yöneltilen sert ve acı verici bir edim olduğunu belirtmekte ve buna ek olarak, kurbanın canı, sağlığı, bedensel bütünlüğü ya da bireysel özgürlüğüne bir tehdidin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Sözel saldırganlık ise, lakap takma, küfür etme, küçük düşürme gibi öfkenin sözel olarak dışavurumlarını içermektedir (Wenar, 1994).

Berkowitz'in (1993) diğer saldırganlık kategorileri; fiziksel veya sözel ve doğrudan ve dolaylı olarak gruplanır. Fiziksel ve doğrudan, hakaret edilmeye tepki olarak biri diğerine vurduğu zaman görülebilmektedir. Fiziksel ve doğrudan olmayan, size hakaret eden birinin benzin deposuna su ve şeker koymak gibi olabilir.

Sözel ve doğrudan olan, hakaret eden birine bağırarak görülebilir. Sözel ve doğrudan olmayan, size hakaret eden biri hakkında söylenti yaymak veya

dedikodu yapmak gibi görülebilir. Son iki kategori öfke olarak tanımlanmıştır; çünkü onlar sözel davranışta odaklanmıştır. Toplumun fiziksel saldırganlığı, sözel öfkeden farklı olarak görmesinin farkına varılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

2.1.1.6. Etkinci ve Tepkisel Saldırganlık

Cherer ve arkadaşları, saldırgan güdülenmeyi "etkinci" (active) "tepkisel" (reactive) olarak ikiye ayırmaktadırlar. Cherer ve arkadaşları, bu görüşler arasındaki farkı, saldırgan davranışın güdülenmesinde bulmaktadırlar: Psikanalitik ve etholojik "etkinci" kuramlara göre saldırganlık, çevresel hareketlendiricilere gösterilen tepkilerle belirtmektedir. Her organizmanın kurtulmak istediği gerilimlerden kaynaklandığı varsayımıdır. Etkinci kuramcılar, bu gerilimlerin organizmanın içinde zaten varolan itici kuvvetlerden, tepkiselciler de engellenmelerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler (Scheren ve diğ., 1975; Beygü, 1995).

2.1.2. Saldırganlık Kuramları

2.1.2.1. İçgüdü Kuramları

Saldırganlığı açıklamaya çalışan en eski kuram, içgüdü kuramlarıdır (Baron ve Byrne, 2000). Saldırganlık davranışının içgüdüsel olduğunu öne süren kuramcılar, bu iddialarını, davranışın tüm türlerde gözlenen ortak bir davranış olmasına dayandırmaktadırlar.

İçgüdü kuramları saldırganlığı, doğuştan gelen, insanın doğasında yer alan bir eğilim olarak tanımlamışlardır. Bir başka deyişle, insanların biyolojik olarak saldırganca davranmak üzere programlandığını ileri sürmektedir (Baron ve Byrne, 1991). Bu kuramlara göre, insanlar, diğer hayvanlar gibi kendilerini saldırgan davranışlarda bulunmaya eğilimli kılan bir saldırganlık içgüdü ve/veya dürtüsü ile doğmaktadır. Saldırgan davranışların temelinde yatan bu içgüdü ya da dürtü olmaktadır (Baron ve Byrne, 1987; Çetinkaya, 1991).

Freud yalnızca iki temel güdünün bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunlar, yapıcı cinsel enerji "libido" ve yıkıcı saldırganlık enerjisi "thanatos" dur. Freud, her insanın içinde güçlü, kendi kendini yıkıcı iç tepilerin bulunduğunu savunmuş ve bazen içe,

bazen de dışa dönük olarak etkileşebilen bu iç tepilere “ölüm arzuları” adını vermiştir. Bu iç tepiler içe dönük olarak etkileştiklerinde, insanların enerjilerini kısıtlamalarına, kendilerini cezalandırmalarına, mazohistik olmalarına ve aşırı durumlarda intihar etmelerine neden olmaktadır.

Dışa dönük olarak etkileştiklerinde ise kavgacı, düşmanlık duygusu güden, saldırgan davranışlarda anlatım bulmaktadırlar (Freedman, Sears, Carl Smith, 1989). Freud, içgüdüsel bir dürtüden dolayı, saldırgan davrandığımızı belirtmektedir. Freud’a göre, kişiye, kendine zarar verici şekilde yönelen ölüm isteği (thanatos), daha sonra dışarıya yani diğer insanlara yönelmektedir. Dışarıya yönelen ölüm isteği, saldırganlığın kaynağını oluşturmaktadır.

Ölüm isteği yıkıcı bir güç olarak kontrol edilebilmekte ancak ortadan kaldırılamamaktadır. Saldırganlığın dışavurumu bir boşalım (katarsis) sağlamak ve sonradan gösterilecek saldırganlığın olasılığını azaltmaktadır (Brewer ve Crano, 1994). Bir gerginlik azaltma modeli olan Freud’un saldırganlık kuramı, saldırganlık içgüdüünün yarattığı enerjinin mutlaka boşaltılacağını öne sürmekte ve boşaltılmanın değişik yollarla yapılabileceğini belirtmektedir.

İçgüdü kuramlarına göre saldırganlık, dış koşullardan bağımsız olarak ortaya çıkmakta ve zaman içinde değişmemektedir (Franzoi, 2003). Ancak, kültürler arası çalışmalarda görüldüğü gibi, insanlardaki cinsel tepkilerin hormon düzeyinden çok, sosyal çevre tarafından belirlendiği bilinmektedir. İnsan mantığı, genelde davranışların bütünüyle içgüdüsel ya da genlerle açıklanmasını reddetme eğilimindedir. Buna karşın saldırgan davranışların, içgüdülere bağlı olduğu görüşünün bazı çevrelerde çok kolay kabul görmesi ilginç görünmektedir. Bu inancın bir nedeni, içgüdüsel güçlere başvurmaksızın toplumsallaşmış insanların kendi yaşamları pahasına sık sık şiddet eylemlerine yönelmelerini açıklamada karşılaşılan zorluklardır. Bir diğer neden de saldırganlığı, içgüdüsel eğilimlerle açıklayarak, insanların kendilerini bu tür davranışları körükleyen toplumsal koşulları değiştirme sorumluluğundan arınmış hissetmeleri olabilir (Morgan, 1995).

Bu görüşe göre saldırganlık, sürekli biçimde organizmanın içinde biriken bir

enerjidir. Fromm'un (1973), hidrolik enerji olarak nitelendirdiği bu enerjinin, uygun biçimde boşaltılmasının gerektiğini savunurlar. Bu enerjinin kaynağı merkezi sinir sistemi olup, saldırganlığın dışa vurulmasıyla boşalabileceğine işaret edilmektedir (Berkowitz, 1993). Ancak, içgüdü kuramları kültürlere, bireylere göre değişen saldırganlık davranışlarını açıklamada yetersiz kalmış ve zamanla popülerliğini yitirmiştir (Brehm, Kassin ve Fein, 1999; Myers, 2002).

2.1.2.2. Biyolojik Kuram

Saldırganlığı açıklamaya çalışan en eski ve en popüler kuram içgüdü kuramlarıdır (Baron ve Byrne, 2000). İçgüdülerle, evrim sürecinin saldırganlığı yeterince açıklayamadığını vurgulayan biyolojik kurama göre, saldırgan davranışlar biyolojik ve genetik etkilerden bağımsız değildir. Bu kuramın savunucularına göre, insanoğlu içgüdülerinin yanı sıra biyolojik donanımlarının etkisiyle de saldırganca davranabilmektedir (Kenrick, Neuberg ve Cialdini, 1999).

Bazı kuramcılar, beynin merkezi sinir sisteminin ve endokrin sisteminin şiddet içeren saldırgan davranışlara yol açtığını varsaymaktadır. Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar, saldırganlığın içgüdüsel ve genetiksel olabildiğini gösterdikten sonra, insanın da doğuştan saldırgan olduğu öne sürülmüştür. Eğer bu doğru ise, o zaman bu davranışların kontrolü sorun yaratmaktadır. Araştırmacılar, insanın bölgesel bir hayvan olduğunu ve yaşadığı bölgeyi savunmak için dövüşebileceğini belirtmişlerdir (Fisher, 1976). Lorenz modeline göre, normal içgüdüsel hareketler, merkezi sinir sisteminin, hareketin gerçekleştiği bölümünde oluşan özgül enerji ile ortaya çıkmaktadır. Bu enerji, doğal olarak birikmekte ve hareketin gerçekleşmesi ile boşalım meydana gelmektedir. Eğer içgüdüsel hareket belli bir süre içinde gerçekleşmezse, biriken enerji dağılır. Lorenz, Andry ve Star'a göre saldırganlık da, bu teoriye uymaktadır (Fisher, 1976). Saldırganlık ve kromozom konusu incelendiğinde; erkeklerdeki fazladan bir Y kromozomunun, saldırgan davranışlara neden olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Erkek cinsiyetini belirleyici Y kromozomunun saldırganlığa yol açtığı varsayımını benimseyen bilim adamları, fazla bir Y kromozomunun şiddet eğilimine neden olup olmadığını araştırmışlardır. Yeni doğan çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, her 500 erkek bebekten birinin,

bir fazla Y kromozomuyla (XYY) doğduğunu göstermiştir. XYY anormalliği konusuna gösterilen ilgi, Jacobs ve arkadaşlarının 1965 yılında, çeşitli suçlardan dolayı akıl hastanelerine yatırılmış erkek suçlular arasında yaptıkları araştırmadan sonra artmıştır. Bu araştırmada söz konusu durumlardaki erkeklerde, normal nüfusa oranla XYY anormalliğine daha sık rastlandığı sonucuna varılmıştır. Ancak daha sonra yapılan birçok araştırmada, fazla Y kromozomu ile saldırganlık arasındaki ilişki çürütülmüştür (Morgan,1995).

Hayvanlar ve insanlar üzerinde yapılan araştırmalarda, cinsiyet ile ilgili bezlerin çıkartılması sonucu, cinsiyetle birinci ve ikinci derecede ilgili organlarda gerilemenin ve buna bağlı olarak kişilik ve davranış değişimlerinin olduğu, davranışların yavaşladığı gözlenmiştir. Öte yandan, özellikle erkek iç salgı bezi hormonu olan testosteron verildiğinde, cinsel isteğin arttığı, bu amaca yönelik davranışların hızlandığı, saldırgan davranışlara dönüştüğü görülmüştür. Engellenme ve zorlanmanın karşısında; kaygıyı, korkuyu, kızgınlığı, öfkeyi arttıran adrenalin ve noradrenalinin kandaki düzeyinin, kadınlara oranla erkeklerde daha fazla yükseldiği saptanmıştır (Köknel, 1996). İnsanların diğer davranışları gibi saldırganlıklarını da etkileyen biyolojik faktörler ise genler, sinir sistemi ve biyokimyasal faktörler olarak sıralanmaktadır (Kenrick, Neuberg ve Cialdini, 1999).

2.1.2.2.1. Genler

Bireyin nesiller boyunca genler aracılığı ile aktarılan kimi özellikleri; bireyleri bazı durumlarda, bazı davranışlara daha meyilli kılmaktadır. Genler, içerdikleri bilgilerle kalıtsal faktörleri etkinleştirmekte, kalıtsal faktörler ise saldırganlık da dahil olmak üzere bireyler arasında gözlenen bireysel farklılıkların önemli bir kısmını açıklamaktadır (Moeller, 2001). Bu nedenle, bazı bireylerin saldırganlığa daha eğilimli olmaları da kalıtsal faktörlerle açıklanmaktadır (Myers, 2002). Kalıtsal faktörlerle ilişkili saldırganlık davranışlarında gözlenen bireysel farklılıkları açıklamak için, tek ve çift yumurta ikizleriyle çalışmalar yapılmıştır. Ne var ki bu çalışmalar, birbiriyle tutarsız sonuçlar ortaya koymuş (Miles ve Carey, 1997; Franzoi, 2003) ve kimi araştırma sonuçları ise aynı kalıtsal kodlara sahip tek yumurta ikizlerinin çift yumurta ikizlerinden daha benzer saldırganlık eğilimleri

olduğunu göstermiştir (Berkowitz, 1993; Rushton ve diğ., 1986; Myers, 2002). Kimi araştırmalarda da, anne babanın ikizlere olan farklı tutumları, beslenme ve stres gibi çevresel koşullar kontrol edilemediği için genetik faktörlerin saldırganlık üzerindeki etkisi ve düzeyi hakkında kesin sonuçlara ulaşılamamıştır (Berkowitz, 1993; Franzoi, 2003; Moeller, 2001; Vierikko ve diğ., 2003).

2.1.2.2.2. Sinir Sistemi

Saldırganlık davranışları üzerinde etkili olan etmenlerden birinin de sinir sistemi ve bu sistemin de merkezi olan beyin olduğu bilinmektedir. Beyindeki tek bir noktanın ya da bölgenin tek başına saldırganlık davranışını kontrol edemediği ifade edilmekle birlikte (Renfrew, 1997) kimi araştırmalarda beyinde saldırganlığı arttıran bazı bölgelerin var olduğu belirlenmiştir. Beyinde hipotalamus, mezensafalon ve amigdalanın uyarılmasının, öfkeye ve saldırgan davranışlara neden olduğuna ilişkin araştırmalar bulunmaktadır (Tiryaki, 2000).

Hem hayvanlarda hem de insanlarda, uyarıldığında saldırganlığı arttıran bir yapının yanı sıra, beyin bazı bölümlerinin de saldırganlığı frenlediği ileri sürülmüştür (Aronson, Wilson ve Akert, 1999; Myers, 2002). İnsanlarda korteksin gelişmesi sonucunda amigdala gibi yapıların tepkisel olarak harekete geçmesi kontrol altına alınmıştır. Bu nedenle insanlar saldırganlıklarını kontrol etmede, hayvanlardan daha başarılıdırlar (Atkinson ve diğ., 1990; Krahe, 2001).

2.1.2.2.3. Biyokimyasal Faktörler

Saldırgan davranışın, kandaki bazı kimyasallarla ilişkili olduğunu ve bunların düzeyine göre farklılaştığını ileri süren araştırmacılar olmuştur (Renfrew, 1997). Kandaki testesteron, serotonin ile kandaki kimyasal değişimleri tetikleyen alkolün, saldırganlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur. Erkeklerde daha yüksek düzeyde bulunan ve erkeklik hormonu olarak da adlandırılan testesteron hormonunun (Aronson, Wilson ve Akert, 1999; Berkowitz, 1993; Myers, 2002; Renfrew, 1997) düzeyini düşüren ilaçların, erkeklerin saldırganlık eğilimlerini bastırđıđı, ayrıca testesteron düzeyi yüksek olan bireylerin engellenme eşiklerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Kimi araştırmacılar da ergenlik döneminde saldırganlık

davranışlarında gözlenen artışı, testesteron düzeyinin yükselmesiyle açıklamaktadırlar (Berkowitz, 1993; Aronson, Wilson ve Akert, 1999).

Genetik, hormonal ve biyolojik bulgularla da desteklenen bazı araştırmalarda, saldırganlığı etkileyen diğer bir olgunun androjen hormonu olduğu ortaya konmuştur. Bu hormonun, beyin düzeni üzerindeki etkisinin yanı sıra, fiziksel büyüme ve kas gelişimini dolaylı olarak etkilemesinin saldırganlığa yol açtığı gözlenmiştir. Örneğin, bazı hayvanlarda çiftleşme döneminde androjen hormon düzeyinin yükselmesi, özellikle erkekler arasında kavgacı ve saldırgan davranışların yoğunlaşmasına neden olmaktadır (Morgan, 1995).

Saldırganlıkla ilişkilendirilen hormonlardan biri olan serotoninin, saldırganlığı frenlediği belirlenmiş, kandaki serotonin miktarının azalması halinde, bireylerin saldırgan davranma olasılıklarının da arttığı ileri sürülmektedir (Aronson, Wilson ve Akert, 1999; Renfrew, 1997).

Alkol de kan kimyasını değiştirmekte ve bireylerin kendileriyle ilgili farkındalıklarını azaltmaktadır. Bireyin, davranışlarının olası sonuçlarını düşünme ve ön görme becerilerine de ket vurmaktadır. Aynı zamanda, beynin öfke ve saldırganlık gibi toplum tarafından kabul edilmeyen duygu ve davranışlarını baskılayan, kontrol altına alan bölümünün devre dışı kalmasına da sebep olmaktadır (Baron ve Byrne, 1991). Alkol ve saldırganlık arasındaki ilişki günlük hayatta da kolaylıkla fark edilmektedir. Barlarda, alkol alınan yerlerde kavganın ve saldırganlığın sık gözlenmesi alkol kullanımı ve saldırganlık arasında ilişkinin varlığını desteklemektedir (Baron ve Byrne, 1991; Franzoi, 2003). Ancak alkol tek başına ve otomatik olarak saldırganlığı tetiklememektedir. Her alkol alan insan direk olarak saldırganlık tepkisi vermemektedir. Alkol kışkırtma, sosyal baskı gibi bir takım çevresel faktörlerle etkileştiğinde, sosyal kontrolü azaltarak saldırganlık eğilimini yükseltmektedir (Giancola, 2002). Biyolojik faktörler (genler, sinir sistemi, hormonlar), tek başlarına saldırganlığa neden olmamakta, diğer ilişkili faktörlerle beraber, bireyleri saldırganlığa daha yatkın hale getirmektedir. Biyolojik faktörler, çevreden gelen kışkırtıcı uyarıcılara nasıl davranacağımızı belirlemektedirler (Berkowitz, 1993). Bir başka deyişle, çatışma ve kışkırtma durumlarında bazı

bireylerin, saldırganlığa daha çabuk ve daha sık başvurmalarına neden olmaktadır.

2.1.2.4. Dürtü Kuramı: Engellenme-Saldırganlık Hipotezi (ESH)

Saldırganlığın nedeni ve kaynağı tam olarak açıklanamasa da, bazı çevresel faktörler, saldırganlığı baskılamakta ya da açığa çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Çevresel etkilerden olan engellenme (frustration), olumsuz duygular (negative feelings) ve genel heyecansal uyarılmalar (general excitation transfer), bireylerin düşünce ve duygularını etkileyerek, bireyleri saldırgan davranmaya yönlendirebilmektedir. Bu bağlamda, saldırganlığı açıklamaya çalışan kuram ise, engellenme-saldırganlık kuramı olmuştur. Bu başlık altında engellenme-saldırganlık kuramı, bilişsel çağrışım kuramı ve genel heyecansal uyarılma kuramlarına değinilmiştir (Brehm, Kassin ve Fein, 1999).

Bu kuram, bireylerin ulaşmak istediği amaçlara ulaşmasını önleyen engellerin dışsal koşullar olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka deyişle birey, herhangi bir amaca ulaşmak için çok istekliyse, amacına ulaştığında da memnun olacağını düşünüyorsa ve bu amaca ulaşması engelleniyorsa engellenmişlik hissetmektedir. Bu engellenmişlik de hayal kırıklığı (frustration) duygusuna neden olmaktadır. Engellenen birey ise, saldırgan davranarak bu engeli aşmak istemektedir (Berkowitz, 1993).

Engellenme-Saldırganlık kuramı üç temel öneri üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi, tüm engellenmelerin saldırganlığa yol açacağıdır. İkincisi, tüm saldırganlıkların engellenmelerden kaynaklandığı, üçüncü varsayım ise engellenme sonucu ortaya çıkan gerginliğin, saldırganlık davranışıyla ifade bulduğunda azalacağıdır. Bu varsayımlara göre, her engellenme sonucunda saldırganlık dürtüsü ortaya çıkmaktadır (Franzoi, 2003; Dollard ve diğ., 1998). Psikolojik bir dürtü olan saldırganlık, fizyolojik dürtüler gibi doyurulmak istemektedir. Açlık dürtüsü, bireyleri yiyecek kaynağı aramaya yönlendirirken; saldırganlık dürtüsü de bireyleri zarar verme davranışlarına yönlendirmektedir. Saldırganlık dürtüsü sonucu ortaya çıkan gerilim ise, engellenmeyi yaratan kaynağa yönlendirilerek azaltılmaya çalışılır (Brehm, Kassin ve Fein, 1999).

Ancak bu, her zaman mümkün olmayabilir. Engellenme kaynağının tepki gösterme olasılığı yüksekse veya engellenme kaynağıyla baş edilemeyeceği düşünülüyorsa, saldırganlık tepkisi direkt olarak kaynağa yönlendirilemeyebilir (Dollard ve diğ., 1998). Saldırganlık davranışının, sosyal olarak kabul edilmediği ya da engellenme kaynağının ulaşılamaz olduğu durumlarda da saldırganlık bastırılabilir ya da bireyin kendisine yönlendirilebilir. Böylece, saldırganlık yön değiştirerek asıl hedefine değil de diğer hedeflere yönlendirilir ve böylece gerginlik azaltılmış olur (Aronson, Wilson ve Akert, 1999; Berkowitz, 1993; Brehm, Kassin ve Fein, 1999; Franzoi, 2003; Myers, 2002).

Engellenme-saldırganlık kuramının, yapılan gözlem ve araştırmalar sonucunda; ileriye sürdürüldüğü, engellenmelerin saldırganlığa yol açacağı görüşü, bireylerin günlük yaşamdaki gözlemleriyle de desteklenmektedir. Engellenme-saldırganlık kuramı günlük yaşamda trafikte ilerlerken ya da yolda yürürken özellikle acelesi olan insanların taciz edici bir şekilde hareket etmesi, yeşil ışığın yanması beklenirken, arkadaki araçların kırmızı ışık söner sönmez korna çalmaya başlamasını açıklamaktadır. Ancak, bu kuramın varsayımları her zaman doğrulanmamaktadır (Kenrick, Neuberg ve Cialdini, 1999). Çünkü her engellenme saldırganlığa neden olmamaktadır (Aronson, Wilson ve Akert, 1999).

Engellenme, saldırganlığın ortaya çıkması için tek başına yeterli değildir. Eğer engellenme, bilinçli ve amaçlıysa ve hedef tarafından haksız olarak algılanıyorsa, saldırganlığa başvurulma olasılığı yükselmektedir (Berkowitz, 1993). Aynı zamanda, her saldırganlık da engellenmişlikten kaynaklanmamaktadır. Bu nedenle engellenme saldırganlık kuramı, araçsal saldırganlığı açıklayamamaktadır (Kenrick, Neuberg ve Cialdini, 1999). Engellenme, saldırganlığın nedenlerinden sadece birisidir (Berkowitz, 1993). Üçüncü itiraz ise boşalma prensibine gelmiştir. Daha önce de değinildiği gibi, boşalım prensibine göre; ifade edilen saldırganlık, saldırganlık dürtüsünün azalmasına neden olmaktadır. Ancak saldırganlığa başvurmak ya da hayal etmek saldırganlık dürtüsünü azaltmayı, arttıra da bilmektedir (Berkowitz, 1993; Myers, 2002; Franzoi, 2003). Bazı kaynaklarda engellenme-saldırganlık denencesi olarak geçen engellenme saldırganlık kuramı, en

fazla tartişılan ve araştırılan saldırganlık kuramıdır (Worchel ve Cooper, 1983; etinkaya, 1991).

Dollard ve arkadaşları tarafından ortaya atılan bu kuram, dört sayılı ne sürmektedir:

- 1) Engellenme, saldırganlığa hazır bir durum yaratmaktadır.
- 2) Saldırganlık, engellenmenin kaçınılmaz bir sonucudur (Yani engellenme, saldırganlıktan önce organizmada oluşmuş durumdadır).
- 3) Eğer saldırganlığa neden olan hedef çok güçlüyse, saldırganlık ertelenmekte veya daha az güçlü hedeflere yönelmektedir.
- 4) Saldırganlık, engellenmeden dolayı oluşan gerilimi düşürür ve daha sonra saldırganlığın ortaya çıkma olasılığı da bu Şekilde düşmektedir (Brewer ve Crano, 1994).

Engellenme-saldırganlık kuramı bir gerilim azaltma modelidir. Kurama göre, engellenme bireyde bir gerilim yaratmakta, bu gerilim azaltılmadığı takdirde, patlama Şeklinde bir saldırgan davranış ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, engellenme saldırganlık kuramı içgüdü kuramlarıyla bir paralellik göstermektedir. Nitekim bir çok yazara göre, engellenme-saldırganlık kuramı Freud'un "engellenmiş içgüdü" kavramından esinlenerek ortaya atılmıştır (Perlman ve Cozby, 1983; Mumdeney, 1988; etinkaya, 1991). Diğer yandan, saldırganlığın doğuştan gelen içgüdüsel bir davranış olmadığını savunması açısından, engellenme-saldırganlık kuramı öğrenme kuramlarıyla da bir paralellik göstermektedir. Dollard ve arkadaşları (1939), kuramlarının temel kavramlarından birisi olan engellenmeyi "bir davranış dizisine (sequence) müdahale" olarak tanımlamışlardır. Daha açık bir Şekilde ifade edilecek olursa, engellenme-saldırganlık kuramına göre engellenme, "Bir bireyin yapmak istediği bir Şeyi yapamamasıdır."(Worchel ve Cooper, 1983). Kuramın diğer temel kavramı olan saldırganlık ise, "amacı yöneltildiği kişiye zarar vermek olan bir davranış" olarak tanımlanmıştır. Bu tanım hem fiziksel hem de sözel saldırganlığı kapsamaktadır (Dollard ve diğ., 1939).

Dollard, belirli bir zamanda istenilen sonuca ulaşılmasını engelleyen kişi

veya şeylerin engellenmeyi oluşturduğunu belirtmektedir. Amaç önemliyse ya da amaca ulaşmaya az bir süre kalmışsa, engellenme daha çok saldırganlık doğurmaktadır. Ele alınan diğer bir kavram ise yer değiştirmiş saldırganlıktır (displaced aggression). Yer değiştirmiş saldırganlıkta saldırganlık, engellenme kaynağı olmayan kişi veya nesnelere yöneltilmektedir. Engellenmenin tolere edilemeyeceği durumların haricinde, saldırganlık ertelenmekte ve başka kişileri veya nesnelere hedef almaktadır. Bu kişiler veya nesnelere, engellenme kaynağına mümkün olduğunca benzeyen hedeflerdir (Brewer ve Crano, 1994).

Engellenme-saldırganlık kuramı bir engellemeyi ne tür bir saldırganlığın izleyebileceği konusuna da değinmektedir. Dollard ve arkadaşlarına göre, engellenen bir kişi en fazla engellenmenin kaynağına fiziksel ya da sözel saldırıda bulunmayı tercih etmektedir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, engellenmenin kaynağı hakkında dedikodu yapma, şakalar yapma gibi yollara başvurulur. Bu kurama göre engellenen bir bireyin ufak tefek saldırgan davranışlar sergilemesine izin verilmelidir. Bu tür saldırgan davranışlar, hem bireyin gerilimini ortadan kaldıracak; hem de yakın bir gelecekte vahim sonuçlar doğurabilecek saldırgan bir davranışta bulunma klasiğini azaltacaktır. Engellenmeyi izleyen saldırgan bir davranışın gerilimi ortadan kaldırmasına ve bireyi yakın bir gelecekte saldırgan bir davranışta bulunma olasılığını azaltması olayına engellenme-saldırganlık kuramında, “boşalma (catharsis)” adı verilmektedir. “Boşalma”, engellenme-saldırganlık kuramını saldırgan davranışların kontrol altında tutulabilmesi için, önerdiği yoldur (Çetinkaya, 1991). Engellenme-saldırganlık kuramı çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Bu eleştirilerden bir kısmı “engellenme” ve “saldırganlık” kavramlarının tanımlanması ile ilgilidir. Kuramın engellenme tanımı ile ilgili eleştiriler, engellenmenin bir işlem mi, yoksa öznel bir duygu mu olduğu tartışmasından kaynaklanmaktadır. Dollard ve arkadaşları engellenmeyi bireyin dışında gerçekleşen bir işlem olarak tanımlamışlardır. Bazı araştırmacılara göre (Örneğin Amsel, 1958) engellenme bireyin dışında gerçekleşen bir işlem değil, hedefine ulaşamadığı zaman bireyin yaşadığı öznel bir duygudur. Kuramın saldırganlık tanımı ise araştırmacılar açısından bazı güçlükler yarattığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Dollard ve arkadaşları saldırganlığın amacını, yöneltildiği kişiye zarar vermek olan bir davranış olarak tanımlamışlardır (Akt.: Çetinkaya, 1991, s.21) . Buss'a göre saldırgan ve saldırgan olmayan davranışların ayırt edilmesinde amacın ölçüt olarak alınması sağduyuya uygundur. Ancak, amaç gözlenebilir bir değişken değildir; bu nedenle de araştırma yaparken ölçüt olarak kullanılması sakıncalıdır (Buss, 1961, s.296). Diğer yandan engellenme-saldırganlık kuramının “boşalma” kavramını test etmek amacıyla düzenlenen araştırmalardan elde edilen bulgular arasında tutarsızlıklar gözlenmektedir. Bazı araştırmacılar “boşalma” etkisini gözledikleri yolunda bulgular rapor ederken (Feshbach, 1955), bazıları böyle bir etki gözlemediklerini belirlemektedirler (Ryan, 1971).

“Boşalma” etkisini test etmek üzere düzenlenen araştırmaları gözden geçiren Geen ve Quany'e göre, saldırganlığın hedefinin güç ya da statüsünün yüksek olduğu, saldırgan davranışların uygun olmadığı ve bireyin saldırgan davranışları nedeniyle suçluluk duyduğu durumlarda boşalma etkisi görülmemektedir. Engellenme-saldırganlık kuramının en yoğun ve şiddetli hedef olan yönü, her engellenmenin daima saldırganlıkla sonuçlanacağı yolundaki temel varsayımdır. Buss (1961), insanların birçok durumda sadece kişisel kazanç sağlamak amacıyla saldırgan davranışlarda bulduklarını, bunun da her saldırganlığın mutlaka bir engellenmeden kaynaklandığı varsayımının yanlış olduğunu belirtmiştir (Buss, 1961, s.296; Worchel 1974, s.300; Berkowitz, 1967). Berkowitz (1967) engellenmenin, kızgınlık, rahatsızlık, üzüntü, nefret gibi olumsuz duyguları ortaya çıkaran birçok faktörden biri olduğunu belirtmiş ve saldırganlığın yalnızca olumsuz duygular uyandıran engellenme durumlarında oluştuğunu söylemiştir. Ayrıca Berkowitz (1967), olumsuz duyguların yalnızca saldırganlığa değil, bazı durumlarda geri çekilme ya da kaçma davranışlarına yol açtığını savunmaktadır. Hangi davranışın gösterileceği ise olumsuz duyguyu uyandıran durumun yorumlanmasına ve benzer durumlara ait geçmişte yaşanan anılara bağlıdır (Berkowitz, 1967). Engellenme-saldırganlık kuramı ile bu kuramdan türetilen ipucu kuramının, şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının saldırganlık üzerindeki etkilerine ilişkin yordamların farklı olacağı söylenebilir.

Engellenme-saldırıcılık kuramının “boşalma” denencesine göre, saldırgan bir davranışta bulunma, gelecekte saldırgan bir davranışın sergilenme olasılığını azaltmaktadır. Bu açıdan bakıldığında saldırgan içerikli bilgisayar oyunu oynayan bir bireyin dolaylı da olsa bir saldırganlık yaşadığını, bununla “boşalma” etkisi yaparak saldırgan davranışta bulunma olasılığını azalttığını savunmak mümkündür. Diğer yandan ipucu kuramı, engellenme ortamında bulunan saldırganlık ipuçlarının, saldırgan davranışların sergilenme olasılığını artıracaklarını savunmaktadır. Şiddet içerikli bilgisayar oyunlarında saldırganlığı hatırlatacak çok sayıda ipucu bulunduğundan, ipucu kuramına göre bu tür bilgisayar oyunları, saldırgan davranışların artmasına yol açacaktır.

2.1.2.5. Boşalma Kuramı

Boşalma (catharsis) prensibine göre saldırganlık; hayal etme, rüya görme, saldırgan davranışı gözleme yoluyla da ifade edildiği için saldırganlık dürtüsünde azalmaya ve rahatlamaya neden olmaktadır. Bu prensibin saldırganlığı önleme çalışmalarında da önemli role sahip olabileceği düşünülmüştür (Berkowitz, 1993; Brehm, Kassin ve Fein, 1999). Ancak saldırganlığı hayal etmek ya da saldırgan bir modeli izlemek saldırganlığı azaltmaktan çok arttırabilmektedir de. Ayrıca, boşalma prensibine göre, saldırgan davranışlara başvurulması, kısa vadede saldırganlığı azaltırken; uzun vadede gözlenen saldırganlık davranışlarını arttırmaktadır (Berkowitz, 1993; Brehm, Kassin ve Fein, 1999). Freud’un saldırganlığın boşalımıyla ilgili görüşlerinden etkilenerek oluşturulan bu kurama göre; medyadaki (TV, bilgisayar oyunu, gazete, internet vs.) şiddeti görmek veya izlemek, kişinin saldırgan davranışlarını azaltabilmektedir. Saldırgan davranışı izlemek, kişinin kendi saldırganlık duygularında bir boşalım sağlamaktadır. Kişi, saldırgan bir davranışa şahit olduğundan, bireyin buna benzer davranışları sergileme olasılığı azalmaktadır. Boşalma Kuramı, medyadaki şiddetin saldırgan davranışlara yol açmadığını savunmaktadır. Literatürdeki birçok araştırma ise bu sayıltıyı destekler nitelikte değildir. Medyadaki şiddet, saldırgan davranışın tek sebebinin olmamasına rağmen, önemli bir faktördür ve yadsınamayacak kadar çok veri, medyadaki şiddetin saldırgan davranışa yol açtığını göstermektedir (Dorman, 1997).

2.1.2.6. Uyarılma Aktarımı Kuramı

Schacter, belirsiz fiziksel uyarımları yorumlamak için, çevredeki ipuçlarını araştırdığımızı ve bu ipuçlarına göre fiziksel durumu adlandırdığımızı savunmuştur. Zillman, Schacter'in kuramını genişleterek, belirli bir durumda (eylem veya bir olaydan ötürü) ortaya çıkan uyarılmanın, daha sonraki durumlara aktarılabilceğini belirtmiştir. Zillman, daha önceki bir olaydan kalan farkında olmadığımız uyarımın, bir ortamdaki duygusal tepkilerin düzeyini artırabileceğini savunmaktadır. Saldırganlık, daha önceki olaylardan kalan olumsuz uyarımların, daha sonraki ortamlara aktarılmasının sonucu ortaya çıkan duygusal bir tepkidir (Brewer ve Crano, 1994).

Zillman ve arkadaşları, 1981'de yaptıkları bir araştırmada, sadomazoşizm ve zoofili içeren pornografinin de daha sonraki ortamlarda saldırganlığa yol açtığını bulmuşlardır. Bu tip pornografinin olumsuz duygular uyandırdığı ve olumsuz duyguların daha sonraya aktarılarak, saldırganlığı ortaya çıkardığı düşünülmektedir (Brewer ve Crano, 1994).

2.1.2.7. Sosyal Öğrenme Kuramı

Engellenme-Saldırganlık Kuramı ve Uyarılma Aktarımı Kuramı, olumsuz duyguları veya öfkeyi, saldırganlığın ön şartı olarak ele almaktadır. Öfke durumunda ise daha önce belirtildiği gibi bireyler düşmanca saldırganlıkta bulunmakta; ancak araçsal saldırganlıkta bulunmamaktadır. Bu yüzden Engellenme-Saldırganlık Kuramı ve Uyarılma Aktarımı Kuramı, araçsal saldırganlığı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Araçsal saldırganlığı açıklamak için olumsuz duygu ve anti-sosyal davranış arasında bağ kurmayan bir yaklaşım gerekmektedir. Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı ise böyle bir yaklaşımdır (Brewer ve Crano, 1994).

Sosyal Öğrenme Kuramının temel prensibi, tüm sosyal davranışların öğrenilmiş olduğu savıdır. Sosyal öğrenme kuramına göre saldırganlık, gözlem ya da taklit yoluyla öğrenilir ve ne kadar sık pekiştirilirse o kadar sık gerçekleşir. Burada kişinin saldırganlığı nasıl değerlendirdiği de önemlidir. Bu kuram, saldırganlığı

kavramsallaştırması bakımından, psikanalitik kuramlardan (engellenme-saldırganlık varsayımı) nasıl farklılaştığını göstermektedir (Avcı, 2006).

Sosyal öğrenme kuramı;

(a) Saldırganlığın, engellenme deneyimine gösterilebilecek çeşitli tepkilerden yalnızca biri olduğunu,

(b) Saldırganlığın, dürtü benzeri özellikleri olmayan ve sonuç olarak davranışın beklenen sonuçlarından etkilenen bir tepki olduğunu öne sürmektedir (Avcı, 2006).

Sosyal öğrenme kuramcılarına göre, saldırgan davranışı anlamak için, öncelikle saldırgan davranışın öğrenildiği ortamları, saldırgan davranışı ortaya çıkaran çevresel faktörleri ve saldırgan davranışın sürmesini veya tekrarlanmasını kolaylaştıran durumları anlamamız gerekmektedir (Brewer ve Crano, 1994). Bandura'ya (1973) göre, insanlar bir saldırganlık içgüdüleri ile doğmamaktadırlar. Ne zaman, kime karşı ve hangi şekilde saldırgan davranışlarda bulunacaklarını, sosyalleşme süreci içinde sonradan öğrenmektedirler. Bu öğrenme, temel olarak pekiştirme ve taklit olmak üzere iki mekanizma yoluyla gerçekleşmektedir (Bandura, 1973). Bandura ve Walters'a (1959) göre, önceleri anne-babanın pekiştirmesi ile biçimlenen saldırgan davranışlar, daha sonra arkadaş, öğretmen ve diğer bireylerden oluşan çevre tarafından pekiştirilerek bir davranış biçimine dönüşmektedir.

Anne-babalar ya da öğretmenler, çocuğun saldırgan davranışlarını onaylamasalar bile, bazen azarlayarak bazen de davranışlarını değiştirmeye çalışarak, onu dikkat merkezi haline getirmektedirler. Yetişkinlerin dikkatini çekmek isteyen bir çocuk için azarlama bile, saldırganlığı pekiştirebilmektedir (Bandura ve Walters, 1959). Sosyal öğrenme kuramcılarının pekiştirilen saldırgan davranışların tekrarlanma olasılığının artışı yolundaki görüşleri çok sayıda araştırma tarafından desteklenmiştir. Örneğin Geen ve Stonner (1971) ve Geen ve Pigg (1970) tarafından yapılan iki farklı çalışmada saldırgan davranışları pekiştirilen deneklerin, pekiştirilmeyen deneklere göre daha şiddetli saldırgan davranışlarda buldukları gözlenmiştir (Geen ve Stonner, 1971, s.149- 153; Geen ve Pigg, 1970).

Sosyal öğrenme kuramcılarına göre, çocukların saldırgan davranışları öğrenmelerini sağlayan ikinci mekanizma “taklit”tir. Özellikle tüm insanlarda, genellikle de çocuklarda, sevdikleri ve hayranlık duydukları kişilerin davranışlarını taklit etme eğilimi vardır. Çocuklar, çevrelerindeki insanların davranışlarını gözleyerek, davranış dağarcıklarında bulunmayan birçok yeni davranış öğrenmektedirler. Sosyal öğrenme kuramlarında, davranışları gözlenerek taklit edilen kişilere “model” adı verilir. Çocukların çevrelerinde birçok saldırgan model bulunur. Çocuklar bu modelleri gözleyerek, aslında davranış dağarcıklarında bulunmayan birçok saldırgan davranışı öğrenirler.

Örneğin babasının saldırgan davranışını gözleyen bir çocuk, babasını model olarak benzer durumlarda aynı davranışı sergileyebilir. Sosyal öğrenme kuramının saldırgan davranışların taklit yoluyla öğrenilebileceği görüşü de çok sayıda araştırma tarafından desteklenmiştir. Örneğin Bandura, Ross ve Ross (1961) tarafından yapılan bir araştırmada, iki grup denekten birine şişirme bir bebekle saldırgan bir biçimde oynayan bir model, diğerine ise aynı oyuncakla sessizce oynayan saldırgan olmayan bir model izlettirilmiştir. Sonuçlar saldırgan modeli izleyen grubun, diğer gruba kıyasla çok daha fazla fiziksel ve sözel saldırgan davranışlar sergilediğini göstermiştir. Çocukların davranış dağarcıklarında bulunmayan bazı yeni davranışları taklit yoluyla öğrenebileceklerine işaret eden bu bulgular, başka araştırmalar tarafından da desteklenmiştir (Hicks,1968, s. 369).

Diğer yandan, taklit yoluyla öğrenme konusunda yapılan araştırmalar, çocukların gözledikleri her modelin davranışlarını taklit etmediklerini de ortaya koymuştur. Bu araştırmaların sonuçlarına göre, çocukların bir modeli taklit edip etmeyecekleri ya da ne ölçüde taklit edecekleri bazı etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Bu etkenlerden bir kısmı modelin özellikleri ile ilgilidir. Örneğin, çocuklar sevdikleri, cana yakın buldukları, hayranlık duydukları ve kendileriyle aynı cinsten olan modelleri daha fazla taklit etme eğilimi göstermektedirler. Benzer şekilde gerçek kişiler, film ya da çizgi film kahramanlarına kıyasla daha fazla taklit edilmektedir (Bandura, Ross ve Ross, 1963).

Çocukların gözledikleri bir davranışı, taklit edip etmeyeceklerini belirleyen

bir diğerk önemli etmen, modelin davranışlarının doğurduğu sonuçtur. Saldırgan davranışta bulunan bir model, bu davranışı sonunda ödüllendirildiği takdirde, çocukların bu davranışı taklit etme olasılığı artmakta; cezalandırıldığı takdirde ise azalmaktadır. Modelin cezalandırılması durumunda, çocukların saldırgan davranış sergilemediklerini gösteren bu sonuç, Bandura'yı çocukların saldırgan davranışları öğrenip öğrenmediklerini araştırmaya itmiştir. Bir başka anlatımla Bandura, bu çocukların öğrenmedikleri için mi, yoksa kendilerini alıkoydukları için mi saldırgan davranış gösterdiklerini araştırmıştır.

Bu amaçla, çocuklara daha önce gözledikleri davranışları tekrar ettikleri takdirde, kendilerine bir ödül verileceği söylenmiş ve üç koşuldaki çocukların da modelin saldırgan davranışlarını aynı ölçüde taklit edebildikleri görülmüştür. Bu sonuçlar, modelin cezalandırılması durumunda da çocukların saldırgan davranışları öğrendiklerini, ancak cezalandırılma kaygısı ile bu davranışları taklit etmediklerini göstermektedir (Çetinkaya, 1991). Freud ve Lorenz'in kuramları ile kıyaslandığında, sosyal öğrenme kuramının, saldırgan içerikli bilgisayar oyunu oynamanın, saldırgan davranışlar üzerindeki etkisine ilişkin yordaması oldukça açıktır. Özellikle saldırgan davranışların taklit yoluyla öğrenildiği savı dikkate alındığında, bu kuramın saldırgan içerikli bilgisayar oyunu oynamanın saldırgan davranışları arttıracığı yolunda bir yordama yapacağını söylemek mümkündür (Avcı, 2006). Sosyal öğrenme kuramı, insanın toplumsal etkileşimiyle ilgilidir. İnsanların çevrelerine tepki gösterirlerken geliştirdikleri tepkiler üzerinde durur. Bazı sosyal davranışlar ödüllendirilirken, diğerleri istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Farklı zorlanma süreçlerinden geçen insanlar, sonunda daha başarılı davranış örüntülerini seçerler. Ne var ki toplumsal öğrenme kuramı, bilişsel süreçlerin ve dolaylı öğrenme ya da gözlemleyerek öğrenmenin önemini vurgulaması bakımından katı davranışçılıktan ayrılır (Avcı, 2006).

Davranışçı ekollerde ise, saldırgan davranışların, birer sosyal öğrenme ürünü olduğundan yola çıkılarak davranış açıklanır. Bu yaklaşıma göre; saldırganlığın öğrenilmesinde ödül ve ceza etkilidir. Ödüllendirilen davranış pekiştirilir;

ödüllendirilmeyen veya cezalandıran davranış ise söner (Back, Schultz ve Schultz, 2000).

Albert Bandura, davranışçıların " kişisel hasar ve fiziki harabiyet ile sonuçlanan davranış " diye genelleştirdiği saldırganlık tanımına katılmakla birlikte, hasar verici ve harap edici her davranışın mutlaka saldırganlık sayılamayacağını belirtmektedir. Bu faktörler asli bileşken olmakla birlikte, değer yargısal etmenler de, hangi eylemin saldırgan sayılacağını belirtmekte etkendirler (Bandura, 1979).

2.1.2.8. Ekolojik Kuram

Bronfenbrenner, insan gelişiminin bireysel ve çevresel özelliklerin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir. Günümüzde ergenlerde saldırganlık yaygındır. Bu faktörler; bireysel, ailevi, okul ve akran faktörleri, toplumsal ve duruma özgü faktörler biçiminde sıralanmaktadır. Bu faktörler, saldırganlıkla ilişkili risk etmenleri olarak ele alınmaktadır (Garbarino, 1999). Doğum öncesi travma ve doğum komplikasyonları gibi tıbbi faktörler, kalıtsal faktörler, hiperaktivite ve dikkat eksikliği gibi bozukluklar, olumsuz mizaç yapısı, zeka geriliği, psikopatoloji, alkol ve madde kullanımı gibi özellikler bireysel faktörler arasında yer almaktadır (Verlinden ve diğ., 2000). Denetim eksikliği, aile üyeleri arasındaki sürtüşme, saldırganlık ve şiddet olayları, çocuk ihmal ve istismarı, ebeveyn suçluluğu, şiddet içeren ceza tekniklerinin kullanımı, katı disiplin gibi faktörler de ailevi faktörler ana bağılığı altında toplanmaktadır (National School Safety Center, 1999).

Sapkın bir akran grubuna sahip olmak, akademik başarısızlık, sosyal izolasyon, sosyal reddedilme, denetimin olmadığı ya da katı disiplin uygulayan aşırı kalabalık okullar gibi faktörler de okul ve akran faktörleri kapsamında yer almaktadır (National School Safety Center, 2000). Yoksulluk, etnik ayrım, düzensiz komşuluk ilişkileri, medyada yer alan şiddet de toplumsal faktörler olarak sıralanmaktadır. Özel olarak incelenecek olursa sinema, televizyon, müzik ve bilgisayar oyunlarında yer alan şiddet içeriği, bir "şiddet kültürü" yaratmakta ve ergenin daha fazla saldırgan davranmasına yol açmaktadır.

Duygusal ve davranışsal sorunları olan, dürtülerini kontrol etmekte zorlanan

veya öğrenme güçlüğü olan çocuklar, medyadaki şiddetten daha fazla etkilenebilmektedir (National School Safety Center, 2000). Ergenle ve medyaya ilgili literatürü inceleyen Strasburger (1995), medyada şiddetin ödüllendirilmesinin, mazur ve yerinde bir davranış olarak gösterilmesinin, saldırganlık olasılığını artırdığını belirtmektedir.

Strasburger (1995), burada saldırganlık olasılığını artıran diğer bir faktörün de bireysel risk faktörleri olduğunu, sağlıklı ve mutlu bir yaşamı olan ergenin, genellikle medyadaki şiddetten etkilenmediğini söylemektedir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 1999). Durumsal faktörler, saldırganlığın sebepleri olarak ele alınmamakta ancak kişinin neden bazı durumlarda daha fazla saldırganlık gösterdiğini açıklamaktadır. Saldırı amaçlı kullanılacak araçların varlığı, alkol kullanımı, güdülenme, saldırgan kişiyle hedef kişinin ilişkisi, çevrede var olan kişilerin sayısı gibi faktörler, duruma özgü faktörler olarak ele alınmaktadır (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 1999).

2.1.2.9. Genel Duygusal Saldırganlık Modeli

Bu model, saldırganlığın öğrenimi, gelişimi ve ortaya çıkışıyla ilgili var olan kuramları ve verileri birleştirici bir nitelik taşımaktadır. Genel Duygusal Saldırganlık Modeli'ne göre, kişisel ve durumsal faktörler, bireyin bilişsel ve duygusal durumunu etkileyebilmektedir. Örneğin, saldırgan kişilik özelliği bakımından yüksek puanlar alan kişiler, az puan alan kişilere oranla saldırgan düşüncelere daha çok girmekte ve olayları daha çok düşmanca algılamaktadırlar.

Diğer yandan, şiddet içerikli bilgisayar oyunları oynamak gibi faktörler de saldırganlık düşüncelerini artırmaktadır. Yalnızca bir silahın resmini görmek bile, saldırganlık düşüncelerinin uyanmasına yetebilmektedir. Bu yüzden, Genel Duygusal Saldırganlık Modeli, şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının kısa vadede saldırgan düşünceleri ve düşmanca duyguları artırdığını savunmaktadır (Anderson, 1997). Uzun süre şiddet içerikli oyunları oynamak, saldırganlıkla ilişkili yapıların gelişmesine, tekrar öğrenilmesine ve pekiştirilmesine yol açmaktadır.

Kişi, şiddet içerikli oyunları her oynadığında, düşmanlar için tetikte olmayı,

diğerlerine karşı saldırgan davranışta bulunmayı, diğerlerinden saldırgan davranış beklemeyi, şiddet kullanımına karşı olumlu tutumlar geliştirmeyi ve şiddet içerikli çözümlerin etkili ve uygun olduğunu düşünmeyi öğrenmektedir. Ayrıca, şiddet içerikli grafikler, bir süre sonra şiddet görüntülerine karşı duyarsızlaşmayı beraberinde getirmektedir.

Saldırganlıkla ilişkili bilişsel yapıların oluşması ve şiddete karşı duyarsızlaşma bir süre sonra kişilik değişimlerine sebep olmaktadır. Uzun süre şiddet içerikli bilgisayar oyunları oynayan kişilerin, görünüşte olayları algılama biçiminde, tutumlarında, inançlarında ve davranışlarında, önceden olduğundan daha fazla saldırgan davranışlar görülmektedir (Anderson ve Dill, 2000).

2.1.2.10. Bilgi İşleme ve Bilişsel Davranışçı Kuramlara Göre Saldırganlık

Bilgi işleme kuramına göre sosyal davranış, bireyin ön öğrenmeleri doğrultusunda geliştirdiği davranış programları tarafından kontrol edilmektedir. Bu programlar, hafızada depolanan bilişsel yapılar olarak tanımlanmakta ve şema olarak adlandırılmaktadır. Şemalar, diğer bilişsel davranış stratejilerinde olduğu gibi kodlanmakta, tekrar edilmekte, depolanıp geri getirilmektedir. Çocuğun kritik gelişim dönemlerinde saldırganlıkla ilgili oluşturduğu şemalar, saldırganlığı olumlu bir davranış olarak tanımlıyorsa, çocuk ileride de saldırgan davranışlar sergileyecektir. Bilişsel davranışçı kurama göre, belirli bir davranış ödüllendirildiğinde, bir bireyin bu davranışı gelecekte yineleme olasılığı artacaktır; cezalandırıldığında ise bu olasılık azalacaktır (Şahin, 2005).

2.1.3. Saldırgan Davranış İçin Risk Etmenleri

Pek çok sosyal bilimci, insan davranışlarının ve gelişiminin açıklanmasında bir yandan fiziksel etmenlerin birey üzerindeki etkilerini ele alırken, diğer yandan da bireylerin çevrelerine ilişkin algılamalarının da önemli bir anahtar olduğu görüşünü benimsemişlerdir (Downs, 1973; Balcıoğlu, 2001). Uygun çevreyi bulamayan çocuk güvensiz olur. Karmaşık duygu, düşünce ve çelişkiler içinde bunalır. Kimsenin kendisini sevmediğini, istemediği duygusuna kapılır; kimseye inanmaz ve güvenmez.

Büyüklerin ilgisini çekmek için gereksiz davranışlar yapar. Bunlar zamanla çocuğun çevreye uyumunu bozar. Çocuk ve ergende hırçınlık, sinirlilik, kaygı, korku, başkaldırı, kuralları çiğneme ve saldırganlık görülebilir (Köknel, 1982; Balcıoğlu, 2001). De Baryshe ve Fryxell (2004) davranış stratejileri ve duyguları etkili bir biçimde ifade etme ve yine onlarla etkili bir biçimde başetme gibi önemli stratejilerin geliştirilmesinde, aile üyelerinin çocuk için çok önemli bir model olduğunu ifade etmektedirler (Özmen, 2004).

Aile içinde yaşanan öfke ve saldırganlık içeren davranışlara çocuklar ve ergenler, ya kendileri doğrudan maruz kalmakta ya da aile içinde ortaya çıkan şiddete tanık olmaktadır. Çocuklukta şiddet içeren davranışlara maruz kalan bireylerin, yetişkinlikte de çocuklarına öfke ve saldırganlık içeren davranışlar sergiledikleri ortaya çıkmaktadır (Frias-Armenta ve diğ., 2002; Gültekin ve Sayıl, 2005). K. Horney, hem ölüm hem de saldırganlık içgüdülerini reddederek saldırganlığı, kişinin tehlikelerle dolu bir evrende karşı karşıya kaldığı, temel anksiyete duygusuna bağlamıştır. Temel anksiyete kavramı, Horney' in birincil kavramıdır. Bu duygu, çocuğun düşman bulduğu bir dünya içinde duyduğu yalnızlık ve çaresizliği tanımlar. Dünyasındaki çeşitli olumsuz etmenler, çocukta bir güvensizlik duygusunun gelişimine neden olabilirler. Açık ya da dolaylı baskı, ilgisizlik, birbiriyle uyuşmayan tutumlar, çocuğun bireysel gereksinimlerine saygı göstermeme, çocuğa önder olamama, çocuğu takdir etmeme, gerçek sıcaklığın yokluğu, ana-babanın görüş ayrılıklarında taraf tutma zorunluluğu, aşırı ya da yetersiz sorumluluk verme, aşırı koruma, diğer çocuklardan ayırma, haksız tutumlar, kardeşler arasında ayırım yapma, yerine getirilmeyen sözler, bunlar arasında sayılabilir. Genel olarak çocuğun ana-babası ile olan ilişkisinde güven sarsıcı herhangi bir durum, onda anksiyete yaratır. Güvensiz ve kaygılı çocuk, yalnızlık ve çaresizlik duyguları ile başa çıkabilmek için türlü stratejiler geliştirir ve bunları yaşamının yetişkinlik döneminde de sürdürür. Örneğin, çevresine düşmanlık duyabilir ve kendisine kötü davranmış olanlara karşı öc alıcı bir tutum geliştirebilir ya da yitirmiş olduğunu sandığı ve tekrar elde edebilmeyi umduğu sevgiyi kazanabilmek amacı ile aşırı uysal davranışlara yönelebilir; başkalarının kendisini sevmesi için zor kullanabilir.

Bu temel anksiyete duygusu, Horney' e göre, insanlara doğru, insanlara karşı ya da insanlardan uzaklaşarak çözüme kavuşturulmaya çalışılabilir. Bu kuramda, orununu insanlara karşı olarak çözmeye çalışan kişi saldırgan olarak nitelendirilmiştir (Beygü, 1995). Fromm'a (Yabancılaşma, Sıkıntı ve Saldırganlık) göre, insan saldırganlığının ve yıkıcılığının nedeni, " karakter " olgusunda aranmalıdır. Karakter, " İnsanın içinde, yaşamında belirli bir çabalar sistemidir". Onun nasıl davrandığını, ne hissettiğini, nasıl düşündüğünü belirler. Bu belirleme de, toplumsal etkenlerde görelî olarak ortaya çıkar.

Fromm ' a göre ; saldırganlığın ve yok edici öfkenin en önemli olası kaynaklarından biri de karakterde bulunur. Fromm, bu olgunun nedenini de, toplumda aramak gerektiğini savunmakta, başlıca toplumsal kökenli saldırganlık etkenleri arasında " sıkıntı " yı saymaktadır. Kashani, Jones, Bumby ve Thomas (1999), yaptıkları çalışmada, gençleri şiddet sergilemeye iten nedenleri 'psiko-sosyal risk faktörleri' başlığı altında toplamışlardır: Bu başlık altında bireysel özellikler, aileye ilişkin özellikler, akran çevresi, okul ve toplum- kültür değişkenlerini ele almışlardır. Her bir özelliğın birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağını ve bu değişkenlerin birbiriyle iç etkileşime sahip olduklarını ifade etmişlerdir (Özmen, 2004).

Bu etmenler;

1. Bireysel etmenler
2. Öyküsel etmenler
3. Klinik etmenler
4. Diğer etmenlerdir (Dilbaz, 1999).

2.1.4.1. Bireysel Etmenler

a) Demografik özellikler:

Şimdiki yaşı: Ergenlik dönemi, suç eğilimi için riskin en yoğun olduğu dönemdir.

Sosyo-ekonomik düzey: Düşük SED'deki bireylerin saldırgan davranma eğilimi, 3 kat daha fazladır. Erkeklerde ise kadınlardan daha fazla gözlenmektedir.

b) Bilişsel özellikler:

Zeka Düzeyi: Düşük zeka düzeyi ve entelektüel kayıplar riski artırır. Zeka düzeyinin sınır veya altında olması, algı, idrak, muhakeme bozukluklarının görülmesi riskli davranışı artırmaktadır. Dolayısıyla, akademik geçmişlerinin başarısızlıklarla dolu olduğu, okuldan kaçma davranışı ve okulda disiplin cezasına çok sık rastlandığı görülmektedir.

Nörolojik hastalıklar: Kafa travması, temporal lob epilepsisi saldırganlıkla ilişkili olabilmektedir.

c) Kişilik ve Psikopati: Kişilik özellikleri, saldırganlığa ilişkin kişisel yatkınlık, anti-sosyal kişilik özelliği sergilemek, şizofreni, psikopati, paranoid bozukluklar vb. psikolojik hastalıklara sahip olmak, riski artırmaktadır. Bu kişilerin impulsif davranışlar sergilediği, cezalandırılmaya karşı duyarsız kaldıkları, vicdan gelişimlerinin zayıf ve kaygı düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir (Dilbaz, 1999). Kolay uyarılabilirlik, dürtüsellik, duygusal labilite, ben-merkezcil olma, sosyal ilgisizlik, düşük benlik saygısı, eleştiriyi tolere edememe, kendi davranışlarını gözlemleyememe, sosyal normlara uymama, zayıf duygusal ve zihinsel gelişim, empati eksikliği, zor mizaç özelliği ve yabancılaşma hissi sayılabilir (Korkut, 2004; Özmen, 2004).

d) Bilişsel uygunluk: Saldırganlık eğilimi, şiddet fantezileri, şiddetin başarısı ile ilgili beklentilerdir.

e) Duygulanımda uygunluk: Öfke, dürtüsellik ve kin, saldırgan davranışı artırmaktadır.

2.1.4.2. Öyküsel Etmenler

a) Sosyal öykü:

Aile ve çevresi: Saldırgan davranış, olumsuz ve yetersiz aile ilişkileri, hatalı ebeveyn tutumları, baskı ve otoriteye dayalı, fiziksel şiddet içeren ceza anlayışının olduğu ailede daha çok görülmektedir. Ayrıca, tutarsız disiplin, ana babanın saldırgan davranışları, kötü muamele, aile içi şiddet, boşanmış aileden gelme de bu davranış üzerinde etkili olmaktadır (Özmen, 2004).

İş ve yerleşim yeri düzensizliği,

b) Eğitim öyküsü: Düşük eğitim düzeyi, saldırgan davranışı artırmaktadır.

c) Suç ve şiddet davranış öyküsü: 5'ten fazla saldırı atağı bulunanlarda saldırganlık riski, % 50'nin üzerine çıkmaktadır.

d) İlk ciddi atağın yaşı: Saldırgan davranma (veya tutuklanma), çocukluk dönemine rastlıyorsa risk artmaktadır (Dilbaz, 1999).

2.1.4.3. Klinik Etmenler

a) Majör ruhsal hastalık: Tanı alanlarda, almayanlara oranla risk, 3-5 kat daha artmaktadır.

b) Madde kötüye kullanımı: Alkol kötüye kullanımında veya bağımlılığında saldırganlık prevalansı 12 kat, madde bağımlılığında ise 16 kat risk daha fazladır.

2.1.4.4. Diğer Etmenler

a) Algılanan Stres: Akran grubu, aile ile ilgili olan zorlayıcı etmenler.

b) Zayıf Sosyal Destek: Yakın çevre, aile, okul, akran grubu, ekonomik ve kültürel çevre özelliklerinin elverişsiz olması, olumsuz öğrenme deneyimlerine ve yetersiz iletişim ile etkileşim ortamında bulunulması önemli risk faktörleri olarak düşünülebilir (Dilbaz, 1999).

Çocuk ve ergenlerde olası şiddet davranışlarını yordamaya yarayan ipuçları ise şunlardır:

- Şiddet içeren resimler ve yazılar,

- Başkalarını şiddet içeren tehditler,
- Geçmiş saldırgan ya da şiddet davranışı tarihçesi,
- Hayvanlara zarar verme,
- Kendini arkadaşlardan soyutlama,
- Ateşli ya da ateşsiz silahlara ilgi,
- Başkaları ile alay etme,
- Madde alışkanlığı,
- Arkadaşları tarafından “farklı” diye değerlendirilmesi,
- Okula ilginin azlığı,
- Ailede stres faktörlerinin bulunmasıdır (Çelen, 2006).

2.1.5. Saldırganlık İle İlgili Yapılan Araştırmalar

Son zamanlarda, saldırgan davranışı önleyen öfke denetimine ve değerlendirmesine giderek artan bir ilgi vardır. Tarihsel olarak, saldırgan davranışların tedavisi, psikofarmakolojik veya davranışsal modellere dayanmaktaydı. Psikofarmakolojik metodlar ise, zihinsel bozuklukların iyileşmesinde, saldırgan davranışların azalmasında etkili olmamaktadır (Brylewski ve Duggan, 1999; Rose ve diğ., 2005). Buna rağmen bazı görüşler, saldırganlığı azaltmada, davranışsal tedavilerin etkili olduğunu ileri sürmektedir (Lennox, Miltenberger, Spengler ve Efranian, 1988; Scotti, Evans, Meyer ve Walker, 1991; Rose ve diğ., 2005).

Saldırgan yetişkin kızların, öfke ile daha iyi baş etme stratejilerine ve akranlarıyla, çatışma çözme becerilerine ihtiyaçları vardır. Tanenbaum (2000) ve White (2002), ergen kızların kavgayı provoke etmek için kullandıkları olumsuz cinsel etiketleri, nasıl kullandıklarını araştırdılar. Brown (1998), bu etiketlemelerin cinsiyetle ilgili olmadığını, kızların intikam almak için, farklı veya tedirgin eden kızları, kontrol etmek amacıyla kullandıklarını belirtmektedir.

Öyleyse saldırgan kızlara, olumsuz ifadelerle nasıl direneceklerine dair, bir danışma grubu gerekmektedir (Basow ve Rubin, 1999; Cummings ve diğ., 2004).

Saldırganlığı önlenmek için, sosyal algının ve temel bilişsel yeteneklerin (örneğin dikkatini bir yerde toplama, seçici algı ve dürtü kontrolü) eğitimi de gereklidir (Woldman, 1996). Saldırgan çocuklarda, aile eğitiminin büyük bir öneminin olmasına rağmen, pek çok aile, problemin çözümüne karamsar bakmaktadırlar. Örneğin aileler, problemlili çocuklarının davranışlarının nedeninin, çocukla ilgili olduğuna inanmakta, ailede veya aile ile ilgili – çocukla etkileşimle ilgili- olduğunu düşünmemektedirler. Bazı aileler kendileri için değil, çocukları için yardım almayı tercih etmektedirler. Ailelerin de saldırgan davranış ile ilgili eğitime ihtiyaçları vardır (Manen ve diğ., 2004).

Yetişkinlerin, hem kendilerinin hem de çocuklarının olumsuz duygularının ifadesinde, arabulucu rolü oynamaları gerekmektedir. Yetişkinlerin olumsuz duygularla hareket etmeleri, çocuklarının öz-kontrol becerilerini geliştirmelerine engel olmakta; bunun sonucu olarak, çocukla yetişkin arasındaki ilişki bozulmakta ya da çocuğun öfkesini bastırması söz konusu olmaktadır. Yetişkinin destekleyici olması, çocuğun iletişim becerilerini ve baş etme becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır (DeBaryshe ve Fryxell, 2004; Özmen, 2004).

Sosyal beceri eksikliği ile saldırgan davranış arasında ilişki bulunmuştur ve sosyal beceriler öğretilerek, saldırgan davranış azaltılabilmektedir (Dodge, 1991; Johnson ve Johnson 1996; Parkhurst ve Asher , 1992; Shectman, 2000). Sosyal Beceri Eğitimi (SBE), çocukların içselleştirme ve dışsallaştırma bozukluklarını önlemektedir (Farmer ve diğ., 2002; Quin ve diğ., 1999; Manen ve diğ., 2004).

Düşünce bozuklukları ile ilgili bilişsel-davranışçı öfke kontrol programları ile ilgili çalışmalarda da istatistiksel olarak bir artış vardır. Beck ve Fernandez (1998), Meta-analitik bir incelemeden sonra, bilişsel davranışçı yaklaşımların da başarılı olduğunu belirtmişlerdir (Digivseppe , 1999; Novaco, 1997; Rose ve diğ., 2005).

Bilişsel–davranışçı yöntemler, okullarda daha geçerli olmaktadır. İlk olarak, yükleme kuramına göre (Weiner, 1986); aşırı saldırgan çocuklar, diğerlerine karşı düşmanca niyetler yükleyerek, çocukların davranışları giderek tepkisel saldırganlığa dönüşmektedir. Araştırmalar, bu ilişkiyi destekleyerek, bu çocukların düşünce

sürecini değiştirecek “Beyin Gücü” Programı gibi müdahale programlarını önermektedir (Hudley, Brits, Wakefield ve Smith 1998; Shectman, 2000).

Pek çok tedavi programı, Novaco (1975, 1976, 1979)’ nun betimlemesine dayandırılmaktadır. Bilişsel yaklaşımları içeren çalışmalar bireylere, öfkelerinin saldırganlıkla sonuçlanabileceği bağlantısını gözden geçirmelerine yardım etmekte ve böylelikle saldırgan davranışın azalmasını sağlamaktadır. Son araştırmalar ve karşılaştırmalı çalışmalara göre; bilişsel yaklaşımlarla ilgili olarak, insanlarda saldırganlık gibi öfkeyi ifade etmenin de, düşünce bozuklukları ile bağlantılı olduğu, Taylor (2002) ve Whitaker (2001) tarafından bulunmuştur (Bu ilişki hem bireysel çalışmalarda hem de kontrolsüz grup çalışmalarında gözlenmiştir). Bununla birlikte bazı çalışmalar, deneysel desenin oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin Belson, Jonhson Rice ve Miranti (1986), grup çalışmalarında birkaç müdahale tekniklerini, kendini eğitme, gevşeme, problem çözmeyi içeren farklı eğitimler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını; gruplara atanmada istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken; farklı eğitimler veya tedaviler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmişlerdir (Rose ve diğ., 2005).

Bilişsel–davranışçı terapi, çocukların dışsallaştırma problemlerinde de etkili olmaktadır (Durlak ve diğ., 2001; Manen ve diğ., 2004). Bu analizler saldırgan çocukların eğitiminin etkinliğini sağlayacak gerekli bileşenleri bize vermektedir. (Bennett ve Gibbans, 2000; Manen ve diğ., 2004). Ayrıca, çocuk–temelli, bilişsel–davranışçı terapi uygulamaları a) antisosyal davranışı azaltmada orta düzeyde bir etki, b) küçük yaşlardaki ilkokul çocuklarından ziyade, daha büyük yaştaki ilkokul çocuklarında ve ergenlerde, daha etkili olmaktadır (Manen ve diğ., 2004). Saldırgan davranışla sonuçlanan öfkenin, kontrolünü etkileyecek olan faktörlere ve değişkenlere nispeten çok az dikkat edilmektedir.

Howells ve Day (2003), ilk olarak akıl hastalığı (Hodgins ve Muller; Isberner, 2000) gibi karıştırıcı faktörlerin düşünülmesi gerektiğini, madde kötüye kullanımı gibi komorbit faktörler ile aile ilişkilerindeki zorluklar gibi diğer sistemik sorunların hesaba katılması gerektiğini belirtmektedir. İkincisi, danışanın uygulamaya katılmaya istekliliği de düşünölmelidir (Howells ve Day,2003; Rose ve diğ., 2005).

Öfke hakkındaki düşünceler, çalışmanın amacını etkileyebilir ve her bir danışanın, terapiden beklentilerinin değerlendirilmesi, danışanların beklentilerinin konu bağlamında gelişmesini sağlamaktadır (Novaco, 1993; Rose ve diğ., 2005). Uygulamanın sonucunu etkileyecek diğer potansiyel faktörler ise; danışanın zihinsel bir bozukluğunun olup olmaması, cinsiyeti, yaşı ve terapötik faktörlerdir (Rose ve diğ., 2005).

Shectman (2000), olayın geçtiği yeri, ortamı, çevresel koşulları yeniden yapılandırma ile etkili davranışları ve problem çözme becerilerini tasarlamının ve sistem temelli müdahalelerin uygulanmasının önemli olduğunu belirtmiştir (Guerra , Totlan ve Hammand,1994; Shectman, 2000). Ergenler için en uygun Şiddet Önleme Müfredat Programı (Prothrow ve Smith, 1987), hedef davranış değişimi için görünürde yüksek geçerliği olan fakat, düşük görgül desteği olan bir programdır (Larson, 1998; Shectman, 2000). Shectman'ın çalışmasında saldırganlığı azaltmak için, son günlerde yayınlanan birkaç programdan (Bakış Açısı, Saldırganlar, Kurbanlar ve Görgü Tanıkları ve Risk Hakkında Konuşmaya Doğru), ön değerlendirme çalışmaları için yararlanılmıştır

Saldırgan davranışları olan ve yetişkinlikte de devam etme riski olan ergenleri belirleme ve eğitmeyi kapsamaktadır. Öfke Kontrol Programı (Feidler & Ecton, 1986), öfkenin ve saldırganlığın sıklığını, süresini azaltmada, ergenlere yardımcı bir davranışsal programdır. Önleme programları; gevşemeyi, kendi kendine yönerge verebilmeyi, öfke tekrarlarında kendini gözlemlemeyi ve sosyal problemleri çözmeyi sağlamaktadır (Larson, 1998; Shectman, 2000) . Bununla birlikte duygusal ve kişisel deneyimleri içeren, çoklu boyutlu müdahale eğitimleri de önerilmektedir (Berkowitz, 1994; Eron 1994; Shectman, 2000). Örneğin Prochaska (1995), bilişsel-davranışçı yöntemlerin kullanılmasıyla, bağımlı davranışın sağaltımında duygular üzerinde durarak; değişim için motivasyonu arttırmayı önermektedir. Prochaska'nın önerdiği yaklaşıma göre, aşırı saldırgan çocuk ve ergenlerin saldırganlık gelişim düzeylerine göre, kaynaştırma yöntemi uyarlanmıştır.

Yaşları 13-16 olan, yatılı öğrenciler üzerinde İngiltere'de yapılan bir çalışmada, öğrenciler iki guruba ayrılarak; birinci gruba 15 gün süreyle yalnızca

komik ve sosyal programlar, ikinci gruba ise şiddet içerikli film ve programlar izletilmiştir. Yapılan testler sonucunda; birinci grupta hoşgörü, tartışma, iletişim ve gülme düzeyinin; ikinci grupta sözel ve fiziksel saldırganlık düzeyinin fazla olduğu tespit edilmiştir (Singer and Singer, 1980).

Yapılan araştırmalara göre, aile içi çatışmaların ergen erkekler arasında, şiddet için risk faktörü olduğu bulunmuştur. Anne şefkatinden yoksun büyüyen çocukların, saldırganlığa yatkın olduğu belirlenmiştir. Soğuk, itici tutumlarla çocuk yetiştirme, saldırganlığı geliştirmektedir. Çocuktaki saldırganlığın da ebeveynde itici tepkilerin oluşumuna neden olabileceği, bu durumun da saldırganlığı daha çok besleyeceği bulunmuştur. Çocuk yetiştirme tarzı itibariyle gevşek çocuk yetiştirme tutumuyla birlikte, çocuğa karşı, itici ve düşmanca bir tavır içerisinde olan ailelerde en yüksek oranda saldırgan çocuklar yetişmektedir (Feckbach, 1970; Aydın, 2004).

Çocuklar şiddeti; sorunların çözümünde etkin, cesaret gerektiren, sosyal kabulü sağlayan ve ödüllendirilen bir davranış şekli olarak, TV programlarında izledikleri için kendileri de aynı şekilde saldırgan davranışı sergiledikleri bildirilmiştir (American Academy of Pediatrics, 1997).

Araştırmacılar, saldırganlığın kısmen ifade edildiğinde azalıp azalmadığını belirlemek amacıyla birçok deney yapmışlardır. Çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar, saldırganlık eylemlerine katılmanın, saldırgan davranışı ya artırdığını ya da aynı düzeyde koruduğunu göstermektedir.

Yetişkinlerle yapılan deneyler de benzer sonuçlar vermektedir. Üniversite öğrencilerine, bir başkasına şok vermek için tekrarlanan fırsatlar verildiğinde, gittikçe daha cezalandırıcı hale gelmişlerdir. Öfkeli denekler birbirini izleyen saldırılar üzerine, öfkeli olmayan deneklerden bile daha cezalandırıcı olmuşlardır. Saldırganlık katartikse, öfkeli deneklerin saldırgan davrandıkça daha az saldırganlık göstermeleri ve daha az cezalandırıcı olmaları beklenirdi. Saldırganlığın dolaylı ifadesi de benzer etkiler yaratmaktadır. Çocukların televizyon yayınlarındaki şiddete maruz kalma miktarı ile saldırgan davranma ölçüsü arasında olumlu bir ilişki vardır (Gren ve Quanty, 1977; Atkinson ve diğ., 1996). Köknel, toplumumuzda delikanlılık

ya da kabadayılık adı altında saldırganlık içeren davranışların, birer erkeklik özelliği olarak hoş görüldüğünü ve bu davranışların, birer kişilik özelliği haline geldiğini belirtmektedir. Ona göre, çevredekilerin sergilediği davranışlar, çocuklar ve gençlerin öğrenmelerine temel oluşturmakta, böylece toplumdaki saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri kolayca benimsenmekte; tekrar edildikçe de bu öğrenme pekiştirilmektedir (Lorenz ve Schultz, 1996).

Eğitim yöntemi olarak baskı, korkutma ve dayak da benzer etkiyi yaratmaktadır. Köknel, bu tür uygulamaların, birer eğitim yöntemi olarak kullanıldığı ortamlarda yetişen çocukların, suç işleme oranlarının yüksek olduğunu gösteren araştırma bulguları olduğundan bahsetmektedir. (Lorenz ve Schultz, 1996).

Kazdin (1997), çocuk ve ergenlerin % 10' unda davranış problemlerinin olduğunu ve bunların % 5' inin ise, ciddi olduğunu belirtmiştir. Davranış problemleri çeşitli faktörlerle ilişkilidir ve başarılı, önleyici ve eğitici programlar, bu problemleri çözebilmektedir. Müdahale programları risk faktörlerine yöneliktir. Örneğin anti sosyal davranışı değiştirme; anti sosyal akran gurubunu azaltma, kendilik kontrolünü artırma, ailenin ergeni gözlemlemesini destekleme, yalan söyleme çalma ve saldırganlık davranışlarının yerine alternatifleri öğretme (Andraws, 1995; Gundersen, Svartdal, 2006), bu müdahale yöntemlerinin orijinleri olmaktadır.

Bu müdahale yöntemlerinin içinde ergenler ve yetişkinler için öfke kontrol programı, ergenlik öncesi saldırgan çocuklar ve aile eğitimi bulunmaktadır. Dolayısıyla pek çok program, direkt veya dolaylı olarak sosyal bileşenlerle ilişkilidir. Gatt Fredson (1977), en etkili programların kendilik kontrolü, stres yönetimi, karar verme becerileri, sosyal problem çözme, iletişim becerileri olduğunu belirtmiştir (ART, Aggression Replacement Training) (Gundersen ve Svartdal, 2006).

“Genç Kimliği – Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili” adlı araştırma, şiddet eğilimi olan gençlerin, toplumsal niteliklerini şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Şiddet eğilimi, aile tiplerine göre şiddet, boşanma sonucu parçalanmış aile, ebeveyninden birinin vefatı ile parçalanmış, ebeveynlerinden birinin yurt dışında bulunduğu ailelere mensup kişilerde görülmektedir. Yine hayatlarının büyük

bölümünü yurt dışında geçirmiş kişilerde de saldırganlık eğilimi fazladır. Bu veriler sosyolojik açıdan anlamlıdır (Bayhan, 2002).

Ailelerinden algıladıkları destek düzeyleri farklı lise öğrencilerinin; saldırganlık düzeyleri arasında cinsiyet, sınıf, gelir durumunu algılama biçimi, ailede ortaya çıkan şiddet ve okuldaki arkadaşlık ilişkileri açısından farklılık olup olmadığının incelendiği bir araştırmanın sonucuna göre; aileden algılanan destek düzeyi ile okuldaki arkadaşlık ilişkilerinden memnun olma durumu değişkenlerinin, saldırganlık puanları üzerindeki ortak etkisi anlamlı bulunmuş; aileden algılanan destek düzeyi ile cinsiyet, sınıf, ailelerinin gelir durumunu algılama biçimi, ailede şiddet uygulanma durumu değişkenlerinin ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca aileden algılanan destek düzeyi, ailenin gelir durumunu algılama biçimi, ailede şiddet uygulanma durumu değişkenlerinin de saldırganlık puanları üzerindeki temel etkileri, anlamlı bulunmuştur (Yalçın, 2007).

Son 10 yılda suçlu ve kurban sayıları giderek artmaktadır (Loeber ve Farrington, 1998; Shectman, 2000). Zorbalık, kavgalar, fiziksel yaralanmalar ve okula daha sık silah getirmeyi de içerdiğinde, ergenlerde bu oran yaklaşık 7. sınıf dolaylarında zirveye ulaşmaktadır (Larson, 1998; Shectman, 2000).

2.2. Madde Bağımlılığı

İnsan, yaşamı boyunca bazı alışkanlıkları sonucunda çeşitli durum, nesne veya olaylara karşı bağımlılık geliştirebilmektedir. Uyuşturucu ve uyarıcı maddelere karşı alışkanlık, kısa sürede kötü ve zararlı sonuçlara yol açmaktadır. Söz konusu maddeler, öncelikle merkezi sinir sistemi üzerinde etkili olup; kişinin ruhsal yaşamını, duygularını, düşüncelerini, davranışlarını değiştirmekte ve kimyasal özellikleri nedeniyle kısa ve kolay yoldan alışkanlık yaratmaktadırlar. İnsanda varolan alışkanlık eğilimine, bu tür maddelerin alışkanlık yaratan özelliği de eklenince, kolaylıkla bağımlılık ortaya çıkabilmektedir

İlaç olarak kullanılan maddelerin dışında kalan ve merkezi sinir sistemini etkileyen, ruhsal yaşantıyı etkileyen ya da bozan ilaçlardan ve maddelerden bazıları

şunlardır: Alkol, amfetaminler, opiyatlar, esrar, kokain, halüsinojenler, ekstazi, uçucu maddeler, fensiklidin vb. (Köknel, 1998).

2.2.1. DSM IV'e Göre Madde Bağımlılığının Temel Kriterleri

12 aylık bir dönem içinde herhangi bir zamanda ortaya çıkan; aşağıdakilerden en az üçü (ya da daha fazlası) ile kendini gösteren; belirgin bir bozulmaya ya da sıkıntıya yol açan uygunsuz bir madde kullanımı örüntüsü

1. Aşağıdakilerden biri ile tanımlandığı üzere tolerans gelişmiş olması:
 - a. Entoksikasyon ya da istenen etkiyi sağlamak için belirgin olarak artmış miktarlarda madde kullanma gereksinimi.
 - b. Sürekli olarak aynı miktarda madde kullanılması ile belirgin olarak azalmış etki sağlanması.
2. Aşağıdakilerden biri ile tanımlandığı üzere yoksunluk gelişmiş olması:
 - a. Söz konusu maddeye özgü yoksunluk sendromu
 - b. Yoksunluk semptomlarından kurtulmak ya da kaçınmak için aynı maddenin (ya da yakın benzeri) alınması
3. Maddenin çoğu kez tasarlandığından daha yüksek miktarlarda ya da daha uzun bir dönem süresince alınması
4. Madde kullanımını bırakmak ya da denetim altına almak için sürekli bir istek ya da boşa çıkan çabaların olması
5. Maddeyi sağlamak (Örneğin çok sayıda doktora gitme ya da uzun süreli araba kullanma), maddeyi kullanmak (Örneğin birbiri ardına sigara içmek) ya da maddenin etkilerinden kurtulmak için çok fazla zaman harcama.
6. Madde kullanımı yüzünden önemli toplumsal, mesleki etkinlikler ya da boş zamanları değerlendirme etkinliklerinin bırakılması ya da azaltılması.

7. Maddenin neden olmuş ya da alevlendirmiş olabileceği, sürekli olarak var olan ya da yineleyici bir biçimde ortaya çıkan fiziksel ya da psikolojik bir sorununun olduğunun bilinmesine karşın; madde kullanımının sürdürülmesidir (Alkol kullanımı ile kötüleştiğini bildiği halde ya da ülserinin olmasına karşın içmeyi sürdürme) (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2000).

2.2.2. DSM IV'e Göre Madde Kötüye Kullanımının Temel Kriterleri

12 aylık bir dönem içinde ortaya çıkan, aşağıdakilerden en az biri (ya da daha fazlası) ile kendini gösteren, belirgin bir bozulmaya ya da sıkıntıya yol açan uygunsuz bir madde kullanımının olması:

1. İşte, okulda ya da evde alması beklenen başlıca sorumlulukları alamama ile sonuçlanan yineleyici bir biçimde madde kullanımı (Örn. Madde kullanımı ile ilişkili olarak sık sık işe gitmemeler ya da işte başarı gösterememe; madde kullanımı ile ilişkili olarak okula gitmemeler, okulu asmalar ya da okuldan kovulmalar; çocuklar ya da ev halkının ihmal edilmesi vb.)
2. Fiziksel olarak tehlikeli durumlarda yineleyici bir biçimde madde kullanımı (Örn. Madde kullanımının yarattığı bozukluklar sırasında araba kullanma ya da bir makineyi işletme)
3. Madde ile ilişkili, yineleyici bir biçimde ortaya çıkan yasal sorunlar (Örn: madde ile ilişkili davranım bozukluğuna bağlı tutuklanmalar)
4. Maddenin etkilerinin neden olduğu ya da alevlendirdiği, sürekli ya da yineleyici toplumsal ya da kişilerarası sorunlara karşın, sürekli madde kullanımı (Örn: Entoksikasyonun sonuçları hakkında eşle olan tartışmalar, fiziksel kavgalar) (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2000).

2.2.3. Madde Bağımlılığının Nedenleri

Uyuşturucu madde bağımlılığının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar ilacın nitelikleri, kullanıcı ve sosyal çevre bakımından sınıflandırılmıştır.

2.2.3.1. Maddenin Farmakolojik ve Fizyolojik Özellikleri

Madde alındıktan sonra bedende, yoğun bir haz duygusuyla kasılma, neşe hali, tatlı bir gevşeme, umursamazlık, canlılık, güçlülük gibi durumların varlığı hissedilmekte ve bu maddeler alınmadığı zaman, ortaya çıkan yoksunluk belirtilerinden sakınmak için madde alınmaya devam edilmektedir. Madde bağımlılığının gelişimi ile ilgili vücudumuzda yaptığı fizyolojik etki, şöyle açıklanabilir:

Beyin, birçok sinir ağının birbirleri ve beyinin çeşitli bölgeleri ile iletişim kurduğu karmaşık bir santral gibidir. Beyindeki sinirlerde çeşitli kimyasal maddeler sentezlenir ve salgılanır. Bunlar belli miktarda salgılandıktan sonra, beyin dokusu üzerinde yer alan ve reseptör adı verilen alıcılara bağlanarak; düşünme, bellek, uyku, yeme-içme davranışı, hareketlerin kontrolü ve çeşitli duyguların oluşması gibi birçok önemli işlevlere katkıda bulunur. Sinir uçlarından salgılanan bu nörokimyasal maddelerin çeşitli beyin bölgelerindeki miktarları, normal bir insanda belli bir denge içindedir. Bu dengenin herhangi bir nedenle bozulması, ciddi düşünce ve davranış bozukluklarına neden olabilir. Beyinde sentezlenip salgılanan bu nörokimyasal maddeler ve bu nörokimyasal maddelerin bağlandığı reseptör sistemlerinin, madde bağımlılığının gelişimi ve yoksunluk sendromunun bazı belirtilerinde rolü olduğunu gösteren veriler elde edilmiştir (Bilim ve Teknik, Ekim 96).

2.2.3.2. Kişilik Özellikleri

Ergenin ideolojik ve kişilerarası alanlarda yer alan tüm öğeleri tanımış olması, neyi isteyip neyi istemediğine karar vermesi ve kendisine uygun yönlerini algılayarak benimsemesi, özdeşim kurması başarılı kimlik statüsünün bir özelliğidir. Bu sonuçlar doğrultusunda MKB (Madde Kullanım Bozukluğu) olan ergenlerin hayatı sorgulamaya ve tanımaya, yeteneklerine uygun meslek edinmeye, inanç ve değerler sistemi oluşturmaya daha kayıtsız kaldıkları söylenebilir. Kararsız kimlik statüsü ergenlik döneminin temel özelliği olan kararsızlık ve sorgulama ile örtüşmektedir ve ergenlik döneminde kararsız kimlik statüsünün sık görüldüğü bilinmektedir. MKB olan ergenlerin maddenin yarattığı olumsuz etkilerden, uyumlarının ve sosyal ilişkilerin bozulması ya da zaten madde kullanımına neden

olan olumsuz psiko-sosyal faktörlerden dolayı daha fazla belirsizlik yaşamaları nedeni ile kararsız kimlik statüsü gözlenebilir (Yüncü, 2007).

Kişilik, hem biyolojik, hem sosyal faktörler tarafından belirlenmektedir. Bugüne kadar ilaç bağımlılığı için özel bir kişilik tipi gösterilmiş değildir. Normal psikolojik durum içindeki şahıslardan, ruh sağlığı bozulmuş hastalara kadar bütün insanlarda madde bağımlılığı gelişebilir. Ancak genel olarak, madde bağımlısı olanlar; iç gerilimleri fazla ve hayatları, kendileri için tatmin edici olmayan şahıslardır. Sevgi, güven, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına doyum bulamayanlar, uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri kullanırlar ve bu sayede doyuma ulaştıklarını, çok güçlü olduklarını hissederler. Bu nedenle bu maddeleri tekrar alarak bağımlı hale gelebilirler. Ayrıca maddenin vücutta yıkım hızı ve ilaca duyarlılık gibi konuları kontrol eden genetik özelliklerin var olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Doğan, 1997).

2.2.3.3. Sosyal Çevre, Etkileşimler ve Arkadaşlık İlişkileri

Kişinin sosyal çevresi, arkadaş grubu, madde arayışı ve kullanımında, davranışın devam ettirilmesinde şartlandırıcı faktör olmaktadır. Kişi, ancak madde alabilirse arkadaş grubuna girebilir. Böyle bir grubun kendine özgü davranış standartları vardır. Gençler, ergenlik döneminde; bu dönemin en belirgin özelliği olan “kimlik arayışı ve bunalım” sürecini değişik derecelerde geçirmekte ve aynı zamanda da gelecek endişesi taşımaktadırlar. Ergenler, yine bu dönem için doğal bir ruh hali olarak kabul edilen “otoriteye başkaldırı” psikolojisi kapsamında toplumsal değerlerin dışına çıkma, yanlış alışkanlıklar kazanma eğilimi göstermektedirler. Buna aileden gelen olumsuz etkiler de eklenirse, ergen bilinçsiz bir şekilde çevresel etkilere çok açık ve dayanıksız bir hale gelebilmektedir. Ailesinden ve okuldan göremediği ilgi ve yakınlığı arkadaş gruplarında arayan ergen, bu grupların eğilimleriyle bütünleşmektedir.

Böyle bir ortam ergeni, kendisini ayrı tutamayacağı tutum ve davranışlara, kötü alışkanlıklara itebilmektedir. Okul dışından işsiz ve amaçsız kişilerin de bağımlısı haline getirebilmektedirler. Ergenler, eğlence ve karşı cinse yakınlaşma

yeri olarak gördükleri; kafe, bar, pastane ve disko gibi yerlerde uyuşturucu satan kişilerin hedefi haline gelebilmektedir (Bilim ve Teknik, Ekim 96).

2.2.4. Bağımlılık Yapma Özelliğine Sahip Olan Maddelerin Ortak Özellikleri

Bağımlılık yapma özelliğine sahip olan maddelerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir (Bilim ve Teknik, 96).

a) Keyif Vericilik: Yeme içme ve cinsel etkinlikler gibi yaşamsal ihtiyaçların giderilmesine yönelik davranışlarda olduğu gibi, bağımlılık yapan maddeler de keyif verici özelliğe sahiptir. Madde keyif verici etkileri “ödüllendirme” terimi ile ifade edilebilir. Keyif vericilik, maddenin kendini tercih ettirici, koşullandırıcı ve pozitif pekiştirici etkilerine en önemli katkıyı sağlamaktadır.

b) İlaç Arayışı Davranışı: Bağımlılık yapıcı maddelerin tümünde, belli bir süre kullanımından sonra ilaç arayışı davranışı gelişmektedir. Bu durum, kullanılan maddeyi şiddetle arzulama ve onu elde etmediği sürece kendini kötü hissetme ile kendini göstermektedir. İlaç arayışı davranışına temel teşkil eden özlemin şiddeti ve oluşma süreci; maddenin tipine, kullanılış süresine ve kullanılış yoluna bağlı olarak değişmektedir.

c) Tolerans Gelişimi: Kullanım süresi içinde, bağımlılık yapıcı maddelerin çoğunda, derecesi kullanılan maddeye göre değişen ölçüde tolerans gelişir. Tolerans gelişimi, kısaca bir önceki dozda görülen etkinin, sonraki aynı dozda aynı şiddetle görülememesi ve etki görebilmek için, dozun artırılması olarak tanımlanabilir. Tolerans gelişiminin derecesi morfin gibi bazı ilaçlarda normal dozun 125 misline kadar çıkabilir. Aynı farmakolojik gruptaki maddelerden birine karşı tolerans gelişmişse, bu grubun diğer üyelerine karşı da tolerans gelişimi söz konusudur. Buna “çapraz tolerans” denir. Çapraz tolerans, ilaç grupları arasında da olabilir; Örneğin alkol, barbitüratlar ve benzodiazepinler gibi sedatif ve hipnotiklerden birine karşı tolerans gelişmişse, diğerlerine karşı da tolerans gelişimi söz konusudur.

d) Yoksunluk Sendromu Gelişimi: Fiziksel bağımlılık oluşturma dereceleri ve kullanım süresi ile artan şiddette ve kullanılan maddelerin ani olarak kesilmesine bağlı olarak yoksunluk sendromu ortaya çıkar.

Yoksunluk sendromunun şiddeti; kullanım süresi ve gelişen fiziksel bağımlılığın derecesine göre öldürücü olabilir. Yoksunluk sendromu, bağımlı için ıstırap verici ve istenmeyen bir durumdur. Yoksunluk sendromuna girmeme isteği, madde kullanımının sürdürülmesine katkı sağlar.

e) İkincil Hastalıkların Ortaya Çıkması: Bağımlılık yapıcı maddelerin kronik olarak tüketilmesi, zamanla kullanan kişiye, maddenin niteliğine, kullanılan doza ve maddenin alınış yoluna göre değişen nitelik, şiddet ve sürede ciddi fiziksel ve ruhsal hastalıkların gelişimine neden olur. AIDS, ciddi karaciğer ve böbrek hastalıkları, kalıcı beyin hasarları, ciddi psikozlar ve kanser gibi hastalıkların sıklığı bağımlılar arasında anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur.

f) Yasak ve toplumsal Tepki: Alkol ve sigara dışında kalan maddelerin kullanımı ve pazarlanması kanunlarla yasaklanmıştır. Yasal kabul edebileceğimiz alkol ve sigaraya karşı da önemli toplumsal tepkiler söz konusudur.

İnsan vücudu dış dünyadan ve içyapısından devamlı olarak ses, ışık, ısı, dokunma gibi uyarımlarla uyarılır. Bu uyarımlar belli bir zarar noktasına gelirse vücut istemli ya da istemsiz kas hareketleri ile tepki verir. Bu uyarımların zarar noktasına kadar algılanmasını vücudun salgıladığı iç morfin anlamına gelen endomorfine sağlar. Bazı kişiler çevresindekilerin kendisine sıkıntı, stres verdiğini düşündüğü şeylerden uzaklaşmak için ya da diğer bir deyimle çevresini daha az algılamak isteğinde olduğu zaman bazı psikoaktif maddelere başvurur. Tabii bu maddelere ilk başlama sebepleri arasında bazı sosyal ve kültürel etkenler de vardır (arkadaş çevresi, aile baskısı vb.) (Kapaklıkaya, 1986).

2.2.5. Psiko-Aktif Maddelerin Sınıflandırılması

Psikoaktif maddeleri çeşitlerine göre sınıflandırmak çok zor olacaktır. Çünkü bu maddelerin sayıları günümüzde de halen artmaktadır. Bu maddeleri

sınıflandırırken etkilerini dikkate alarak sınıflandırmak hem basit hem de en mantıklı yol olacaktır. Toplumun bu maddelere karşı oluşturduğu tepkinin temelinde, bunların insan üzerinde yaptığı psikolojik ve fizyolojik etkileri yer almaktadır. Bu maddelerin daha önce merkezi sinir sistemi üzerinde etkili olduğuna değinmiştik. Psikoaktif maddelerin merkezi sinir sistemine etkileri günümüzde şu başlıklar altında belirtilmektedir:

Narkotik, Stimulan (Uyarıcı), Depresan, Halüsinojen

- a. MSS'ye Narkotik (Uyuşturucu) etki edenler (Eroin vb.)
- b. MSS'ye Stimulan (Uyarıcı) etki edenler (Kokain)
- c. MSS'ye Halüsinojen (Halüsinasyon) etki edenler (Esrar)
- d. MSS'ye Depresan (Bastırıcı) etki edenler (Alkol)

Dünya Sağlık Örgütü ise psikotrop ilaçları madde kullanımına bağlı ruhsal ve davranışsal bozukluklar ana başlığı altında şu maddeler altında sıralamaktadır.

- a. Alkol
- b. Opioid (Afyon türevi ve benzeri)
- c. Kannabinoid (Esrar ve benzeri)
- d. Sedatif ya da Hipnotik (Yatıştırıcı ya da uyku verici)
- e. Kokain
- f. Kafein ve başka uyarıcılar
- g. Halüsinojenler (LDS ve benzerleri)
- h. Tütün
- i. Uçucular (Solukla içe çekilerek alınan benzen içeren maddeler)
- j. Karışık türden ilaç ve başka psikoaktif maddeler.

2.2.6. Psikoaktif Maddelerin Etkileri

Psikoaktif maddelerin en belirgin özelliği merkezi sinir sistemine etki etmesi ve bağımlılık yapmasıdır. Günümüzde tomografi ve manyetik rezonans gibi tıp cihazlarının kullanılmasıyla, bu maddelerin beyin üzerindeki etkileri de daha fazla anlaşılmaya başlanmış ve tıbbi boyutunun dışında psikolojik ve sosyal boyutuna da ışık tutulmuştur.

2.2.6.1 Merkezi Sinir Sistemine Uy sturucu (Narkotik) Etki Edenler

M.S.S'ye narkotik olarak etki eden maddelerin başında Afyon (apium) ve alkaloidleri gelmektedir.

Afyon: Latince; papaver samniferum, Türkçe'de haşaş denilen bitkinin olgunlaşmamış kovuk şeklindeki meyvelerinin çizilip özünün (süt rengine yapışkan bir maddedir) alınmasıyla elde edilir. Bitkiden sıvı olarak sızan afyon biraz bekleyince havayla temasından dolayı, hem rengi hem de kendisi koyulaşır. Bu tarzına afyon sakızı denir ve en ilkel kullanım şekli bu şekilde çiğnenerek kullanımıdır. Afyonun içinde 25'e yakın alkaloid bulunur. Afyon alkaloidleri ve bunların yapay türevlerinin hepsine birden Opioid denir. Afyonun içinde bulunan doğal alkaloidler, bunlardan üretilen yarı sentetik türleri ve bunlara benzeyen sentetikleri aşağıda verilmiştir.

Afyon içinde bulunan doğal alkaloidlerden bazıları şunlardır:

a-Fenantren türevi alkaloidler

Morfin % 8-15

Kodein %0,5

Tebain % 0.2

b-Benzilizokinelin türevi alkaloidler

Papaverin % 1

Noskapin % 6

Narsein

Afyon içinde bulunan alkaloidlerden üretilen yarı sentetikler, eroin (diasetilmorfin), dilavdid, evkadol, akedicen, dicodid vb sentetik olarak üretilen afyon benzeri opiatlar da dolantin, fortral, poltium, volaron, cliradon, metadon, polamidon'dur (Kızılyalın, 1970).

Morfin: Afyonun içinde en fazla bulunan ve en önemli alkaloididir. Afyonun kalitesini de bu maddenin afyon içindeki miktarı belirler. Eroin de morfinin yarı sentetiğidir. Morfin emiliminin kolay olması için kullanıcılar tarafından burun mukozası gibi kılcal damarların bol olduğu yerlerden alınır. Bağımlılık yapmasını takiben kullanıcılar, daha çabuk etkisini alabilmek amacıyla damar yolunu tercih etmeye başlarlar. İlk 30-60 dakika içerisinde etkisini gösterir ve 24 saatin sonuna doğru etkisi gittikçe zayıflamaktadır. Normal etkisi 4-6 saattir. Zehir etkisi yapabilecek dozlarda beyinde oksijen alımını azaltır.

Morfin vb alkaloidlerin kaygı, ağrı ve stres azaltıcı etkilerini yapabilen maddeler, vücutta zaten bulunmaktadır. Bunlara iç morfin anlamında, endomorfin denilmektedir. Kişi olumsuz hislerden kurtulup; olumlu hisleri daha fazla almak için endomorfinlerin etkisini yapan bazı maddeleri dışarıdan aldığı zaman, alınan madde bir süre sonra vücut içindeki endomorfinlerin yerini almaya başlar. Vücuttaki endomorfin üretimi gittikçe azalmaya ve durma noktasına gelir. Bu durum vücudun dışarıdan alınan maddeye bağımlı olması durumunu yaratır. Kişide ağrı eşiği düştüğü için ses, ışık ve dokunma benzeri duyuları vücut normalin çok üstünde algılamaya başlar. Bu maddelerin yoksunluğundan doğan krizlere sebep de işte bu durumdur. (Kapaklıkaya, 1985).

Eroin: Morfinin yarı sentetik türüdür ve morfinden 2-3 kat daha güçlü etkiye sahiptir. Öfori etkisi morfinle aynıdır. Morfine göre eroin daha çabuk bağımlılık ve tolerans meydana getirir. Eroin günümüzdeki en tehlikeli psikoaktif maddedir; fizyolojik ve psikolojik tahribatı eş zamanlıdır. Beyaz kristal bir tozdur. Sigaraya sarılarak, buruna çekilerek, alüminyum folyo üstünde ısıtılıp buharı içe çekilerek veya damardan enjekte edilerek kullanılan eroin, açık kahverengi renktedir ve toz halinde satılır. Alındıktan kısa süre sonra etkisini göstermeye başlar; etkisi 6-8 saat sürer. Gevşeme, ağrı hissini kaybolması, kalp ve solunum hızının yavaşlaması, göz bebeklerinin küçülmesi, yüz kızarması, konuşma ve hareketlerde yavaşlama görülür (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

Enjektör paylaşımına bağlı olarak ortaya çıkan AIDS, Hepatit gibi virüslerin bulaşabilme riski vardır. Yüksek dozda alındığında solunum yavaşlamasına, koma

haline ve ölüme yol açabilir. Alınmadığında ya da etkisi geçtiğinde burun akıntısı, kas ağrıları, kramplar, halsizlik, uykusuzluk ortaya çıkar (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003). Eroinin kullanımı genellikle sigara veya buruna çekme yoluyla başlar. Eroinin sigara tarzında sarılıp içilmesine koreks adı verilir (Ögel, 1997).

Bir süre sonra burunda hasara yol açması ve sigara şeklinde içilmesinin vücut ihtiyacını karşılayamaması (sigara tarzı içimde eroinin % 75'i tahrip olur) sebebiyle ileri aşamalarda damar yoluyla alınmaya başlanır. Eroin başlangıçta endişe, sıkıntı ve ruhi gerginliği azaltır; öfori yapar; geçici ferahlık verir; rüya alemine daldırır ve düşünceler zorluk olmadan açığa çıkar. Bu geçici etkisinden sonra kişide uyuşukluk meydana gelir. Zihinsel bulanıklıklar olur ve düşünce sırasında fikir akışını sürdürmek zorlaşır. Hareketlerde azalma, çevreye karşı ilgisizlik ve karakter yıkılması başlar. Eroinin yarattığı yoksunluk krizi 1-2 gün sonra şiddetini iyice arttırır. Korku, huzursuzluk, kilo kaybı, titreme ve şiddetli ağrılar baş gösterir. Genelde opiat türlerinin (morfin, eroin, kokain vb) etkileri birbirlerine çok yakındır.

2.2.6.2. Merkezi Sinir Sistemine Uyarıcı (Stimulan) olarak Etki Edenler

Bu tür maddelerin M.S.S'ye uyarıcı etkileri vardır. Kişideki uyku, açlık, yorgunluk gibi bazı hisleri ilk kullanımlarda bastırır. Kişiyi geçici olarak dinç tutar, öfori etkisiyle neşe hali yaratır. Bir süre sonra maddenin etkisinin azalması ile birlikte bu tür hisler daha şiddetli geri tepme olarak su yüzüne çıkar. İlk başlarda bu maddelerin zararlı olmadığı düşünülmüş; fakat daha sonra paranoid şizofreni benzeri psikotik reaksiyonlara sebep oldukları anlaşılmıştır (Özden, 1992). Bu etkiyi yapan maddelerin en çok bilinenleri kokain, amfetamin, ekstazi, kafein, nikotin ve kaf'tır. Günümüzde bu maddelerin bazılarının kullanımı yasaklanmış; bazıları sınırlandırılmış; bazıları ise serbest bırakılmıştır. Bunların bağımlılık yapma etkileri de birbirinden farklıdır.

Kokain: Kokain, Güney Amerika'nın kuzeylerinde yetişen erythroxylian coca denilen bitkinin yapraklarından elde edilen bir alkoloiddir. Uyarıcı etkisi yerli halk tarafından uzun süredir bilinmekte olan bitkiden, 1860'da Nieman ve Wohler tarafından kokain izole edilmiştir (Babaoğlu, 1968). 1880 yılında ise

vosokonstruksiyon (damar daraltıcı) etkisi nedeniyle, lokal anestezi (bölgesel ağrı kesici) olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yumuşak içki olan coca-cola'da da 1903 yılına kadar "koka" kullanılmıştır. 1884'de Sigmund Freud kokainin ruhsal etkilerini incelemiş, 1914'de bağımlılık yaptığı için ABD'de uyuşturucu bir madde olarak tanımlanmıştır (Ögel, 1997).

Kokainin etkisi vücutta çabuk belirir; 1 saat gibi bir sürede de kaybolmaya başlar. Alımı genelde burun, damar ve sigara yoluyla olur. Kokainin psikolojik bağımlılık yapıcı etkisi, tek bir kullanımla bile başlayabilir. Bunun nedeni, davranışların hemen bütün alanlarında pozitif güçlendirici olarak algılanışdır (Babaoğlu, 1968). Kokainin alınışı ile birlikte kişide aşırı hareketlenme, uyanıklık, kendine güven ve coşkunluk gibi olumlu hislerde artış gözlenir. Yüksek dozda alımında ise aşırı cömertlik, büyüklük, sorumsuzluk, cinsel istek, uyanıklık ve sinirlilik görülür. Dokunma halüsinasyonları artar, deri altında karıncalanma gibi hareketlenmelerin olduğu hissini uyandırır. Kokain, vücutta sinirsel iletişimci (nörotransmitter) maddelerin (dopamin, nörepinefrin, serotonin) geri alımını (feedback) engeller. Bu nörotransmitterin sinir uçlarında aşırı birikmesi, bunların işlevlerinin fazla artmasına; dolayısıyla da bu maddelerden kaynaklanan fizyolojik hareketlerde artışın olmasına sebep olur. Kokain, tolerans oluşturan bir maddedir. Diğer psikoaktif maddelere geçişte basamak teşkil eder. Psikolojik bağımlılığı, fizyolojik bağımlılığından daha fazladır. Aşırı alımlarda kişiyi ölüme götürür. Kokainin damarları daraltıcı etkisi, beyinde de damar tıkanıklığına sebep olur ve bu durum da kişiyi ölüme götürür. Kokain, ilk alındığında uyarıcı etki yapar. Merkezi sinir sistemini uyarak; kalp vuruş sayısını, kan basıncını ve solunumu artırır. Kaslarda gerilme ve kasılma olabilir. Bir süre sonra kokainin merkezi sinir sistemi üzerindeki uyuşturucu etkisi başlar. Hareket yavaşlar; duyum azalır; bulantı ve kusma görülebilir. Uzun süre kokain kullananlarda iştahsızlık, zayıflama, uykusuzluk, mide ve bağırsak bozuklukları ve cinsel gücün azalması gibi fiziksel belirtiler ortaya çıkar (Köknel, 1998).

Amfetaminler: Kokain benzeri uyarıcı bir maddedir. İlk defa 1887 yılında bulunmuştur. Tıbbi olarak benzendin adı ile 1937 yılında narkolepsi (aşırı uyuma

isteği) hastalığının tedavisinde kullanılmıştır. Fizyolojik bağımlılığı az, fakat tolerans yapan bir maddedir. Psikolojik bağımlılığında da kişi, maddeden aldığı etkinin aynı olması için bir sonraki kullanımında dozunu bir öncekine göre artırır. Dozun artması fizyolojik bağımlılığın artmasına, aynı zamanda fizyolojik ve psikolojik tahribatının belirginleşmesine neden olur. Amfetaminler tıpta narkolepsi, aşırı yeme ve hiperaktif çocukların tedavisi için kullanılan bir maddedir. Fakat zamanla kötüye kullanımı artmıştır. Bu sebeple, dünya ülkelerinde satışına sınırlandırmalar getirilmiş, bazı ülkelerde de yasaklanmıştır. Günümüzde halen tıpta kullanılan ilaçlar arasındadır. Diğer etkileri kokainle aynıdır. Amfetaminler, M.S.S'ye uyarıcı etki yapan sentetik maddelerdir. Bunlardan “designer amphetamines” denilen bazı amfetaminler, dopamin yanında seratonin salımına da sebep olurlar. Bundan dolayı da bu maddeler, uyarıcı etkilerin yanında halüsinojen etkiler de gösterirler. Kimyasal olarak da amfetaminler, türevleri olduğu için, amfetamin grubunda gösterilirler. Bunlardan en bilinenleri şunlardır. Ecstasy, eve, mmoa ve stp'dir (Babaoğlu, 1997).

Kat: Arap yarımadasının güney kıyıları ile Doğu Afrika'da yetişen Latince adı “catha edulis”, yerel dillerde kat (cat) adlı bitkinin yaprak, sürgün ve körpe kabuklarıdır. Bölgede yaygın olarak yetişen ve kullanılan bitkinin katin adlı alkaloidi bulunmaktadır. Bölgenin dışında pek fazla kullanılmayan bir bitkidir. Bu nedenle Avrupa'da pek bilinmez. Yakın zamana kadar Güney Doğu Anadolu bölgesinde bulunan bu bitki, bazen İslam ülkelerinden geldiği için sünnet sanılarak kullanılmaktadır (Babaoğlu, 1997).

Kafein: Çay, kahve gibi temel içecek maddelerde bulunmasından dolayı dünyada en çok kullanılan psikoaktif maddedir. Xanthine türevleri denilen kimyasal gruptadır. Bu grupta kafeinin yanında “ ksantin, teobromin, ve teofilin” gibi türler de vardır. Kafein, kahve (coffea Arabica)'de % 1, kola (cola) tanelerinde % 2 oranında bulunmaktadır. Koka bitkisinde ve Paraguay çayında da az miktarda bulunmaktadır. Çayda % 1 oranında kafein bulunur. Aynı zamanda çayda teofilin de bulunmaktadır. Bu ikisi, çayın etkisini daha da artırır. Kakaoda da teobromin denilen bir maddenin bulunmasından dolayı, çikolata türleri çocuklarda bağımlılığa neden olmaktadır.

Nikotin: Kafeinden sonra dünyada en çok alınan uyarıcı (stimulan) türüdür. Sigara ile alınan nikotinin % 25'i kana karışır ve 10 saniyede beyne ulaşır. Nikotin de diğer stimulanlar gibi kişide geçici olarak öföri etkisi yapar; pozitif algılanmasından dolayı çabuk psikolojik bağımlılık yapar. Kokain ve amfetamin ile birlikte en hızlı bağımlılık yapan maddelerdendir. Nikotin yoksunluğu, son sigaranın içilmesinden 90 dakika sonra başlar. Yoksunluğunun en tipik belirtisi huzursuzluk, uykusuzluk, öfke ve iştahta azalmadır. En yaygın bağımlılık yapıcı maddedir.

Sigara kullanımı, dünyada meydana gelen ölüm nedenlerinin başında yer almaktadır. 90'lı yıllarda tütün ve türevlerinden 3 milyon insanın hayatını kaybettiği ve bu rakamın gün geçtikçe artacağı ortaya konmuştur. Sigara, bağımlılık yapmasının yanı sıra; kalp damarlarında tıkanıklık, bronşların daralması ve buna bağlı çeşitli akciğer rahatsızlıkları, beyin damarlarında tıkanıklık ve buna bağlı felçler, bacak ve ayak damarlarında tıkanmalar gibi hastalıklara da neden olmaktadır (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

2.2.6.3. Merkezi Sinir Sistemine Halüsinojik Etki Edenler

Halüsinojenik maddeler, alındıkları zaman halüsinasyonlara neden olan maddelerdir. Bu maddeler, gerçek ile olan ilişkinin kopmasına, bilincin genişlemesine yol açarlar. Bazen madde alınması kesildikten, günler, hatta aylar sonra da belirtiler yeniden yaşanabilir (Köknel, 1998). Halüsinojenlerin kullanımı, ölüme neden olabilir. Ölümler, yüksek tansiyon, beden ısısındaki artış ya da yargılama yetisindeki bozulmalara bağlı olarak ortaya çıkan kazalar ya da intiharlar sonucu olmaktadır (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

Esrar: Halüsinojenlerin günümüzde en bilinenleri esrar ve LSD'dir. Esrar; Latince adı "cannabis sativa" olan Hint kenevirinden elde edilen yeşilimsi bir bitkidir. Erkek ve dişi bitkileri ayrı çiçeklerdir. Esrar, beyinde solunum ve kan dolaşımı ile ilgili olan beyin sapı bölgesinde pek bulunmaz. Bu yüzden bu sistemlere çok etki etmez. İçinde THC (Delta-9-tetrahydrocannabinol) miktarı az olan esrara marizuhana; THC miktarı çok olan kaliteli esrara ise haşhaş denilmektedir. Esrar, aynı anda birkaç gruba girer. Fakat en tipik özelliği algılamaya etkisidir. Bu nedenle

esrar, halüsinogen madde olarak da sayılır. Öfori etkisi vardır ve psikolojik bağımlılık yapar. Tüm halüsinogenler gibi flashback etkisi de vardır. Yani maddenin etkisi geçtikten sonra da kişi, maddenin etkisi altında iken yaşadığı olayları daha sonra tekrar yaşayabilir (Özden, 1992).

Esrar, tıbbi olarak narkotik olmamasına rağmen bazı ülkelerde ve ülkemizde hukuki olarak narkotikler içerisinde yer alır (Özden, 1992). Hint kenevirinden elde edilen esrar, genellikle ilk denenen yasa dışı maddedir. Eroin, kokain gibi daha ağır maddelere geçiş sağlayabilir. Bu nedenle geçiş maddesi olarak bilinmektedir (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

Esrar alındığında, duygu durumu değişiklikleri meydana gelir. Bu değişiklikler, hüznün ve mutluluk arasında yer alan geniş bir duygulanım yelpazesi içinde değişmekte ve kimi kez, bunlara algı ve düşünce değişiklikleri de eklenmektedir. Esrar, sempatik sinir sisteminin etkinliğini de artırmaktadır. Ağız kurur, gözbebekleri genişler, yüz kızarır, kalp vuruşu ve nabız sayısı artar, kan basıncı yükselir. Uzun süre esrar kullananlarda, burun mukozasında ve konjunktivalarda kuruma olur. Gözler kanlanır; boğazda yanma, öksürük, bulantı, kusma, ishal görülebilir (Köknel, 1998). Esrarın yaygın kullanım şekli, sigara tarzı içimdir. Tolerans yapar, alımının artması ile de fizyolojik ve psikolojik tahribatı da artar.

LSD (Lizerjik Sövre Dietilamid): 1875’de çavdar mahmuzu mantarının alkaloidi olan ergotinine bulunmuş; daha sonra da 1906’da daha aktifi olan ergotoksine bulunmuştur. Bu maddeleri araştırmak için 1938’de Albert Hoffmann’da bu alkaloidler üzerine çalışmaya başlamış ve 1943’te sentetik olarak LSD’yi yapmıştır. LSD, halüsinojik maddelere en tipik örnektir. Genelde ağız yoluyla alınır ve kolayca kana geçer. LSD’de fizyolojik bağımlılık ve yoksunluk çok azdır. Daha çok psikolojik bağımlılık yapar. Alımını takiben kişiyi güzel düşlere götürürken; kabuslara da sürükleyebilmektedir. Kişinin o anki psikolojisine göre bu durum değişebilmektedir. Halüsinogen madde altındaki duruma “trip” denir. Trip durumunda, kişide ağır algılama ve davranış bozukluğu oluşur. Trip durumunun daha

ağır olmasına “bad trip” denir. Maddenin etkisi kaybolduktan sonra da madde etkisi altında yaşananlar, kişide tekrar edebilmektedir. Bu daha çok psikolojiktir.

2.2.6.4. Merkezi Sinir Sistemine Bastırıcı (Depresan) Etki Edenler

Depresan etki edenlerin başında alkol, uçucu maddeler ve sedatif-hipnotik ilaçlar gelmektedir. Bunlardan alkol, en çok bilinen ve kullanılan depresandır. Alkol ve uçucuların yağda yüksek çözünürlüğünün olması ve beyinde çok miktarda yağ molekülünün bulunması; bu maddelerin beyin tamamına işlemlerine sebep olmaktadır. Alkolün, karaciğerde parçalanması nedeniyle, karaciğer hücreleri üzerinde doğrudan doğruya etkisi vardır. Alkol, karaciğerde enzim, vitamin ve protein metabolizmasını olumsuz yönde etkilediğinden; bu maddelerin eksikliğine bağlı belirtiler görülebilir. Bu nedenle karaciğer sirozu da ortaya çıkabilir. Alkol alındıktan bir süre sonra kan şekeri yükselir; ancak zamanla karaciğerde glikojen deposunda azalma oluşturduğundan, kan şekerinin de düşmesine neden olmaktadır (Köknel, 1998).

Alkol: Psikoaktif maddeler içerisinde en çok kullanılan maddelerdir. Arapça elkuül (özruh) sözcüğünden batı dillerine geçmiştir. Molekülde karbon atomunun sayısı 3-20 arasında olursa canlılar için zehir etkisi yapar. Bir karbonlu alkole, metil alkol denir. Fazla içilmesi halinde körlüğe sebep olur. Bu yüzden içine mavi boya katılarak satılır. Buna ispirto denir. İçki olarak kullanılan alkol iki karbon atomlu etil alkoldür.

Alkol vücutta hızla dağılır ve yağ moleküllerinden geçer. Diğer uyuşturucuların beyin bazı bölgelerine etkisine karşın alkol yağca zengin olan beyin tamamına etki eder. Alkol alımını takiben kanda % 0,1 (10 mg) alkol istemli hareketleri bozar. 0,2 (200 mg) de üst benliğin denetimi kalkar. 0,4-0,5 de (400-500 mg) koma başlar, alkol alımı ölümle sonuçlanabilir (Köknel, 1986:13 ve Babaoglu, 1997). Dünya Sağlık Örgütüne göre; içkinin işine engel olduğunu değil de; işinin içmesine engel olduğunu düşünen kişi alkoliktir (Uçar, 1996).

Uzun süre yüksek miktarda alkol kullanan, fiziksel bağımlılık gelişmiş bir kişide, alkolü bıraktığında ya da azalttığında, hafif bir huzursuzluk ve sınırlılık

halinden, ölüm riski taşıyan tablolara dek değişebilen, yoksunluk belirtileri ortaya çıkmaktadır. Yoksunluk belirtileri arasında; terleme, baş ağrısı, bulantı, uykusuzluk, algı bozuklukları, dikkat eksikliği; tedirgin, sinirli, huzursuz ruh hali, kan basıncının ve vücut ısısının artması, epileptik nöbetler sayılabilir (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

Uçucu Maddeler: Tüketim ekonomisiyle sayıları ve türleri hızla artmıştır. Çok değişik kullanımlarda kimyasallardır.

Uçucu maddeleri sınırlandırırsak; uçucu, yapıştırıcı, yapışıcı vb.dir. Uçucu madde kullanımı 7-19 yaşları arasında yaygındır. Bunların hemen hemen tamamı solunum yoluyla alınır. Çözünürlükleri yüksek olduğu için, beyine çok çabuk etki eder. Alınımını takiben baş dönmesi, uyku hali, reflekslerde azalma ve görme bulanıklığı oluşur. Yoğun soluma durumunda, oksijensiz kalma neticesinde ani ölümler görülebilmektedir. Vücutta biriktiği için akciğer, böbrek ve karaciğer yetmezliğine yol açabilmektedir.

Tiner, bali (tutkallar), çakmak gazı, uhu, oje, kuru temizlemede kullanılan maddeler, benzin, uçucu maddeler arasında sayılabilir. İlk denemede bile boğulmaya veya kanamaya bağlı olarak ölüme neden olabilirler. Ciddi bir sarhoşluk, dengesizlik, hissizlik, uyuşma, yürüme güçlüğüne neden olurlar. Baş ağrısı, bulantı, kusma, tıkanma, boğulma ve ani ölümlere yol açabilirler. Beynin yapısında kalıcı hasarlara neden olurlar. Bir takım hayaller görülebilir ve saldırgan, tehlikeli davranışlar gözlenebilir (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003).

Sedatif ve Hipnotikler: Tıpta sakinleştirici ve uyutucu amaçla kullanılan etkileri birbirine yakın ilaçlar grubudur. Eczanelerde yeşil reçete ile satılan bu ilaçların da günümüzde kötüye kullanımı oluşmuştur. Günümüzde hap kullanımı ya da hapçılık denilen kullanıma en çok bu ilaçlar girmektedir. Bunlara örnek verecek olursak, uyku vericiler: nembutol, phanaderm, veranal, medomin, vespurax, adalin; sakinleştiriciler: vali um, nabrium, crypan.

2.2.7. Madde Kullanımının Yaygınlığı

2.2.7.1. Avrupa

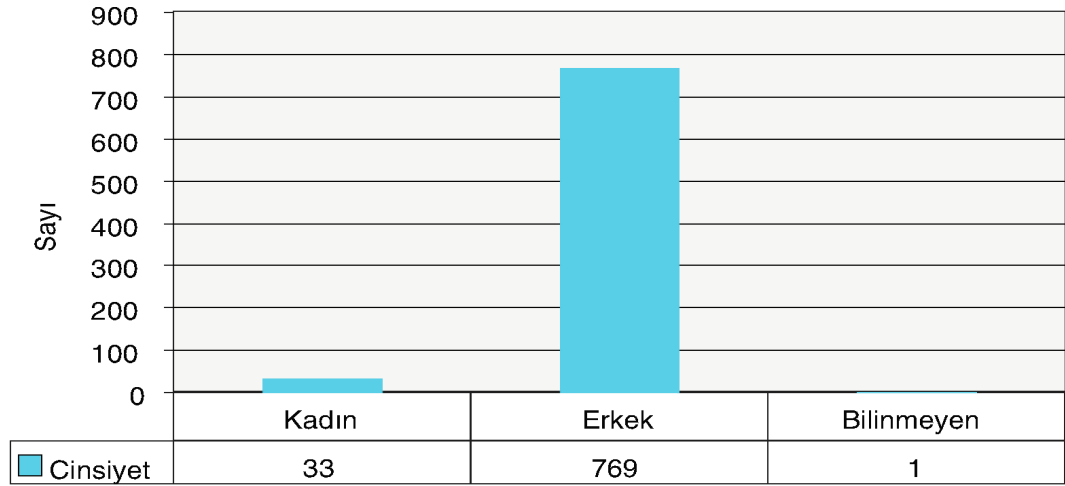
Sosyal, biyolojik ve psikolojik birçok faktörle etkileşim içinde olan madde kullanım yaygınlığının son yıllarda giderek arttığı dikkat çekmektedir. Madde kullanımının yaygınlığı ile ilgili ülkemizde ve dünyada yapılan araştırmalar, madde kullanımının önemli ölçüde yaygınlaştığını destekler niteliktedir. Bu konu ile ilgili yapılan bir araştırmada, kadın ve erkeklerde yaşam boyu madde kullanım oranının yaklaşık %41 ve %31.7 olduğu bildirilmiştir. Ancak bu tür bilgilere kolay ulaşılamadığından, kullanım oranının daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir (Simpson ve Miller, 2002). Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi tarafından (EMCDDA), Avrupa'daki uyuşturucu sorununun durumunu ortaya koyan 2006 Yıllık Raporu'nda, Avrupa'da uyuşturucu kullanımına ilişkin yetişkin kesime ait tahminler yer almaktadır. Bu raporun sonucuna göre farklı madde türlerinin yaşam boyu yaygınlık oranları şöyledir: En az 65 milyon veya beş yetişkin Avrupalı yetişkinden biri esrar; 10 milyon Avrupalı yetişkinin %3'ünden fazlası kokain; 8,5 milyon civarında Avrupalı yetişkin ekstazi; 10 milyon Avrupalı yetişkin veya Avrupalı yetişkinlerin yaklaşık %3'ü amfetamin; 1.000 yetişkin (15-64 yaş) başına 1 ila 8 kişinin opioid kullandığı tahmin edilmektedir.

2.2.7.2. Türkiye

Ülkemizde 2001 ve 2004 yıllarında, genç popülasyonla benzer yöntemlerle yapılan iki araştırmanın verileri kıyaslandığında, tütün ve alkol dışındaki tüm maddelerin kullanım yaygınlığında bir artış görülmüştür. Mutlak değişim değerlerinde en yüksek artışı gösteren maddeler sırasıyla; esrar, flunitrazepam, ekstazi, uçucular, eroin ve benzodiazepinlerdir. Bu iki araştırma arasında ekstazi kullanım yaygınlığındaki artışın oldukça yüksek oranda olduğu dikkat çekmektedir. Flunitrazepam, eroin, esrar, uçucu ve benzodiazepin kullanımında da belirgin artış olduğu bulunmuştur (Ögel ve diğ., 2004; Ögel, 2005).

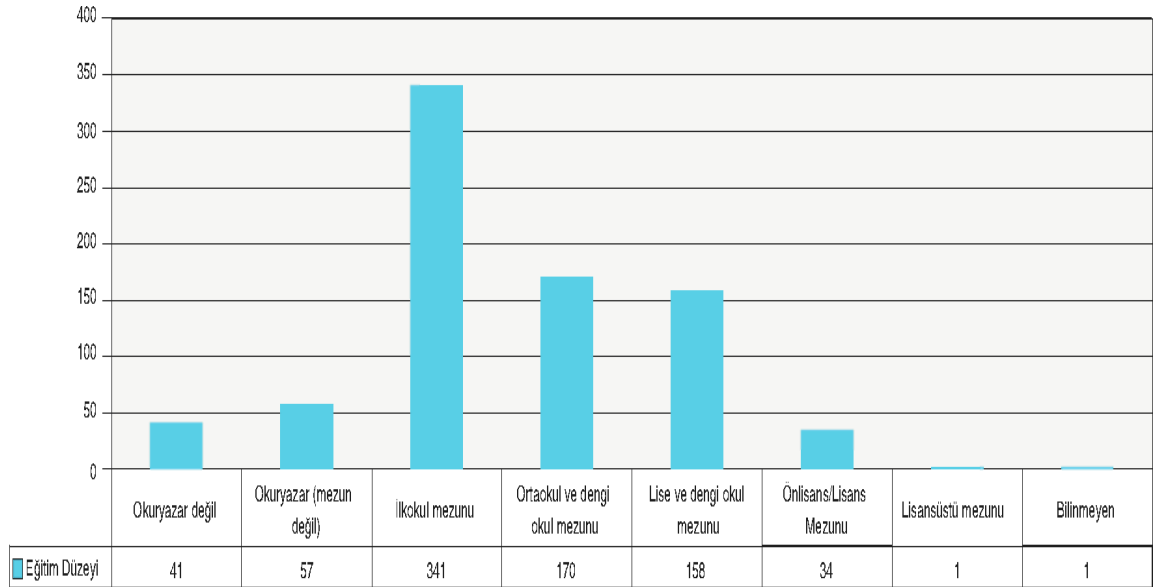
2.2.8. Madde Kullanımı ile İlişkili Demografik Özellikler

Madde kullanan kişiler, sosyo-demografik özellikler açısından, bazı benzerlik ve farklılıklar göstermektedir. TUBİM (Türkiye Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi)' in “Uyuşturucu Ulusal Raporu 2007” verilerine göre madde kullanımının demografik özellikleri aşağıdaki gibidir.



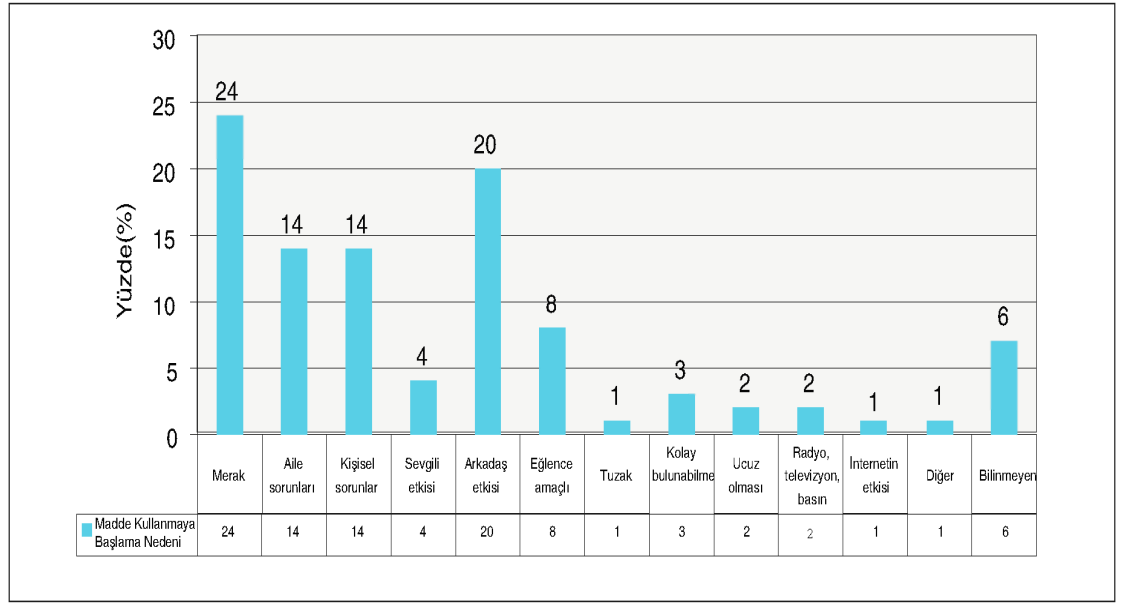
Şekil-1 Madde Kullanıcılarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Madde kullanıcılarının cinsiyete göre dağılımı Şekil-1’de verilmiştir. Buna göre madde kullanıcılarının % 4,1’inin kadın, % 95,8’inin ise erkek’tir.



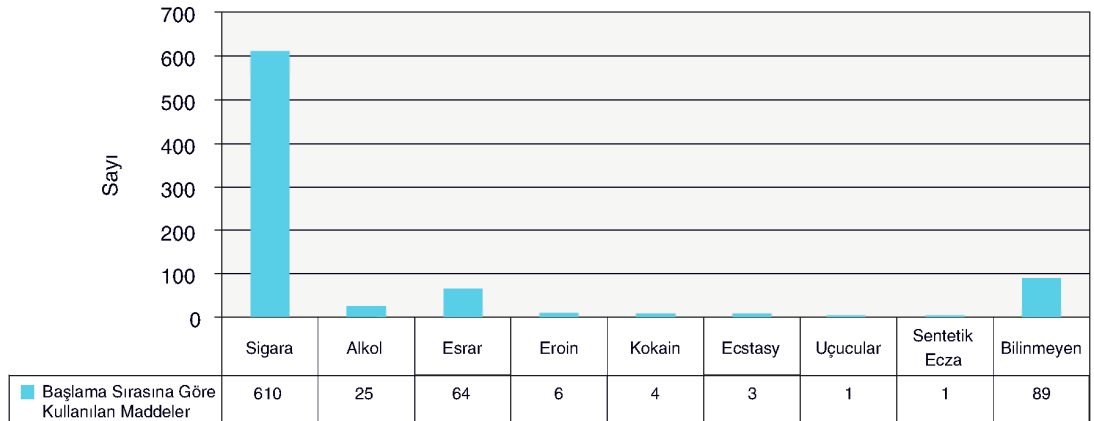
Şekil- 2 Madde Kullanıcılarının Eğitim düzeyine Göre Dağılımı

Madde kullanıcılarının eğitim düzeyine ilişkin soruya verilen yanıtlar Şekil-2’de verilmiştir. Madde kullanıcılarının eğitim düzeylerinin % 42,5’lik bir dilimle ilköğretimde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu % 21,2’lik bir oranla ortaokul ve dengi okul mezunları izlemektedir.



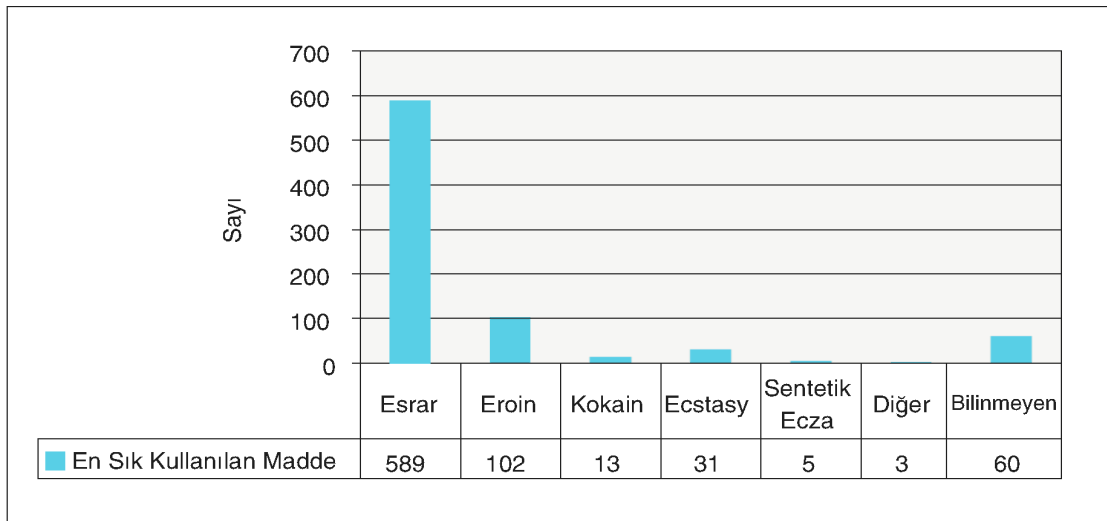
Şekil - 3. Madde Kullanıcılarının Maddeye Başlama Nedeni Olarak Gördükleri Değişkenlerin Dağılımları

Madde kullanıcılarının madde kullanım nedeni olarak ilk sırada merak, ikinci sırada arkadaş etkisi, üçüncü sırada ise aile sorunları ve kişisel sorunlar yer almaktadır.



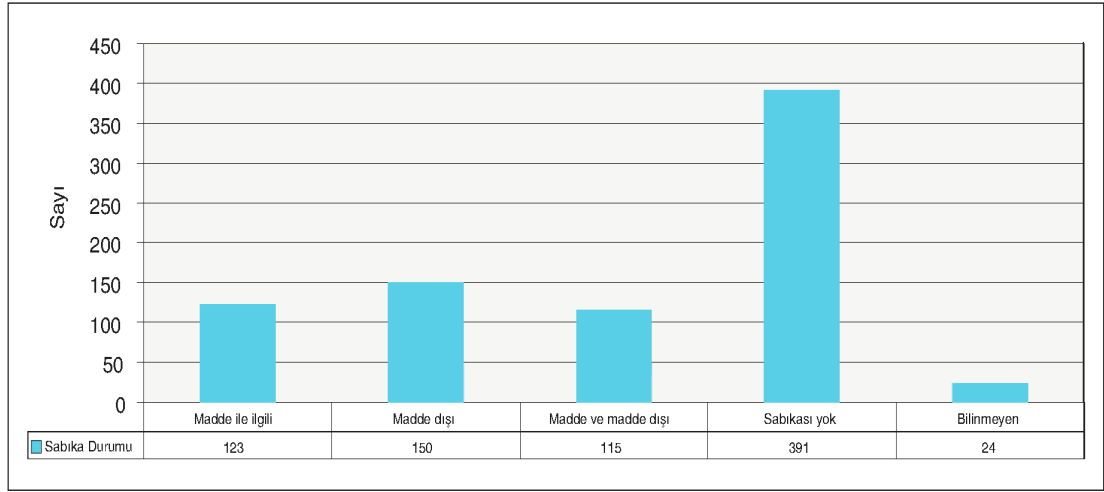
Şekil-4. Madde Kullanıcılarının Başlama Sırasına Göre Kullandıkları Maddelerin Dağılımı

Başlama sırasına göre kullanılan maddeler incelendiğinde; elde edilen bu verinin, madde kullanımında izlenen geçişleri gösterdiği düşünülmektedir. Başlama sırasına göre kullanılan maddelerin; ilk sırasında sigaranın (% 76), ikinci sırada esrarın (% 8) ve üçüncü sırada alkolün (%3,1) olduğu görülmektedir. Anket verileri, madde kullanıcılarının büyük çoğunluğunun uyuşturucu madde kullanımına başlamadan önce sigara kullandığını göstermektedir.



Şekil-5. Madde Kullanıcılarının En Sık Kullandıkları Maddelere Göre Dağılımı

Kullanım sıklığına göre; maddeler içerisinde en sık kullanılan maddenin % 73,3 oranla esrarın, % 12,7 oranla eroinin, % 3,9 oranla ekstazinin olduğu görülmektedir. Bu oran, 2007 yılı içerisinde maddeyle ilgili suçlardan dolayı, haklarında yasal işlem başlatılıp, madde kullandığını beyan eden katılımcıların madde kullanım dağılımını göstermektedir.



Şekil-6. Madde Kullanıcılarının Sabıka Durumuna Göre Dağılımı

Madde kullanıcılarının sabıka durumunu incelediğimizde; madde kullanıcılarının % 48,7'sinin daha önceden sabıkasının olmadığı, % 18,7'sinin sadece madde dışı konularda sabıkasının olduğu, % 15,3'ünün sadece madde bağlantılı konularda sabıkasının olduğu, % 14,3'ünün hem madde bağlantılı hem de madde dışı konularda sabıkasının olduğu görülmektedir.

2.2.9. Madde Bağımlılığı İle İlgili Yapılan Araştırmalar

Sosyal-bilişsel modeller, madde bağımlılığını yetersiz başa çıkma mekanizmaları ile ilişkilendirerek açıklamaktadır (Marlett, Baer, Donovan ve Kihlevan, 1991; Herrick ve Elliott, 2001). Genellikle uygun davranışlar; geçmiş deneyimler, durumsal faktörler, biyolojik faktörler ve bilişsel süreçler gibi kazanılmış sosyal davranışlarla ilişkili olarak yorumlanmaktadır (MacKay, Donovan ve Marlatt, 1991; Herrick ve Elliott, 2001).

Modern stres kuramına göre; sosyal problem çözme, temelde kişinin stresli durumların etkili bir şekilde üstesinden gelmesini sağlayan, bilinçli, rasyonel, amaçlı ve çaba gerektiren başa çıkma sürecidir. Bu tanıma göre, başa çıkma tamamıyla problem çözme değildir; ancak problem çözme becerilerini içermektedir. Bazı başa çıkma becerileri, problem çözme becerilerini kapsamaktadır. Pozitif problem yönelimi ve akılcı problem çözme, stresli durumları değiştirmede veya tehdit ifade eden durumların üstesinden gelmede daha iyi başa çıkma stratejileri

olarak belirlenmiştir. Diğer yandan, problem çözme becerilerinin, duyguların ifade edilmesi ve sosyal destek arama ile ilişkili olduğuna dair destekleyici bir sonuç bulunmamıştır. Hatalı / etkisiz problem çözme, uyumsuz başa çıkma stratejilerinin kullanımı ile ilişkilidir. Problemden kaçınma, inkar ve stresli olayı düşünmekten kaçınma işlevsel olmayan problem çözme boyutları ile ilişkilidir (D’Zurilla ve Chang, 1995).

Araştırmalara göre, madde bağımlısı olan ergenlerin ailelerinde de aile içi problem çözme ve günlük problemlerle başa çıkma becerileri konusunda eksiklikler bulunmaktadır (Hops, Tildesley, Lichtenstein ve Ary, 1990; Herrick ve Elliott, 2001).

Madde bağımlılığı ile ilgili tedavi programları etkisiz başa çıkma yollarını geliştirmeye odaklanmaktadır. Başa çıkma mekanizmaları bir kişilik eğiliminden çok, bireysel özellik olarak görülebilir. Örneğin, bireyler farklı problem durumlarında farklı başa çıkma mekanizmalarını kullanabilirler (Schreurs ve diğ. 1993; Franken ve diğ., 2001). Ancak bu durum bağımlıların tedavisi esnasında değişebilir. Yoksunluk belirtileri ve akut stres gibi diğer ilişkili faktörler, görünen psikolojik belirtilerdir. Bu belirtiler, başa çıkma yollarını etkilemektedir (Franken ve Hendriks, 1997; Franken ve diğ., 2001).

Kullanılan başa çıkma becerileri, madde bağımlılığı tedavisi süresince değişmektedir. Madde bağımlılarını, tedavi sürecinde inceleyen bir araştırmaya katılan madde bağımlıları, daha etkili başa çıkma mekanizmaları kullanmaya başlamışlardır. Pasif, geçici (palliative) rahatlamaya yönelik tepkileri, daha uyumlu başa çıkma yolları ile değişmiştir (Franken ve diğ., 2001).

Madde bağımlılığının tedavi sürecinde kendilik kontrolü, sosyal beceriler ve stres yönetimi, iyileşme sürecinde gerekli olan sosyal-bilişsel özelliklerdir. Sosyal - bilişsel tedavide bireye, kişisel, sosyal ve sağlık problemleriyle başa çıkma yollarının öğretilmesi hedeflenmektedir. Sosyal problem çözme becerilerinin türü bazen bağımlılığın gelişmesinde, önlenmesinde veya tedavisinde etkili olabilmektedir (Marlatt, 1979; Herrick ve Elliott, 2001).

Sosyal öğrenme modeline göre kaçınma, madde kullananlar ve bağımlılar için önemli bir başa çıkma yoludur. Madde kullanan kişiler, uygun alternatif başa çıkma yollarını kullanamadıklarından, kaçınan başa çıkma mekanizmasını kullanmaktadırlar (Abrahams ve Niaura, 1987; McCormick ve diğ., 1998).

Thoits (1994), üstesinden gelinen ve gelinemeyen problemlerin stres ve madde kullanım düzeyini etkilediğini belirtmiştir. Özellikle aile ve iş yaşantılarında karşılaştıkları problemleri çözemeyen, problem çözme becerileri zayıf olan kişilerin, daha fazla psikolojik semptom gösterdikleri ve madde kullanma eğilimlerinin daha fazla olduğu bulunmuştur.

Demirbaş ve diğ. (2004) araştırmaları sonucunda, alkol bağımlısı hastaların daha çok kaçınan, değerlendirici ve düşünen problem çözme yaklaşımlarını; daha az sıklıkla da planlı, kendine güvenen ve aceleci yaklaşımları kullandıklarını belirlemişlerdir.

Bilir ve Mağden (1984), Hacettepe Üniversitesinin fakülte, yüksekokul ve bölümlerinde okuyan öğrencilerin; sigara, alkol, ilaç alma ve uyuşturucu madde kullanım alışkanlıklarını incelemişlerdir. Bu amaçla toplam 1008 öğrenciye, bazı genel bilgilerle, sigara, alkol, ilaç ve uyuşturucu madde kullanımlarına ilişkin soruları içeren bir anket formu uygulanmıştır. Sigara ve alkollü içki kullanma oranı, erkek öğrencilerde kız öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Uyuşturucu madde kullanan öğrencilerin sigara içip içmediklerine bakıldığında, uyuşturucu madde kullananlar arasında sigara içenlerin oranı %77.42'dir.

Yine uyuşturucu madde kullananlar arasında alkollü içki içme oranı, kullanmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. İlaç kullanma oranı kız öğrenciler arasında, erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Öğrencilerin ilaç kullanma alışkanlığı ve alkol kullanma alışkanlıkları ile cep harçlıkları arasında fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Mangır, 1992:37).

Tümerdem ve arkadaşları (1986), orta ve yüksek öğrenime devam eden gençlerin alkol kullanımlarını incelemek amacıyla, İstanbul ve Burdur'un farklı sosyo-ekonomik düzeylerini temsil eden, liselerine devam eden 1226 öğrenci ile

İstanbul, Boğaziçi ve Teknik Üniversite ile Burdur Yüksekokulu'na devam eden 543 öğrenci (Toplam 1767 öğrenci) üzerinde çalışmışlardır. Öğrencilere karşılıklı görüşme yöntemi ile çok sorulu bir anket uygulanmıştır. Bulgulara göre; lise öğrenimli gençlerin İstanbul'da %4.9'u, Burdur'da %1.8'i, yükseköğrenim gençliğinin ise Burdur'da %7.5'i, İstanbul'da %11.5'i alkolü sürekli olarak kullanmaktadır. İstanbul'daki lise öğrencilerinde, sosyo-ekonomik ve kültürel düzey arttıkça; alkol kullanım oranları da artmaktadır. Alkolle tanışma oranı anne-babanın eğitim düzeyi arttıkça yükselmektedir. Erkek öğrencilerde alkollü içki kullanma oranı, kız öğrencilere göre oldukça yüksektir. Ayrıca bütün gruplarda sigara kullanımı ile alkol kullanımı oranındaki ilişki anlamlı çıkmıştır (Mangır, 1992:39).

Özer ve arkadaşları'nın (1989), Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma ve Tedavi Merkezi'nde yatarak tedavi gören üniversite mezunu hastalar üzerinde yaptığı çalışmada, hastaların üniversite öğrenim dönemi ile ilgili psiko-sosyal özellikleri incelenmiş ve bu döneme ait çeşitli faktörlerle alkol bağımlılığı ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu amaçla araştırmaya alınan 93 erkek hastaya, sosyodemografik özellikleri ortaya koyan AMATEM anket formu uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; alkolle ilk tanışma yaşı 18'in altında yoğunlaşmaktadır. İlk içilen içki, en fazla biradır; sonra şarap, rakı ve diğerleri gelmektedir. Deneklerin %44'ü alkole başlama sebeplerinin "özenti" olduğunu ve %79'u da ilk içkilerini arkadaşları ile birlikte içtiklerini ifade etmişlerdir. İçkiye devam etmelerinde ise en çok sakinleşme, alışkanlık ve üzüntü faktörlerinin etkili olduğu saptanmıştır (Mangır, 1992).

Algül ve arkadaşları (2007)'nin, Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Psikiyatri Servisinde adli gözlem amacıyla yatırılan hastalar üzerinde yaptığı çalışmada, antisosyal kişilik bozukluğu (AKB) ile madde kullanım bozukluğu (MKB) arasındaki ilişki incelenmiştir. Saldırganlık düzeyi yüksek olan bireylerin önemli bir kısmında madde kötüye kullanımı olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmada, AKB olan bireylerden şiddet içerikli suç işleyenler ile bu tarz suçları işlememiş olanların saldırganlık düzeyleri ve madde kullanım özelliklerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

GATA Hastanesinde AKB tanısı konulan 124 erkek çalışmaya alınarak hastaların sosyo-demografik özelliklerini ve madde kullanım öyküsünü sorgulayan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve Saldırganlık Ölçeği uygulanmıştır. Olgular, şiddet içerikli suç işleme öykülerine göre iki gruba ayrılmıştır. Bulgular sonucunda; AKB tanısı konulan genç erişkin erkeklerin % 90.3'ünde yaşam boyu psikoaktif madde kullanım öyküsünün olduğu ve deneklerin % 75.8'inde AKB'na ek olarak MKB olduğu saptanarak; şiddet içerikli suçları işleyen AKB olgularında MKB oranının, bu tür suçları işlemeyen AKB olgularından anlamlı derecede daha fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, MKB olan AKB olgularının, saldırganlık düzeyinin istatistiksel olarak daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Meperidin (Petidin) ve esrar kullanım bozukluğu nedeniyle yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik özelliklerinin incelendiği bir araştırmada, esrar kullananların büyük bir çoğunluğunun işsiz olduğu ve eğitim düzeyinin, meperidin kullananlara oranla daha düşük olduğu dikkat çekmiştir. Ayrıca esrar kullanımının erkeklerde, kadınlara oranla önemli ölçüde yüksek olduğu bulunmuştur (Evren, Ögel ve Çakmak, 2002).

Eroin kullananlar ile yapılan bir çalışmada ise, eroini damar yoluyla kullananlarda bekar olma, anne-baba ile yaşama, işsizlik, madde kullanımına bağlı sosyal sorunlar yaşama, özkıyım girişimi öyküsü ve ilk kullanılan maddenin esrar olma oranlarının yüksek olduğu bulunmuştur (Evren ve Çakmak, 2002). Bulut ve diğ. (2006) tarafından yapılan araştırmada, madde kullanımının erkeklerde daha sık görüldüğü ve madde kullanımına başlama yaş ortalamasının 22.44 olduğu bildirilmiştir. Ülkemizde yapılan bir diğer araştırmada ise madde kullanımına başlama yaş ortalaması 17.2 olarak bulunmuştur (Sevinçok, 2000).

Madde kullanım bozukluğu olan ve yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik ve madde kullanımı ile ilişkili özelliklerin, cinsiyete göre karşılaştırılmasının amaçlandığı diğer bir araştırmada, madde kullanan kadınların daha çok boşanmış, lise veya üniversite düzeyinde eğitim görmüş ve özkıyım girişim öyküsü olan kişilerin olduğu bulunmuştur. Erkek kullanıcılarında ise madde kullanımına bağlı yasal sorunlar yaşama, madde etkisinde tehlikeli ve zarar verici

davranışlarda bulunma, daha önce cezaevi yaşantısı ve madde tedavisi görmüş olma oranı daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, kadınların tercih maddesi olarak eroin, meperidin, benzodiazepin olduğu dikkat çekerken; erkeklerde esrar ve uçucu madde kullanım oranlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Evren ve diğ., 2003).

Çivi ve Şahin (1991), Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin sigara konusundaki bilgi, tutum ve davranışlarını incelemiştir. Sigaranın zararları konusunda bilinçli bir grup olan Tıp Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinde yapılan kesitsel tipte, tanımlayıcı ve analitik nitelikteki bu çalışmada, sigara içme sıklığı %24.7'dir. Kızların %16.6'sı, erkeklerin %30.4'ü sigara içmektedir. Kız ve erkek öğrencilerde yaş ilerledikçe sigara içme sıklığı artmakta olup; erkekler, kızlardan daha fazla sigara içmektedirler. Sigaraya başlama 16 ila 19. yaşlarda, yüksekokul veya fakülteye başlama sırasında en fazladır. Sigara içme ile baba mesleği, evde, aile ile birlikte olma arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($p>0.05$). Ailenin gelir düzeyi arttıkça ve ailedeki sigara kullanımı arttıkça, sigara kullanımı artmaktadır ($p<0.01$). Sigara kullanan kişilerde, alkol kullanımı da artmaktadır ($p<0.01$). Sigarayı terk eden kişilerin $\frac{3}{4}$ 'ü, günde 10'dan fazla sigara içtikleri ve ortalama 55 ay sigara kullandıkları halde, sigaranın zararların ve sağlıklarının bozulduğunu fark ettikleri zaman sigarayı terk etmişlerdir. Sigaraya başlama nedenleri olarak en çok sıkıntıyı gidermek, arkadaş etkisi, merak, sosyal ortama uyma olarak belirlenmiştir (Çivi ve Şahin, 1991:49).

Başka bir araştırma ise, Ankara'da bulunan resmi ve karma öğrenci barındıran yurtlarda kalan üniversite öğrencilerinin, sigara ve alkol kullanım durumlarını saptamak amacıyla yapılmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü, Kredi ve Yurtlar Kurumu'na bağlı, Balgat ve Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı öğrenci yurtlarında kalan öğrencilerden 216 öğrenci, basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilerek araştırmanın örnekleme olarak kabul edilmiştir. Gençlerin, sigara ve alkol kullanıp kullanmadıkları ve bu kullanımda cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, anne ve baba eğitim durumları, özürlerinin olup olmadığı, içinde yetiştikleri ailenin

özellikleri, arkadaşları ve aileleri ile olan ilişkilerinin etkili olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmaya alınan kızların %41.67'si alkol, %57.41'i sigara; erkeklerin ise %46.29'u alkol, %47.22'si sigara kullanmaktadır. Kızların büyük bir çoğunluğu (%71.11) hafif içkileri tercih ederken; erkekler, hafif içkilerin (%48.00) yanında kızlara göre daha fazla oranla sert içkileri tüketmektedirler (kızlar %4.44, erkekler %22.00). Deneklerin çoğunluğu (%65.26), üniversiteye gelmeden önce alkol kullanmaya başladıklarını (%65.26), hoşlarına gittiği için içki içtiklerini (%56.84), bundan dolayı herhangi bir sağlık şikayetlerinin olmadığını, genellikle kendi istekleriyle başladıklarını (%64.21), fakat ailelerinden (%5.26) çok arkadaşlarının (%30.53) etkisi altında kaldıklarını, %90.53 gibi büyük bir kısmının bundan pişmanlık duymadıklarını ve katılımcıların %75.79'u da alkolü bırakmayı düşünmediklerini belirtmişlerdir. Sigara kullanan katılımcıların ise genellikle yerli sigarayı tercih ettikleri (%61.95), %55.75'inin üniversiteye gelmeden önce sigaraya başladıkları, %56.64'ünün sigaraya kendi istekleri ile, %40.71'inin ise arkadaşlarının etkisi ile başladıkları, büyük bir çoğunluğunun hoşlarına gittiği için sigara içtikleri (%60.18), %81.42'sinin sigaradan dolayı sağlık şikayetlerinin olmadığı, %61.06'sinin sigara içmekten pişmanlık duymadıkları ve %46.02'sinin istedikleri zaman sigarayı bırakabilecekleri saptanmıştır. Yapılan istatistiki analizler sonucunda; gençlerin alkol kullanımları ile cinsiyeti, kardeş sayıları, doğum sıraları, aileleri ve arkadaşlarıyla olan ilişkileri, ailelerinin özellikleri ile ilişkisi incelendiğinde ise, deneklerin aileleri ve arkadaşları ile olan ilişkileri önemli bir etkiye sahipken ($p<0.05$), cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, anne ve baba eğitim durumu, deneğin özürlülük durumu ve ailelerinin özelliklerinin bu konuda bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır (Mangır, 1992:103).

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi 3. Sınıf Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü öğrencilerine, 1989-90 ders yılı ikinci yarısında yapılmış olan bir çalışmada, öğrencilere uygulanan anket soruları, öğrencinin yaşı, cinsiyeti, sınıfı, ailesinin sosyo-ekonomik durumu, Ankara'da kaldığı yer, bitirdiği lisenin türü, boş vakitlerini nasıl değerlendirdiği, sağlık sorunlarının olup olmadığı, anne ve babasının

öğrenim ve meslek durumları, kardeş sayıları, ailesinin aylık gelirleri, sigara içip içmediği, içiyorsa miktarı, alkollü içkiler kullanıp kullanmadığı vb. soruları kapsamaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre:

Sigara ve alkollü içki kullanma oranı; erkek öğrencilerde, kız öğrencilere oranla daha yüksek bulunmuştur. Araştırma grubundaki kız öğrencilerin %73'ü, erkek öğrencilerin de %35'i sigara içmektedirler. Toplam olarak öğrencilerin %58'i sigara içmemekte, %42'si de sigara içmektedir. Sigara içmedeki bu oranın düşüklüğü kız öğrenci grubunun fazlalığına bağlayabiliriz. Sonuçlarda sevindirici bu durum, çalışma yapılan bir grupta hiç uyuşturucu madde kullanan öğrencinin olmamasıdır. Çalışmada hastalıktan dolayı sürekli olarak ilaç kullanma kızlarda %26.66, erkeklerde ise %20 olarak bulunmuştur. Kızlarda, erkeklere oranla ilaç kullanımı daha fazladır. Örneklemi oluşturan öğrencilerin, alkollü içki kullanma oranları da düşük bulunmuştur. Öğrencilerin %63.15'i bira, %5.26'sı şarap, %26.31'i rakı, %5.26'sı viski kullanmaktadır. Kızlar yalnızca bira içtiklerini belirtmişlerdir. Biradan sonra, erkekler oran olarak rakıyı tercih etmektedirler (Barut, 1992).

Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi ile Alkol ve Madde Bağımlılığı Eğitim ve Tedavi Merkezi (AMATEM) ile "Özel Okullar Derneğinin" ortaklaşa başlattığı "Uyuşturucu Maddeler ve Bağımlılık Eğitim Paketi" çerçevesinde İstanbul'daki liselerde gerçekleştirilen anketin sonuçları, gençler arasında alkol ve uyuşturucu kullanımının giderek arttığını göstermiştir. İstanbul'da 30'u özel olmak üzere toplam 62 lisede öğrenim gören 15-17 yaş grubu, 5823 öğrenci arasında yapılan anket çalışmasında, öğrenciler arasında sigarayı yaşam boyu en az bir kez deneme oranı %30 olarak belirlenirken; öğrencilerin % 19.6'sının da günde en az bir kez sigara kullandığı ortaya çıkmıştır.

2858 kız öğrencinin de dahil olduğu anket sonucunda, yarıca sigara kullanan öğrencilerin, %28'inin sigara bağımlısı olduğu görülürken; öğrencilerin büyük çoğunluğunun 13 yaş sonrasında sigaraya başladığı, her gün düzenli şekilde sigaraya başlama döneminin de, 15 yaş sonrası en üst düzeye ulaştığı belirlenmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %8'inin haftada en az 2 kez alkollü içecek kullandığı ve bu öğrencilerin %6.4'ünün de alkolü bırakmada zorluk çektiği belirtilmiştir. Alkol alan

gençlerin %52'si "eğlence amacıyla" içki içtiğini açıklarken, %20.2'si ise "sinirlerini yatıştırmak" için kullandıklarını belirtmişlerdir. Araştırmada ortaya çıkan bir başka sonuç ise, gençlerin %22.5'inin içkiyi evlerinde kullanmalarındır.

Anketin uyuşturucu madde kullanımı konusunda ortaya koyduğu sonuçlar ise uyuşturucu sorunun giderek ağırlaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Anket verilerine göre öğrenciler arasında en çok kullanılan uyuşturucu madde, esrardır. En az bir kez esrar kullananların oranı %4.2 iken; bunu %4 ile "uçucu madde", %0.9 ile "kokain" kullanımı izlemektedir. Esrar kullananların üçte ikisinin (2/3) erkek olduğu ortaya çıkarken; esrarın en çok "rahatlamak, merak ve sinirleri yatıştırmak" amacıyla alındığı belirlenmiştir.

Aksoy ve Ögel (2005) yaptıkları araştırmada, sokakta yaşayan çocuklarda kendine zarar verme davranışı ve madde kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Burada çalışmanın amacı, sokakta yaşayan çocuklarda kendine zarar verme davranışının sıklığı ve özelde madde kullanımıyla olan ilişkisinin belirlenmesine yöneliktir. Araştırmaya İstanbul'da sokakta yaşayan koruma ve tedavi merkezlerinde kalan 21 yaşından küçük, toplam 194 ergen alınmıştır. Araştırmanın bulgularında ise, çocukların %20.6'sında kendine zarar verme davranışı olduğu görülmüştür. Kendine zarar verme davranışına başlama yaşı ortalaması 16.3 olarak saptanmıştır. Kendine zarar verme davranışı olan çocuklarda madde kullanımı %76.4'tür.

Erkeklerin %38.7'si kendine zarar verme davranışı gösterirken; bu oran kızlarda %15.4'tür. Ayrıca sokakta 4 yıldan daha fazla yaşayan çocuklarda kendine zarar verme davranışının daha fazla olduğu bulunmuştur. Suç işleyenlerde kendine zarar verme riski işlemeyenlere göre 3 kat; madde kullanımı olanlarda, kendine zarar verme riskinin kullanmayanlara göre 6 kat fazladır. Sokakta yaşayan çocuklarda tercih maddelerine ve cinsiyete göre kendine zarar verme davranışına bakıldığında; erkeklerde boya tineri, kızlarda ise alkol ve boya tineri kullananların daha fazla kendine zarar verdiği görülmektedir.

Madde kullanımının ve suçun, kendine zarar verme davranışı üzerinde belirleyici olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak sokakta yaşayan çocuklarda kendine

zarar verme davranışının görülme riskinin sokakta yaşam süresi, madde kullanımı ve suç işleme ile ilişkili olduğu gözlenmiştir (Anadolu Psikiyatri Dergisi, 2005).

İstanbul'da lise öğrencileri arasında sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığını araştırmak amacıyla, Türkiye'nin 15 ilinde yapılan bir araştırmanın İstanbul verileri değerlendirmeye alınmıştır. İstanbul'da 1998 yılının Nisan ve Mayıs aylarında, 7849 lise ikinci sınıf öğrencisine anket uygulanmıştır.

Öğrencilerin %65.1'i yaşamlarında en az bir kez sigara içtiklerini belirtirken; hergün en az bir adet sigara içenlerin oranı %22.5'tir. Son bir ay içinde en az bir kez alkol kullananların oranı ise %18'dir. Yaşam boyu en az bir kez esrar kullananların oranı %3.6, uçucu madde kullananların oranı %8.6, uyuşturucu/uyarıcı madde kullandığını belirtenlerin oranı ise %3.3 olarak bulunmuştur. Daha önce yapılan benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında, uçucu madde kullanımının yüksek olması, uçucu madde kullanımında belirgin bir artış olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır (Ögel ve diğ., 2000).

Türkiye, ESPAD (Avrupa Alkol Madde Okul Projesi) isimli araştırmaya, İstanbul'da yapılan bir çalışmayla katılmıştır. 1995 yılında 15 ayrı okulda, 2800 öğrenci ile yürütülen bu çalışmada, herhangi bir maddeyi hayatında en az bir kez kullanan gençlerin oranı %7, esrar kullanım oranı %4, uçucu madde kullanım oranı ise %3.8 olarak saptanmıştır (Yazman, 1995). Bu çalışmada; öğrencilerin %56.2'sinin yaşamları boyunca en az bir kez alkollü içecek aldığı, son bir ay içinde ise %23.5'inin alkol kullandığı saptanmıştır (Ögel ve diğ., 2000).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, Genel Tarama Modelleri arasında yer alan “İlişkisel Tarama Modeli” kullanılmıştır. Karasar (2005)’a göre “*İlişkisel Tarama Modelleri, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/ veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir*”. Bu araştırmada da bağımlı değişken olan “saldırgan davranış” ile “madde kullanımı”, “cinsiyet”, “sosyo-ekonomik düzey”, “eğitim düzeyi”, “örgün eğitimde öğrenci olma veya cezaevinde bulunma durumları” bağımsız değişkenleri arasındaki ilişki incelenmektedir.

3.2. Araştırma Grubu

Bu bölümde araştırma grubunun; cinsiyeti, eğitim düzeyleri, sosyo-ekonomik düzeylerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmaya katılan ergenlerin cinsiyete göre dağılımı Tablo-1’de verilmiştir.

Tablo-1

Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	<i>n</i>	%
Kız	127	48.8
Erkek	133	51.2
Toplam	260	100

Araştırma grubunun demografik verileri incelendiğinde; cinsiyete göre kız ergenlerin %48.8 oranında 127 kişi; erkek ergenlerin ise %51.2 oranında 133 kişi olmak üzere; toplam 260 kişinin olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan kız ve erkek ergen sayıları arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır.

Araştırmaya katılan ergenlerin eğitim düzeylerine göre dağılımı Tablo-2’de gösterilmiştir.

Tablo-2

Ergenlerin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	<i>n</i>	%
Okur-yazar	18	6.9
İlkokul mezunu	28	10.8
Ortaokul mezunu	202	77.7
Lise mezunu	12	4.6
Toplam	260	100

Araştırma grubunun eğitim düzeylerini incelediğimizde ise; en fazla %77,7 (202) oranıyla ortaokul mezununun olduğu görülmektedir. Araştırmaya sırasıyla %11 (28) oranıyla ilkokul mezunu, %7 (18) oranıyla okur-yazar ve %5 (12) oranıyla da lise mezunu ergenler katılmışlardır. Bunun sebebi ise anket uygulamalarının lise düzeyindeki ergenlere yapılmasıdır. Anket verileri incelendiğinde, üniversite düzeyinde katılımcı verisine rastlanmamıştır.

Araştırmaya katılan ergenlerin ekonomik düzeylerine göre dağılımı Tablo-3’de gösterilmiştir.

Tablo-3

Ergenlerin Ekonomik Düzeylere Göre Dağılımları

Ekonomik Düzey	<i>n</i>	%
Düşük	53	20.4
Orta	184	70.8
Yüksek	23	8.8
Toplam	260	100

Araştırma grubunun ekonomik düzeylerinin, yüksek oranda %71 (184) ile orta ekonomik düzeyde, % 20 (53) oranında düşük ekonomik düzeyde ve %8.8 (23) oranı ile yüksek ekonomik düzeyde olduğu görülmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, katılımcıların saldırganlık düzeylerini ölçmek amacıyla Saldırganlık Ölçeği (Bkz. Ek-2) ile katılımcıların çeşitli özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan, 6 maddeden oluşan kişisel bilgi formu (Bkz. Ek-1) kullanılmıştır.

3.3.1. Saldırganlık Ölçeği

Saldırganlık Ölçeği (Aggression Questionnaire), Buss ve Perry (1992) tarafından geliştirilmiştir. Saldırganlığı beş boyutta inceleyen ve benzeri testlere göre saldırganlığın nasıl yansıtıldığını da tanımlayan, pek çok çalışmada kullanılmış bu ölçek, bireylerin rahatça yanıtlayabileceği sistematik bir ölçektir. Kendini değerlendirme tekniğine dayanan ölçek, toplam 34 maddeden oluşturulmuştur. Ölçek, 5’li likert tipinde geliştirilmiş olup; bireylerden, ölçekteki ifadelerin karakterlerine ne kadar uygun olduğunu; “Hiç Uygun Değil” den, “Tam Olarak Uygun” a kadar değerlendirmeleri istenmiştir (Can, 2002). “Hiç Uygun Değil ” seçeneği için 1, “Çok Az Uygun” seçeneğine 2, “Biraz Uygun” seçeneğine, 3, “Çok Uygun” seçeneğine 4 ve “Tam Uygun” seçeneğine 5 puan verilmiştir. Bu beşli derecelendirme, dört aralık için ($5-1=4$) hesaplanan aralık katsayısına göre ($4/5=0.80$) göre düzenlenmiştir. Dağılım Tablo-4’de belirtilmiştir.

Tablo-4

Saldırganlık Ölçeği Dağılım Tablosu

PUANLAR	SEÇENEKLER	SAYISAL SINIRLAR
1	Hiç uygun değil	1.00–1.79
2	Çok az uygun	1.80–2.59
3	Biraz uygun	2.60–3.39
4	Çok uygun	3.40–4.19
5	Tam uygun	4.20–5.00

Saldırganlık Ölçeği, yapılan faktör analizleri sonucunda; “fiziksel saldırganlık”, “sözel saldırganlık”, “öfke”, “düşmanlık” ve “dolaylı saldırganlık” olmak üzere beş alt ölçekten meydana getirilmiştir. Buss ve Perry, öfke'nin “fizyolojik uyarılma ve saldırganlığa hazırlanmayı” içerdiği ve saldırganlığın, duygusal bileşenini oluşturduğu; düşmanca saldırganlığın ise “acımasızlık ve haksızlık duygularını” içerdiği sonucuna varmışlardır (Felsten ve Hill, 1999; Can, 2002).

Saldırganlık Ölçeğinin kısalığı, kolay okunur düzeyde olması, hem gençlere hem de karmaşık sözlü açıklamaları anlamakta güçlük çeken yetişkinlere uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Klinik ortamda tedavi planlamasında, ayrıca tedavi sırasında iyileşmeyi izlemek için de kullanılabilir bir ölçektir. Saldırganlık ölçeğinin toplam puanı yüksek olarak saptandığında; bireyin alt ölçek puanlarını incelemek gerekir. Ölçekte yer alan 8, 10, 11, 17, 23, 24, 25, 27. maddeler fiziksel saldırganlığı; 1, 4, 6, 20, 26. maddeler sözel saldırganlığı; 3, 7, 12, 16, 19, 22, 29, 32. maddeler öfke alt boyutunu; 2, 5, 9, 21, 28, 31, 33. maddeler düşmanlık alt boyutunu ve 13, 14, 15, 18, 30, 34. maddeler ise dolaylı saldırganlık alt boyutunu ölçmektedir (Can, 2002).

3.3.1.1. Ölçeğin Geçerlik ve Güvenirliği

Ölçeğin Türkçe uyarlanması, geçerlik ve güvenirlilik çalışmaları, Can (2002) tarafından yapılmıştır. Ölçek, DSM IV tanı kriterlerine göre herhangi bir tanı almayan, sağlıklı ve gönüllü 300 bireye, test-tekrar-test şeklinde iki defa uygulanmıştır. Ölçümler sonucunda ölçeğin Türkçe uyarlamasının, yüksek derecede güvenilir iç tutarlılığa sahip olduğu saptanmıştır. Cronbach alfa katsayısı=0,915 olarak bulunmuştur.

Test tekrar test korelasyonu güvenirligi $r=0,482-0,760$, $p=0,000$; alt ölçekler test-tekrar-test güvenirligi fiziksel saldırganlıkta $r=0,847$, sözel saldırganlıkta $r=0,696$; öfkede $r=0,746$; düşmanlıkta $r=0,810$; dolaylı saldırganlıkta $r=0,743$; toplam saldırganlıkta $r = 0,857$, $p = 0,000$ olup; yüksek düzeyde güvenirlilik elde edilmiştir. Eş değer ölçümde tanımlanan güvenirligi Sürekli Öfke-Öfke Tarz

Ölçeği'nin sürekli öfke, öfke içe, öfke dışı alt ölçeklerinin birbiriyle pozitif ilişkisi $r=0,531-0,746$ olarak bulunmuştur (Can, 2002).

3.3.2. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada madde kullanıp kullanmama, kullanılan maddenin türü, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, eğitim düzeyi ve cezaevinde bulunma veya örgün eğitimde öğrenci olma durumu ile ilgili bilgi toplamak adına hazırlanan kişisel bilgi formu (Bkz. Ek 2), araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formuna, araştırmacının kim tarafından ne amaçla yapıldığını, elde edilen bilgilerin gizli kalacağını anlatan açıklayıcı bir metin eklenmiştir.

3.4. İşlem Yolu

Araştırma aracı, ceza infaz kurumunda bulunan 14-18 yaş arası tutuklu-hükümlü ergenlere ve örgün eğitimde öğrenci olan ergenlere uygulanmıştır. Araştırma aracının ceza infaz kurumunda bulunan ergenlere uygulanması için Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'ne araştırma önerisi sunulmuş, gerekli izinler alınmıştır. Uygulamalar, 2007-2008 eğitim öğretim yılının 2. döneminde yüz yüze görüşme tekniği ile yapılmıştır. Anket uygulamaları ortalama 20 dakika sürmüştür. Ergenlere anketler dağıtılmış, gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Anket uygulamalarında gizlilik ve gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Geri dönen anketler, araştırmacı tarafından kontrol edilmiş, eksik ya da hatalı doldurulanlar değerlendirilmeye alınmamıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Saldırganlık Ölçeği'nden alınan toplam puanlar, araştırmacı tarafından elle puanlanmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin istatistiksel analizleri, SPSS/WINDOWS 15.0 (Statistical Package for the Social Science) paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırma problemine ve araştırmacının hipotezlerine ilişkin verilerin çözümlenmesinde; kişisel bilgilerin sunulmasında yüzde ve frekans, saldırganlık ölçeğinde yer alan maddelere katılım düzeyini belirlemede ortalama ve

standart sapma, diğer istatistiksel teknikler olarak, t testi, ki kare, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), ve farkların kaynağını belirlemek için tukey testi uygulanmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, araştırma problemleri doğrultusunda elde edilen bulgular ve bu bulgulara dayalı yorumlar yer almaktadır.

4.1. Madde Kullanımının Demografik Verilere Göre Dağılımı

Katılımcıların madde kullanımı ve madde kullanıyorsa kullandıkları maddenin türüne ilişkin dağılımları aşağıdaki gibidir.

4.1.1. Madde Kullanımının Örgün Eğitimde Öğrenci Olma veya Cezaevinde Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı

Ergenlerin durumlarına göre madde kullanım dağılımlarına ilişkin betimsel veriler, Tablo-5’de verilmiştir.

Tablo-5

Ergenlerin Durumlarına Göre Madde Kullanım Dağılımları

Durumu	n,%	Madde Kullanımı		Toplam %	χ^2	p
		Evet	Hayır			
Örgün Eğitim	n	53	107	160	.04	.983
	%	33.1	66.9	100.0		
Cezaevi	n	33	67	100		
	%	33.0	67.0	100.0		
Toplam	n	86	174	260		
	%	33.1	66.9	100.0		

Tablo-5 incelendiğinde; katılımcıların çoğunluğunun % 66.9 (174) oranı ile madde kullanmadığı; %33.1 (86)’lik bir kısmının ise madde kullandığı görülmektedir. Araştırma grubunun cezaevinde veya örgün eğitimde öğrenci olma durumları incelendiğinde; %61.5 oranındaki 160 kişinin örgün eğitimde öğrenci

olan; %38.5 oranındaki 100 kişinin de cezaevinde bulunan ergenlerden oluştuğu bulunmuştur. Cezaevindeki ergen sayısından dolayı, için katılımcı sayısı düşük kalmıştır.

Katılımcıların 14-18 yaş arasında olduğu dikkate alınırsa, bu yaş grubu için %33.1 lik madde kullanım oranının fazla olduğu düşünülebilir. Cezaevindeki madde kullanım oranı %33,0 (33) ve örgün eğitimdeki madde kullanım oranı %33,1 (53) ile benzerlik göstermedir. Örgün eğitime devam eden ve cezaevinde bulunan ergenlerin, madde kullanım yaygınlığı arasında anlamlı bir farklılık yoktur denilebilir. Bu sonuç da madde kullanımının ergenler arasında giderek arttığını göstermektedir. Maddeye ulaşımın kolaylaşması, özenti, gruba dahil olma isteği, ilgisiz ebeveynler, kendini büyük hissetme gibi nedenlerden dolayı, madde kullanımı toplumda giderek artmaktadır diyebiliriz.

1991 yılında İstanbul'da yapılan diğer bir araştırmada ise, yaşam boyu en az bir kez alkol dışında psikoaktif madde kullanım oranı %2.2 iken; bu oran, 1995 yılında %4; 1996 yılında ise %4.2 olarak ölçülmüştür (Ögel ve Tamar, 1996).

Çakmak ve arkadaşları ise (1996), cezaevlerinde alkol veya madde kullanım oranını genel topluma göre yüksek bulmuşlardır. Mahkumların % 6.3'ünde alkol, % 1.6'sında esrar bağımlılığı olduğu bildirilmiştir.

4.1.2. Kullanılan Maddenin Cinsinin Demografik Verilere Göre Dağılımı

Ergenlerin kullandıkları madde türlerine ilişkin betimsel veriler, Tablo-6' da verilmiştir.

Tablo-6

Ergenlerin Kullandıkları Madde Türlerine Göre Dağılımı

Madde Türü	<i>n</i>	%
Esrar	35	40.7
Ekstazi	20	23.3
Eroin	11	12.8
Kokain	8	9.3
Uçucu Madde	6	7.0
Diğer	6	7.0
Toplam	86	100

Ergenlerin kullandıkları madde türlerinin dağılımı incelendiğinde ise; en fazla %41 (35) oranında esrar kullandıkları; onu sırasıyla %23 (20) oranıyla ekstazi, %12,8 (11) oranıyla eroin, %9,3 (8) oranıyla kokain kullanımı izlemiştir. Ergenler arasında en az yaygın olan %7 (6) oranıyla da uçucu madde kullanımının olduğu görülmektedir.

Ergenlerde en fazla esrar maddesinin kullanılması, ilk denenen yasa dışı maddenin esrar olması (Yüncü, 2006), diğer maddelere göre olumsuz etkisinin daha az ve geçiş maddesi olması bakımından açıklanabilir. Esrardan sonra en fazla ekstazinin kullanılması ise, bu maddenin kullanımının yol açtığı iyi hissetme hali, enerji artışı ve canlılık hissetme nedeni ile kendine güveni artırıcı bir madde olarak algılandığından pozitif pekiştirici bir etkisinin olması olabilir.

Bu bulgular, diğler araştırma sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir. Ögel ve Tamer'in (1997) yaptığı araştırmada, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Eğitim ve Tedavi Merkezi (AMATEM) ile "Özel Okullar Derneğinin" ortaklaşa başlattığı "Uyuşturucu Maddeler ve Bağımlılık Eğitim Paketi" çerçevesinde, liselerde gerçekleştirilen anketin sonuçlarına göre de, gençler arasında en yaygın olarak kullanılan maddenin esrar olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçlarının benzer olması manidardır.

Yine benzer bir araştırma da Pala tarafından 2007 yılında yapılmıştır. Madde bağımlısı olan ergenlerin kimlik statülerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada, ergenlerin kullandıkları madde türleri incelenmiştir. Madde kullanımında %69.9'luk oranla esrar, ilk sırada yer almaktadır. Ardından %19.6 ile uçucu maddeler gelmektedir. Ekstazi kullanımı ise % 14'lük oranla üçüncü sırada yer almaktadır.

1991 yılında İstanbul'da yapılan diğler bir araştırmada ise, yaşam boyu en az bir kez alkol dışında psikoaktif madde kullanım oranı %2.2 iken; bu oran, 1995 yılında %4; 1996 yılında ise %4.2 olarak ölçülmüştür. Esrar, en yaygın kullanılan psikoaktif madde iken; erkeklerin, kızlara oranla daha fazla madde kötüye kullanım öyküsü olduğu, okullarda yapılan çeşitli araştırmalarda saptanmıştır (Ögel ve Tamar, 1996).

Çorapçioğlu ve Ögel (2001), 1998 yılından 2001 yılına kadar, yaşam boyu en az ekstazi kullanımının %3,31 oranında artış gösterdiğini bulmuşlardır.

4.2. Ergenlerin Madde Kullanımının Demografik Verilere Göre Dağılımı

4.2.1. Madde Kullanımının Cinsiyete Göre Dağılımı

Ergenlerin madde kullanımları ve cinsiyetlerinin dağılımının betimsel verileri Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo-7

Cinsiyetin Madde Kullanımına Göre Dağılımı

Cinsiyet	n, %	Madde kullanımı		Toplam %	χ^2	p
		Evet	Hayır			
Kız	n	31	96	127	8.43	.004
	%	24.4	75.6	100.0		
Erkek	n	55	78	133		
	%	41.4	58.6	100.0		
Toplam	n	86	174	260		
	%	33.1	66.9	100.0		

Tablo-7'ye göre, madde kullanımının erkeklerde, kızlara nazaran anlamlı olarak fazla olduğu görülmektedir ($\chi^2 = 8.426$, $p < 0.05$). Erkeklerde % 41 (55) olan madde kullanım oranı, kızlarda %24 (31) olarak bulunmuştur.

Bu bulgu da şu şekilde açıklanabilir. Erkeklerin risk alma ve heyecan arama eğilimleri kızlardan daha fazladır. Ayrıca madde kullanımının problem çözme becerileri ile ilişkili olduğu düşünülürse; kızların sorunların üstesinden gelmede erkeklere nazaran daha akılcı yöntemleri tercih ettikleri söylenebilir. Konu ile ilgili daha önce yapılmış olan araştırma sonuçlarına göre;

1996 yılında üniversitelerde, toplam 1218 öğrenci üzerinde yapılan, sigara, alkol ve uyuşturucu kullanım bilgilerine ilişkin araştırma sonuçlarına göre; uyuşturucu madde kullanımının %42'sinin kızlarda, %58'inin erkek öğrencilerde olduğu sonucuna varılmıştır (Ortadoğu Gazetesi, 16 Eylül 1998).

Acar, 2006 yılında yaptığı çalışmada, katılımcıların cinsiyetleri ile hangi tür uyuşturucu maddeleri kullandıklarını incelemiştir. 15 kadın ve 340 erkekten; kızların %3,16'sı, erkeklerin ise %96,4'ü madde kullanmaktadır.

4.2.2. Madde Kullanımının Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Ergenlerin madde kullanımı ve eğitim düzeylerinin dağılımının verildiği istatistiksel sonuçlar Tablo-8’de verilmiştir.

Tablo-8

Eğitim Düzeylerinin Madde Kullanımına Göre Dağılımı

Eğitim Düzeyi	n, %	Madde kullanımı		Toplam %	χ^2	p
		Evet	Hayır			
Okur-yazar	n	3	15	18	4.97	.174
	%	16.7	83.3	100.0		
İlkokul mezunu	n	12	16	28		
	%	42.9	57.1	100.0		
Ortaokul mezunu	n	69	133	202		
	%	34.2	65.8	100.0		
Lise mezunu	n	2	10	12		
	%	16.7	83.3	100.0		
Toplam	n	86	174	260		
	%	33.1	66.9	100.0		

Tablo-8’de, ergenlerin madde kullanımı ve eğitim düzeyinin dağılımının incelenmesi sonucunda; sırasıyla ergenlerin %42 (12) oranı ile ilkokul, %34 (69) oranı ile ortaokul mezunu, %16.7 oranı ile lise mezunu ve okur-yazar ergenlerin madde kullandığı sonucu bulunmuştur. Madde kullanımının en fazla düşük eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Fakat eğitim düzeyindeki farklılıkların madde kullanımına etkisi anlamlı değildir ($p < .05$).

Eğitim düzeyi yükseldikçe, bilgi ve bilinç düzeyi de artar. Madde kullanıcılarının %65’i eğitim ve bilgi eksikliği nedeniyle madde kullanmaktadırlar (Akın, 1996).

Acar’ın (2006) “Türkiye’de Madde Bağımlılığı ve Gençlik” üzerine yaptığı araştırmada da araştırmacı, madde kullanımının en yaygın olduğu eğitim düzeyinin, ilkokul mezunlarının olduğu sonucunu bulmuştur.

Yumru ve arkadaşlarının 2005 yılında yaptıkları araştırmada, adli olguların tanı dağılımları ve sosyodemografik özelliklerinin, suç tipi ile ilişkisinin incelenmesi ile psikiyatri kliniğine madde bağımlılığı yönünden değerlendirilmeleri için gönderilen 96 olgunun, eğitim düzeyleri incelendiğinde, olguların %85'inin ilkokul mezunu ve okur-yazar olmayanlardan oluştuğu gözlenmiştir.

4.2.3. Madde Kullanımının Ekonomik Düzeylere Göre Dağılımı

Ergenlerin madde kullanımının ekonomik düzeylerine göre dağılımlarının verildiği istatistiksel veriler Tablo-9'da verilmiştir.

Tablo-9

Ekonomik Düzeylerinin Madde Kullanımlarına Göre Dağılımı

Ekonomik Düzey	n,%	Madde Kullanımı		Toplam %	χ^2	p
		Evet	Hayır			
Düşük	n	21	32	53	2.99	.224
	%	39.6	60.4	100.0		
Orta	n	55	129	184		
	%	29.9	70.1	100.0		
Yüksek	n	10	13	23		
	%	43.5	56.5	100.0		
Toplam	n	86	174	260		
	%	33.1	66.9	100.0		

Tablo-9'a göre, ergenlerde madde kullanımının %43 (10) ile yüksek gelir grubu, %40 (21) ile düşük gelir grubu ve %30 (55) ile orta gelir grubu arasında yaygın olduğu görülmektedir. Madde kullanımının yüksek gelir grubu arasında yaygın olması dikkat çekmektedir. Gelir düzeyi yükseldikçe, maddeye ulaşılabilirliğin de arttığı görülmektedir. Fakat ergenlerin ekonomik düzeyindeki farklılıkların madde kullanımına etkisi anlamlı değildir.

Benzer şekilde Aksu'nun (1998), gençlik döneminde görülen zararlı alışkanlıklar ve din eğitimi incelediği araştırmada; ailenin ekonomik durumu

yükseldikçe, öğrencilerin madde kullanım alışkanlıklarını edinme oranlarının da yükseldiği sonucu bulunmuştur.

4.3. Ergenlerin Kullandığı Madde Türünün Demografik Verilere Göre Dağılımı

Bu bölümde ergenlerin kullandıkları madde türlerinin, demografik verilere (cinsiyet, eğitim düzeyi, örgün eğitimde öğrenci olma veya cezaevinde bulunma durumları, ekonomik durumuna) göre dağılımı incelenmiştir.

4.3.1. Kullanılan Madde Türünün Cinsiyete Göre Dağılımı

Ergenlerin cinsiyetinin madde türlerine göre dağılımlarının verildiği istatistiksel veriler Tablo-10'da verilmiştir.

Tablo-10

Cinsiyetin Madde Türlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	n,%	Madde Türleri					
		Kokain	Uçucu Madde	Ekstazi	Eroin	Esrar	Diğer
Kız	n	3	3	6	5	15	0
	%	9.4	9.4	18.8	15.6	46.9	.0
Erkek	n	8	3	15	7	23	6
	%	12.9	4.8	24.2	11.3	37.1	9.7
Toplam	n	11	6	21	12	38	6
	%	11.7	6.4	22.3	12.8	40.4	6.4
χ^2	4.87						
<i>p</i>	.432						

Katılımcı ergenlerin, cinsiyetlerine göre kullandıkları maddelerin türü incelendiğinde; kız ve erkek ergenlerin, en fazla esrar maddesini kullandıkları görülmektedir. Kızlarda esrar maddesini kullanma oranı %47 (16) iken, erkeklerde bu oran düşerek %37 (23) civarında bulunmuştur. Kızlarda esrar kullanımını; sırasıyla %19 (23) oranı ile ekstazi, %16 (5) oranıyla eroin kullanımı izlemektedir.

En az kullanılan maddeler ise %9.4 (3) ile kokain ve uçucu maddelerdir. Katılımcı erkeklerde ise esrar kullanımını, %24 (15) oranıyla ekstazi kullanımı takip etmiştir. En az kullanılan madde ise %5 (3) oranı ile uçucu madde kullanımıdır.

Kadınlar sorunlarına çözüm bulmak amacıyla, erkekler ise riski küçümsediklerinden, madde kullanmaktadırlar. Her iki grupta da esrar ve ekstazi ilk sıralarda yer almaktadır. Her iki madde de kişinin iyi hissetmesini sağlama hali ile sosyalleşmeyi sağlayan pozitif etkiyi oluşturmaktadır. Cinsiyet ile madde türleri arasındaki ilişkinin anlamlılığı incelendiğinde ise; farkın anlamlı olmadığı görülmüştür($p<.05$).

Evren ve arkadaşlarının 2002 yılında yaptığı araştırmada da meperidin (Petidin) ve esrar kullanım bozukluğu nedeniyle yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik özelliklerini incelediklerinde; esrar kullanımının erkeklerde, kadınlara oranla önemli ölçüde yüksek olduğu bulunmuştur.

Madde kullanım bozukluğu olan ve yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik ve madde kullanımı ile ilişkili özelliklerinin cinsiyete göre karşılaştırılmasının amaçlandığı diğer bir araştırmada, kadınların tercih maddesi olarak eroin, meperidin, benzodiazepin olduğu dikkat çekerken; erkeklerde esrar ve uçucu madde kullanım oranlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Evren ve diğ., 2003).

Acar (2006) yaptığı çalışmada, katılımcıların cinsiyetleri ile hangi tür uyuşturucu maddeleri kullandıklarını incelemiştir. Esrar, en fazla kullanılan uyuşturucu türüdür. Esrarı en çok erkek grubu tercih etmektedir. Diğer uyuşturucu türlerinde de benzer sonuçlar bulunmuştur. Erkekler, kadınlara göre tüm uyuşturucu türlerini kullanmada daha ilerde görünmektedirler.

4.3.2. Kullanılan Madde Türünün Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Tablo-11'de katılımcı ergenlerin eğitim durumları ve kullandıkları madde türlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo-11

Eğitim Düzeylerine Göre Madde Türlerinin Dağılımı

Eğitim Düzeyi	n,%	Madde Türleri					
		Kokain	Uçucu madde	ekstazi	Eroin	Esrar	Diğer
Okur-yazar	n	0	1	1	0	0	1
	%	.0	33.3	33.3	.0	.0	33.3
İlkokul mezunu	n	3	0	2	3	5	0
	%	23.1	.0	15.4	23.1	38.5	.0
Ortaokul mezunu	n	7	5	17	9	33	5
	%	9.2	6.6	22.4	11.8	43.4	6.6
Lise mezunu	n	1	0	1	0	0	0
	%	50.0	.0	50.0	.0	.0	.0
Toplam %	n	11	6	21	12	38	6
	%	11.7	6.4	22.3	12.8	40.4	6.4
χ^2	18.05						
<i>p</i>	.260						

Tablo-11'e göre; Ortaokul mezunu ergenlerde, en fazla esrarın %43 (33) kullanıldığı görülmektedir. Esrar kullanımını, %22 (17) oranı ile ekstazi ve eroin %12 (9) kullanımı takip etmiştir. İlkokul mezunları arasında ise, %38 (5) oranı ile en fazla esrarın kullanıldığı görülmektedir. Esrarı, eroin ve kokain %23 (3) kullanımı izlemiştir. Lise mezunları arasında ise en fazla, %50 (1) kullanım oranı ile kokain ve ekstazi görülmektedir. Okur-yazar ergenlerde en fazla kullanılan maddeler; %33 (1) oranı ile uçucu madde, ekstazi ve diğer maddeler yer almaktadır. Eğitim düzeyindeki hücrelere düşen madde türlerinin sayıları düşük olduğundan, ilgili bir yorum yapmak uygun olmamaktadır.

Eğitim düzeyinin kullanılan madde türü ile ilişkisi incelendiğinde; eğitim durumunun kullanılan maddenin türüne etkisinin anlamlı olmadığı söylenebilir ($p < .05$). Madde kullanımı daha çok düşük eğitim düzeyinde görülmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, bilgi ve bilinç düzeyi de artar. Madde kullanıcılarının %65'i eğitim ve bilgi eksikliği nedeniyle madde kullanmaktadırlar (Akın, 1996). Eğitim düzeyinin düşmesi ile esrarın, en tehlikeli maddelerden biri olan eroinin, etkisini hemen gösteren ve kısa yoldan bağımlılık yapan uçucu maddenin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, madde kullanıcılarının %86-90'ının

eğitimleri kesintiye uğradığından, eğitim düzeyleri düşük kalmaktadır (Alpay, 1991). Madde kullanıcıları, zamanlarının büyük bir bölümünü, maddeyi sağlamak veya kullanmak için harcadıklarından büyük bir çoğunluğu eğitimini sürdürememektedir.

En kolay ulaşılabilen (Yüncü, 2006) ve eğitim düzeyi düşük olan bireyler tarafından tercih edilen madde, uçucu maddedir. Kuğu ve arkadaşları da (2000), yaşları 11 ila 21 arasında değişen sanayi bölgesinde çalışanların, alkol ve uçucu madde kullanımlarını araştırmak amacıyla yaptıkları araştırmada ise uçucu madde kullananların %53'ünün ilkökul mezunu ve %83,5'inin düşük SED'de olduğunu bulmuşlardır.

Evren ve ark. (2002) ise meperidin (Petidin) ve esrar kullanım bozukluğu nedeniyle yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik özellikleri ve madde kullanımına bağlı özellikleri açısından karşılaştırılmasını amaçladıkları araştırmada, esrar kullananların en fazla ilkökul mezunlarında, sırasıyla ortaokul, lise, okur-yazar, okuryazar olmayan ve üniversite mezunlarında yaygın olduğunu saptamışlardır.

4.3.3. Kullanılan Madde Türünün Örgün Eğitimde Öğrenci Olma ve Cezaevinde Bulunma Durumlarına Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan ergenlerin bir kısmı örgün eğitimdeki öğrenciler arasından belirlenirken, diğer kısmı da cezaevinde bulunan ergenler arasından seçilmiştir.

Ergenlerin örgün eğitimde öğrenci olma ve cezaevinde bulunma durumunun madde türlerine göre dağılımlarının verildiği istatistiksel veriler Tablo-12'de verilmiştir.

Tablo-12

Örgün Eğitimde Öğrenci Olma ve Cezaevinde Bulunma Durumunun Madde Türlerine Göre Dağılımları

Durum	n,%	Madde Türleri					
		Kokain	Uçucu Madde	Ekstazi	Eroin	Esrar	Diğer
Örgün Eğitim	n	7	2	12	7	28	4
	%	11.7	3.3	20.0	11.7	46.7	6.7
Cezaevi	n	4	4	9	5	10	2
	%	11.8	11.8	26.5	14.7	29.4	5.9
Toplam %	n	11	6	21	12	38	6
	%	11.7	6.4	22.3	12.8	40.4	6.4
χ^2	4.12						
<i>p</i>	.532						

Tablo-12'ye göre iki grup arasındaki madde kullanım durumları incelendiğinde, her iki grupta da benzer şekilde en fazla kullanılan maddenin esrar olduğu sonucuna varılmaktadır. Örgün eğitimdeki ergenlerin, esrar kullanım oranının %47 (28) olduğu görülmektedir. Esrar kullanımını, %20 (12) oranı ile ekstazi kullanımı izlemiştir. En az kullanım oranı ise, %3.3 (2) ile uçucu maddedir. Cezaevinde bulunan ergenlerin madde kullanım durumlarını incelediğimizde ise, %29 (10) oranı ile esrar maddesi öne çıkmaktadır. Onu %26 (9) oranı ile ekstazi kullanımı izlemektedir. Esrar ve ekstazi kullanım oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. En az kullanılan maddeler ise %11.8 (4) oranı ile kokain ve uçucu maddedir. Her iki grupta kullanılan maddeler karşılaştırıldığında; örgün eğitimdeki ergenlerde en fazla esrar ve kokain kullanılmaktadır; cezaevindeki ergenlerde ise en fazla uçucu madde, eroin, ekstazi ve kokaindir. Gruplardaki farklılığın madde türüne etkisinin anlamlılığı incelendiğinde farklılığın anlamlı olmadığı söylenebilir($p < .05$).

Her iki grupta da esrar ve ekstazi kullanımı, ilk sıralardadır. Bu da bu iki maddenin kullanım yaygınlığının fazla olduğunu göstermektedir. Esrar, geçiş

maddesidir. Diğer maddeleri kullanmada basamak teşkil eder. Ayrıca en tehlikeli madde olan eroin kullanımı, cezaevinde bulunan ergenlerde daha fazla görülmektedir. Tolerans gelişimi sonucu diğer maddelerden istenen etki sağlanamadığında, eroin gibi daha ağır maddelere geçilir. Çakmak ve arkadaşları da (1996), cezaevlerinde mahkumlarda, alkolden sonra en fazla esrar (% 1.6'sında) bağımlılığı olduğunu bildirmişlerdir.

Akcan ve arkadaşlarının, cezaevinde bulunan tutuklu ve hükümlülerdeki alkol ve madde kullanım sıklığını araştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada da büyük çoğunlukta kötüye kullanım veya bağımlılık düzeyinde alkol ve/veya madde kullanma alışkanlığının olduğu görülmüştür. Örneklemin sırasıyla %52.5'i alkol, %31.8'i esrar, %19.4'ü akineton, amfetamin ve sedatifler gibi hap, %14.4'ü kokain, %12.9'u eroin, %2.1'i bally-tiner gibi uçucu maddeler, %36.5'i ise birden fazla madde kullandığını belirtmiştir.

4.3.4. Kullanılan Madde Türünün Ekonomik Duruma Göre Dağılımı

Bu bölümde ergenlerin ekonomik durumları ile kullandıkları maddelerin türlerine ilişkin dağılımları incelenmiştir. Tablo-13'de ergenlerin kullandıkları madde türü ve ekonomik durumlarının betimsel verileri sunulmuştur.

Tablo-13

Ekonomik Durumlarının Madde Türlerine Göre Dağılımı

Ekonomik Durum	n,%	Madde Türleri					
		Kokain	Uçucu madde	Ekstazi	Eroin	Esrar	Diğer
Düşük	n	2	1	6	2	8	3
	%	9.1	4.5	27.3	9.1	36.4	13.6
Orta	n	9	5	11	10	25	1
	%	14.8	8.2	18.0	16.4	41.0	1.6
Yüksek	n	0	0	4	0	5	2
	%	.0	.0	36.4	.0	45.5	18.2
Toplam %	n	11	6	21	12	38	6
	%	11.7	6.4	22.3	12.8	40.4	6.4
χ^2	12.38						
<i>p</i>	0.260						

Tablo-13'e göre, araştırmaya katılan ergenlerin ekonomik düzeyleri göz önüne alındığında, tüm ekonomik düzeylerde en yaygın kullanılan maddenin esrar olduğu sonucu bulunmuştur. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ergenlerde esrar kullanım oranı %37 (8) iken; orta sosyo-ekonomik düzeyde %41 (25) ve yüksek sosyo-ekonomik düzeyde ise %45 (5) olarak farklılık göstermektedir. Ekstazi, bütün sosyo-ekonomik düzeylerde, esrardan sonra en fazla tercih edilen madde olmaktadır. Ekstazi kullanım oranları düşük ekonomik seviyede %27, orta ekonomik seviyede %18 ve yüksek ekonomik seviyede %37 olarak bulunmuştur. En az kullanılan maddenin ise düşük sosyo-ekonomik düzeyde uçucu madde, orta sosyo-ekonomik düzeyde uçucu madde yüksek sosyo-ekonomik düzeyde ise kokain, uçucu madde, ve eroin olduğu sonucuna varılmıştır. Ekonomik durumun madde türüne etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür.

Esrarın bir geçiş maddesi olduğu düşünülürse; bütün sosyo-ekonomik düzeylerde kullanılan en yaygın madde olması, ergenlerin diğer maddeleri kullanma olasılıklarının da olabileceğini göstermektedir. Sosyo-ekonomik düzeye göre madde kullanımını inceleyen bir başka çalışmada da erkekler arasında ekstazi kullanımının tüm sosyal sınıflarda eşit oranda olduğu bildirilmiştir. Esrar ve eroin kullanımının ise daha çok alt ve orta sınıfta olduğu bulunmuştur. Kadınlarda esrar, eroin kullanımının daha çok alt ve orta sınıfta olduğu görülmüştür. Ergenler arasında esrar, eroin ve benzodiazepam kullanımının daha çok alt ve orta sınıfta olduğu gözlenmiştir. Ekstazi kullanımının ise daha çok üst ve ort düzeyde, uçucu madde kullanımının ise alt sosyal grupta olduğu bildirilmiştir (Birleşmiş Milletler Suç Ofisi, 2004).

Doğanavşargil ve arkadaşları (2004), madde kullanıcılarının sosyodemografik özelliklerini incelemişler; esrar, çoğul madde, uçucu madde ve eroin kullananların gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılık saptamışlardır. Gelir düzeyi düşük (0-250 milyon) olan bireylerde en çok çoğul madde kullanımı (%37.1) görülürken, aylık gelir düzeyi yükseldikçe (bir milyarın üzerinde) en sık eroin kullanımının (%52.4) olduğu sonucunu bulmuşlardır.

4.4. Madde Kullanımı ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin Sonuçları

Bu bölümde madde kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcı ergenlerin madde kullanıp kullanmamalarına göre saldırganlık düzeylerini incelemek amacıyla t testi uygulanmıştır.

Tablo-14

Madde Kullanımı ve Saldırganlık Arasındaki İlişki

Madde kullanımı	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Evet	86	2.72	0.70	3.45	.001
Hayır	174	2.42	0.55		

Not: S.O: Saldırganlık ortalamaları

Madde kullanan ergenlerin saldırganlık ortalamaları $X=2.7260$ iken, madde kullanmayan ergenlerin saldırganlık ortalamaları $X=2.4248$ olarak belirlenmiştir. Madde kullanan ergenler, kullanmayanlara göre daha saldırgandır denilebilir. Saldırganlığın, madde kullanan bireylerde, kullanmayan bireylere nazaran yüksek boyutta olması önemli bir sonuçtur. Bu durum şöyle açıklanabilir;

Madde kullanımının nedenlerinden; maddenin farmakolojik özelliklerinden MSS'nin olumsuz etkilenmesi sonucu; amigdala, korteks gibi beyin saldırganlıkla ilişkili bölgelerin zamanla zarar görmesi veya madde kullanıcılarının kişilik özelliklerinden güvensiz, kaçınan, dürtüsel, sorunlarla baş etme becerileri yetersiz, sorunlu olmaları ile sosyal çevre ve arkadaşlık ilişkilerinde başarılı olamayan, parçalanmış aileden gelen veya aileden şiddet görme gibi olumsuz psikososyal faktörlerden dolayı, madde kullanıcılarında öfke, düşmanlık gibi olumsuz duyguların oluşması sonucu, bu duygularını da saldırganlıkla ifade etmektedirler diyebiliriz.

Saldırganlık, birçok psikiyatrik bozuklukta görülen bir belirti olmakla birlikte (Moeller ve diğ. 2001), başta antisosyal kişilik bozukluğu (AKB) olmak üzere, kişilik bozukluklarında daha sık görülmektedir (Eronen ve diğ. 1996; Algül ve diğ., 2008). Benzer bir sonuç da Algül ve arkadaşları (2007) tarafından bulunmuştur.

AKB tanısı alan bireylerden şiddet içerikli suç işleyenler ile bu tarz suçları işlememiş olanların saldırganlık düzeyleri ve madde kullanım durumlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Bulgular sonucunda, AKB tanısı konulan genç erişkin erkeklerin % 90.3'ünde yaşam boyu psikoaktif madde kullanım öyküsünün olduğu ve deneklerin % 75.8'inde AKB'na ek olarak, madde kullanım bozukluğunun (MKB) olduğu saptanarak; şiddet içerikli suçları işleyen AKB olgularında MKB oranının, bu tür suçları işlemeyen AKB olgularından anlamlı derecede daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmada MKB olan AKB olgularının saldırganlık düzeyinin, istatistiksel olarak daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak madde kullanım bozukluğunun, saldırganlık ile antisosyal kişilik bozukluğu arasında manidar bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir .

Çöpür, Elmas ve Tan'ın, 1989-1991 yılları arasında, madde bağımlılarının belirlenmesi amacıyla, çeşitli mahkemeler tarafından gönderilen madde bağımlısı veya madde kötüye kullanımı tanısı konulan 197 olgu ile antisosyal kişik bozukluğu tanısı konulan 40 olgu haklarında düzenlenen sağlık kurulu raporları incelenerek; yaş, eğitim, önceki ve son suçları, özgeçmişlerinde antisosyal kişilik özelliklerinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda, antisosyal kişilik tanısı konularının çoğunun, önceden de çok sayıda suç işlemiş oldukları ve bu suçlar arasında şiddete yönelik suçların ve uyuşturucu kullanımının önemli bir yer tuttuğu belirlenmiştir.

Görüldüğü gibi madde bağımlılığı ve saldırganlık paralel olarak değişen büyüklüklerdir. Madde bağımlılığını önlemeye yönelik çalışmalar, aynı oranda saldırganlığı ve saldırganlıktan kaynaklanan suç oranlarının da azalmasına neden olabilecektir.

4.5. Ergenlerin Saldırganlığı, Saldırganlık Alt Boyutlarına Göre Yansıtma Biçimleri

Bu bölümde ergenlerin saldırganlık alt boyutlarını yansıtma biçimlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo-15

Saldırganlık Alt boyutlarının Dağılımı

	Fiziksel	Öfkeli	Sözel	Düşmanlık	Dolaylı
<i>n</i>	260	260	260	260	260
<i>Ort</i>	2.44	2.62	2.56	2.61	2.35
<i>Ss</i>	.94	.69	.75	.72	.72

Tablo-15’de ergenlerin saldırganlık alt boyutlarına ilişkin yansıtma biçimleri incelendiğinde; en fazla öfkeli boyutun $X= 2.6289$, sonra sırasıyla düşmanlık boyutun $X=2.6137$, sözel boyutun $X=2.5615$, fiziksel boyutun $X=2.4404$ ve en az yansıtılan saldırganlık alt boyutunun ise dolaylı boyutun $X=2.3551$ olduğu sonucu bulunmuştur.

Ergenlerin en fazla, öfkeli saldırganlık alt boyutunu yansıttıklarından, saldırganlıklarını azaltmaya yönelik önlemler arasında, öfke kontrol programlarının bulunması söylenebilir.

Saldırganlık Ölçeğinin alt boyutları arasındaki ilişkinin anlamlığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayıları Tablo-16’da verilmiştir.

Tablo-16

Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki

	Fiziksel	Öfkeli	Sözel	Düşmanca	Dolaylı
Fiziksel	1.00				
Öfkeli	.58(**)	1.00			
Sözel	.59(**)	.55(**)	1.00		
Düşmanca	.53(**)	.61(**)	.47(**)	1.00	
Dolaylı	.64(**)	.56(**)	.53(**)	.48(**)	1.00

Tablo-16’da saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre saldırganlık alt boyutlarının birbirleriyle pozitif yönde kuvvetli ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

4.6. Ergenlerin Demografik Verilere Göre Saldırganlık Alt Boyutlarının İncelenmesi

Ergenlerin saldırganlık alt boyutları, kişisel verilere göre farklılık gösterebilir. Aşağıda sırasıyla cinsiyete, eğitim durumuna, sosyo-ekonomik düzeye, örgün öğretimde öğrenci olma veya cezaevinde bulunma durumlarına, madde kullanımına ve kullanılan maddenin türüne göre saldırganlık alt boyutunu yansıtan biçimleri sunulmuştur.

4.6.1. Cinsiyete Göre Saldırganlık Alt Boyutlarının İncelenmesi

Saldırganlık ölçeğinin alt boyutlarının normal dağılıp dağılmadığını incelemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. Kolmogorov-Smirnov (k-s) testi, rastgele elde edilmiş bir verinin, belirli bir dağılıma uyup uymadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu test dağılımıyla, örneklemden toplanan verilerin, normal dağılım sergileyip sergilemediği incelenir.

Tablo-17

Saldırganlık Alt Boyutlarının Kolmogorov-Smirnov (k-s) Testi ile Normallik Dağılımı

	fiziksel	Öfkeli	Sözel	Düşmanlık	Dolaylı
n	260	260	260	260	260
Ort	2.44	2.62	2.56	2.61	2.35
Ss	.94	.69	.75	.72	.72
(k-s)	1.28	1.02	1.22	1.09	1.18
p	.074	.243	.100	.183	.120

Tablo-17’ye göre, anlamlılık satırı incelendiğinde, saldırganlığa ait tüm alt boyutlarının fiziksel=.074 öfkeli =.243 sözel=.100 düşmanlık=.183 dolaylı=.120 değerlerini aldıkları görülmektedir. Buna göre fiziksel, öfkeli, sözel, düşmanlık, dolaylı saldırganlık alt boyutları normal dağılım sergilemektedir denilebilir.

Varyans analizinin kullanılabilmesi, varyansların eşit olması ya da homojenlik varsayımının sağlanmasına bağlıdır. Homojenlik varsayımının kontrolü için Levene testi sonucuna bakılmaktadır. Levene testine göre gruplar, homojen dağılım gösterdiğinde, Anova f testi sonuçlarına bakılır; eğer p değeri 0.05'ten küçük ise, post hoc testlerden Scheffé testi ile karşılaştırmalar yapılmaktadır. Levene testi, gruplar homojen dağılım göstermediğinde; bağımsız örneklem t testi yerine, bunun parametrik olmayan karşılığı bir test olan Kruskal Wallis testi kullanılır. Hangi alt grupların farklı olduğunun belirlenmesi için post-hoc testlerden Dunnett T3 testi ile karşılaştırmalar yapılır.

Tablo-18

Saldırganlık Alt Boyutlarının Homojenlik Dağılımı

DEĞİŞKEN	Levene İstatistik	df1	df2	p
Fiziksel	0.24	1	258	.623
Öfkeli	5.39	1	258	.021
Sözel	1.06	1	258	.303
Düşmanca	0.87	1	258	.353
Dolaylı	3.86	1	258	.051

Ölçeğin homojen dağılım sergileyip sergilemediğini belirlemek için Levene istatistik testi kullanılmıştır. Levene İstatistik testi sonucunda anlamlılık satırı incelendiğinde saldırganlık alt boyutlarından; Fiziksel saldırganlık=.623, Öfkeli saldırganlık=.021, Sözel saldırganlık=.303, Düşmanca saldırganlık =.353 ve Dolaylı saldırganlık=.051 değerlerini aldıkları görülmektedir. Bütün değerlerin 0.05'ten büyük olması durumunda ölçeğin homojen dağılım sergilediği söylenebilmektedir.

Burada fiziksel, sözel, düşmanlık, dolaylı alt boyutlarının homojen dağılım sergilediği; öfkeli alt boyutunun ise homojen olarak dağılmadığı söylenebilir. Bu durumda cinsiyet değişkeninin, saldırgan davranışın alt boyutuna yansımada faktör olup olmadığına t testi uygulanarak incelenebilir.

Tablo-19

Ergenlerin Cinsiyetine Göre Saldırganlık Alt Boyutları

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Fiziksel	Kız	127	2.25	0.88	-3.16	.002
	Erkek	133	2.62	0.96		
Öfkeli	Kız	127	2.57	0.63	-1.35	.179
	Erkek	133	2.69	0.74		
Sözel	Kız	127	2.53	0.70	-0.71	.479
	Erkek	133	2.59	0.79		
Düşmanca	Kız	127	2.62	0.70	.083	.934
	Erkek	133	2.61	0.75		
Dolaylı	Kız	127	2.32	0.67	-0.70	.484
	Erkek	133	2.39	0.77		

Tablo-19’da, cinsiyete göre saldırganlık alt boyutundaki farklılığı araştırma amacıyla yapılan t testi sonuçlarına göre; öfkeli, sözel, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık alt boyutlarında cinsiyete bağlı olarak anlamlı bir farklılık olmadığı; fiziksel saldırganlık boyutunda, homojenlik testinin varsayımlarını karşılayıcı olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo-19’a göre ergenlerin saldırganlık alt boyutlarının sonuçları Fiziksel [$t=-3.165$; $p<.05$], Öfkeli [$t=-1.354$; $p>.05$], Sözel [$t=-.712$; $p>.05$], Düşmanca [$t=.083$; $p>.05$] ve Dolaylı [$t=-.702$; $p>.05$] olarak bulunmuştur.

Saldırganlığın fiziksel alt boyutunda, erkek ergenlerin ortalamaları $X=2.6184$, kız ergenlerin ortalamaları ise $X=2.2539$ olarak bulunmuştur. Erkek ergenler, kız ergenlere göre daha fazla fiziksel saldırganlık davranışı gösteriyor denilebilir. Buradan hareketle, erkeklerin saldırganlıklarını fiziksel olarak ifade ettiklerini, bunun nedeninin de erkeklerde bulunan testosteron,androjen gibi hormonların saldırganlığa neden olması ile dürtüsel davranmaları; toplumsal normlarda erkeklerin fiziksel saldırganlıklarını ifade etmelerinin, kızlara nazaran daha kabul edilebilir olması ve kızların saldırganlıklarını farklı şekilde ifade etmeleri söylenebilir.

Benzer bir bulgu da Aktaş ve Güvenç’in 2004 yılında yaptıkları araştırmada görülmektedir. Aktaş ve Güvenç, kız ve erkek ergenlerin saldırgan ve olumlu sosyal

davranışlarını inceledikleri araştırmada, fiziksel saldırganlık, saldırganlığın öfke ve düşmanlık boyutunu demografik verilere göre analizini yapmışlardır. Sonuç olarak; saldırganlığın fiziksel alt boyutunda cinsiyete göre farklılık manidar bulunmuştur. Buna göre, erkekler kızlara oranla fiziksel saldırganlık alt boyutundan daha yüksek puan almışlardır.

Rabiner ve arkadaşları (2005), Afrikalı ve Amerikalı ergenlerin, genç yetişkinlik döneminde göstermiş oldukları saldırgan tutumlarını inceledikleri araştırmada, 12-22 yaş arası 622 örneklem grubunu, 2 yıl süresince gözlemlemiş; erkeklerin saldırganlık eğilimlerinin kızlardan daha fazla olduğu ve erkeklerin yıkıcı saldırganlık tutumlarının daha baskın olduğu bulgularını elde etmişlerdir.

Archer (1994), ergenlerin saldırganlık eğilimlerini ve ifade etme şekillerini belirlemek üzere bir araştırma yapmıştır. Erkeklerin kızlara oranla saldırganlığa karşılık vermeye daha çok hazır oldukları ve saldırganlığı ifade etme şekillerinin de fiziksel saldırganlık şeklinde olduğu sonucu bulunmuştur.

Benzer bir araştırma da Giles ve Heyman (2005) tarafından yapılmıştır. Ergenlerin, cinsiyet ve saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada, 21 erkek ve 20 kız olmak üzere toplam 41 kişilik örneklem grubu üzerinde çalışmışlar; erkek öğrencilerin saldırganlık puanlarının, kız öğrencilerin saldırganlık puanlarından daha yüksek olduğunu; erkeklerin kızlara göre daha fazla fiziksel saldırganlık gösterme eğilimine sahip oldukları sonuçlarını elde etmişlerdir.

4.6.2. Eğitim Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutları

Bu bölümde, ergenlerin eğitim durumları ve saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ölçeğin homojen dağılımı belirlendiği için ve değişken sayısı 2'den fazla olduğundan; parametrik değerler için kullanılan Anova analizi uygulanmıştır.

Tablo-20’de ergenlerin eğitim durumuna göre saldırganlık alt boyutlarına ilişkin istatistiksel veriler yer almaktadır.

Tablo-20

Saldırganlık Alt Boyutları Üzerinde Eğitim Düzeylerine Bağlı Tanımlayıcı Bilgiler

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>
Fiziksel	Okur-yazar	18	2.45	.65
	İlkokul M.	28	2.56	.78
	Ortaokul M	202	2.39	.98
	Lise M.	12	2.41	.54
Öfkeli	Okur-yazar	18	2.54	.68
	İlkokul M.	28	2.69	.51
	OrtaokulM.	202	2.58	.87
	Lise M.	12	2.70	.88
Sözel	Okur-yazar	18	2.46	.56
	İlkokul M.	28	2.57	.93
	OrtaokulM.	202	2.51	.82
	Lise M.	12	2.61	.74
Düşmanca	Okur-yazar	18	2.65	.63
	İlkokul M.	28	2.56	.91
	OrtaokulM.	202	2.63	.49
	Lise M.	12	2.59	.61
Dolaylı	Okur-yazar	18	2.38	.70
	İlkokul M.	28	2.34	.62
	OrtaokulM.	202	2.30	.52
	Lise M.	12	2.37	.69

Tablo-21’de ergenlerin eğitim durumlarına göre saldırganlık alt boyutlarının dağılımı verilmiştir.

Tablo-21

Eğitim Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutları

DEĞİŞKEN	KAYNAK	<i>K.T</i>	<i>df</i>	<i>K.O</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Fiziksel	G.A.	4.79	3	1.60	1.81	.146
	G.İ.	226.10	256	.88		
	Toplam	230.89	259			
Öfkeli	G.A.	.94	3	.31	.65	.583
	G.İ.	122.67	256	.48		
	Toplam	123.61	259			
Sözel	G.A.	1.33	3	.44	.78	.508
	G.İ.	145.81	256	.57		
	Toplam	147.14	259			
Düşmanca	G.A.	1.04	3	.35	.66	.580
	G.İ.	135.86	256	.53		
	Toplam	136.90	259			
Dolaylı	G.A.	2.80	3	.93	1.79	.150
	G.İ.	133.69	256	.52		
	Toplam	136.49	259			

Eğitim durumunun, saldırganlık davranışının alt boyutlarına etkisini incelemek için, Anova testi tablosundaki p anlamlılık düzeyleri kontrol edildiğinde, bütün değerlerin .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Tablo-21’e göre, eğitim durumunun okur-yazar, ilkokul mezunu, ortaokul mezunu ya da lise mezunu olması durumunda en fazla, saldırganlığın öfke boyutunun davranışlara yansıdığı görülmektedir. Bütün eğitim düzeylerinde saldırganlığın öfkeli bir şekilde yansıtılmasının; ergenlerin, fizyolojik uyarılma halinde oldukları, öfkelerini kontrol etmede sorun yaşadıkları söylenebilir.

4.6.3. Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Saldırganlık Alt boyutları

Bu bölümde, sosyo-ekonomik durum ve saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların ekonomik durumlarına göre saldırgan

davranışlarının alt boyutlarına etkisini incelemek için Anova analizi tablosundaki p anlamlılık düzeyleri kontrol edilir.

Tablo-22

Saldırganlık Alt Boyutları Üzerinde Sosyo-Ekonomik Düzeylerine Bağlı Tanımlayıcı Bilgiler

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>
Fiziksel	Düşük	53	2.34	.75
	Orta	184	2.25	.67
	Yüksek	23	2.65	.81
Öfkeli	Düşük	53	2.21	.54
	Orta	184	2.34	.25
	Yüksek	23	2.36	.65
Sözel	Düşük	53	2.50	.64
	Orta	184	2.41	.98
	Yüksek	23	2.84	.87
Düşmanca	Düşük	53	2.77	.45
	Orta	184	2.32	.35
	Yüksek	23	2.45	.47
Dolaylı	Düşük	53	2.37	.41
	Orta	184	2.11	.21
	Yüksek	23	2.41	.23

Tablo-22’de saldırganlık alt boyutları üzerinde sosyo-ekonomik düzeylerine ilişkin istatistiksel veriler verilmiştir.

Tablo-23’de ergenlerin sosyo-ekonomik durumuna göre saldırganlık alt boyutlarına ilişkin istatistiksel veriler yer almaktadır.

Tablo-23

Sosyo-Ekonomik Durumun Saldırganlık Alt Boyutlarına Göre Dağılımı

DEĞİŞKEN	KAYNAK	<i>K.T</i>	<i>df</i>	<i>K.O</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Fiziksel	G.A.	10.34	2	5.17	6.02	.003
	G.İ.	220.55	257	.86		
	Toplam	230.89	259			
Öfkeli	G.A.	3.59	2	1.79	3.84	.063
	G.İ.	120.02	257	.47		
	Toplam	123.61	259			
Sözel	G.A.	4.55	2	2.28	4.10	.018
	G.İ.	142.58	257	.56		
	Toplam	147.14	259			
Düşmanlık	G.A.	7.58	2	3.79	7.53	.001
	G.İ.	129.32	257	.50		
	Toplam	136.90	259			
Dolaylı	G.A.	5.62	2	2.81	5.52	.005
	G.İ.	130.87	257	.51		
	Toplam	136.49	259			

Tablo-23’e göre katılımcıların fiziksel, öfkeli, sözel, düşmanlık, dolaylı saldırganlık davranışlarının, sosyo-ekonomik duruma göre değişip değişmediğini incelemek için yapılan analiz sonucunda fiziksel saldırganlık [$F(2, 257) = 6.024, p < .01$], öfkeli saldırganlık [$F(2, 257) = 3.842, p < .05$], sözel saldırganlık [$F(2, 257) = 4.103, p < .05$], düşmanca saldırganlık [$F(2, 257) = 7.534, p < .01$], dolaylı saldırganlık [$F(2, 257) = 5.518, p < .05$] olarak bulunmuştur. Böylece sosyo-ekonomik durumun fiziksel, sözel, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık alt boyutlarına etkisi manidardır; ancak öfkeli boyutuna etkisi manidar değildir.

Tablo-24’te saldırganlık alt boyutlarındaki sosyo-ekonomik durumun farklılıkların kaynağını bulmak için yapılan tukey HSD testi sonuçları verilmiştir.

Tablo-24

Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutlarına İlişkin Tukey HSD Testi Sonuçları

DEĞİŞKEN	(I) Ekonomik	(J) Ekonomik	Ortalamalar Farkı(I-J)	p
Fiziksel Saldırganlık	düşük	orta	0.19	.387
		yüksek	-0.50	.078
	orta	düşük	-0.19	.387
		yüksek	-.69(*)	.002
	yüksek	düşük	0.50	.078
		orta	0.69(*)	.002
Sözel Saldırganlık	düşük	orta	0.04	.924
		yüksek	-0.43	.057
	orta	düşük	-0.04	.924
		yüksek	-0.47(*)	.013
	yüksek	düşük	0.43	.057
		orta	0.47(*)	.013
Düşmanca Saldırganlık	düşük	orta	0.42(*)	.000
		yüksek	0.24	.367
	orta	düşük	-0.42(*)	.000
		yüksek	-0.18	.467
	yüksek	düşük	-0.24	.367
		orta	0.19	.467
Dolaylı Saldırganlık	düşük	orta	0.09	.677
		yüksek	-0.43(*)	.045
	orta	düşük	-0.09	.677
		yüksek	-0.52(*)	.003
	yüksek	düşük	0.43(*)	.045
		orta	0.52(*)	.003

Tablo-24'te saldırganlığın fiziksel ve sözel alt boyutlarını incelediğimizde; yüksek SED ile orta SED arasındaki farklılık anlamlıdır. Yüksek SED'deki ergenlerin, orta SED'deki ergenlere göre fiziksel ve sözel saldırganlık eğilimlerinin fazla olduğu bulunmuştur.

Düşmanca saldırganlık alt boyutunda ise düşük SED'deki ergenler ile orta SED'deki ergenlerin düşmanca saldırganlık eğilimleri, anlamlı olarak farklı bulunmuştur. Bu farklılık, düşük SED'deki ergenlerin, orta SED'deki ergenlere göre daha fazla düşmanca saldırganlık yansıttığı yönündedir.

Dolaylı saldırganlık alt boyutu incelendiğinde ise yüksek SED'deki ergenlerin, hem orta SED'deki ergenler hem de düşük SED'deki ergenler ile anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yüksek SED'deki ergenlerin dolaylı saldırganlık davranışı eğilimleri, orta ve düşük SED'deki ergenlere göre daha fazladır denilebilir.

Erden'in (2007), üniversite öğrencilerinde saldırganlık türlerini incelediği araştırmada, sosyo-ekonomik düzey ve saldırganlık türleri arasında bir ilişki bulunamamıştır.

4.6.4. Örgün Eğitimde Öğrenci Olma ve Cezaevinde Bulunma Durumuna Göre Saldırganlık Alt Boyutları

Bu bölümde ergenlerin örgün eğitimde öğrenci olma ve cezaevinde bulunma durumları ile saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların cezaevinde olmaları veya örgün eğitimde öğrenci olmaları arasındaki farklılığın, saldırganlık davranışı alt boyutlarına etkisini incelemek için t testi uygulanmıştır.

Tablo-25'de ergenlerin durumlarına göre saldırganlık alt boyutlarına ilişkin t testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo-25

Örgün Eğitimde Öğrenci Olma veya Cezaevinde Bulunma Durumları ile Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	n	Ort	t	P
Fiziksel	Örgün Eğ.	160	2.45	.11	.915
	Cezaevi	100	2.43		
Öfkeli	Örgün Eğ.	160	2.59	-1.09	.277
	Cezaevi	100	2.69		
Sözel	Örgün Eğ.	160	2.61	1.25	.214
	Cezaevi	100	2.49		
Düşmanlık	Örgün Eğ.	160	2.52	-2.62	.009
	Cezaevi	100	2.76		
Dolaylı	Örgün Eğ.	160	2.40	1.35	.178
	cezaevi	100	2.28		

Tablodaki p anlamlılık düzeyleri $p < .01$ düzeyinde kontrol edildiğinde sadece düşmanca saldırganlık eğiliminde anlamlı olduğu bulunmuştur. Düşmanca saldırganlık eğilimi incelediğinde, örgün eğitimde öğrenci olan ergenlerin ortalaması $X=2.5214$ iken; cezaevinde bulunan ergenlerin ortalamaları $X=2.7614$ olarak bulunmuştur. Cezaevinde bulunan ergenlerin karşı tarafa karşı, tutumlarında düşmanca davranışlar sergiledikleri söylenebilir.

Düşmanca saldırganlığın dürtüsel ve planlanmamış, öfke aracılığıyla harekete geçen, hedefe en çok zarar verme olan ve algılanan bazı kışkırtmalara tepki olarak meydana gelen davranış olduğu düşünülürse; cezaevinde yaşanan olumsuz olaylarda genelde yaralama gibi durumların ortaya çıkması olağandır denilebilir. Ayrıca engellenme-saldırganlık hipotezine (ESH) göre, bireyler engellendiklerinde saldırgan davranışları artmaktadır. Özgürlükleri engellenen mahkumların da saldırgan davranışlarının olması beklenen bir durum olabilmektedir.

Blackburn'ün (1972), psikiyatrik suçlular üzerine yaptığı araştırmada; 165 erkek suçluya 17 adet kişilik ölçeği ile saldırganlık ölçeği uygulamıştır. Sonuçta mahkumların düşmanca saldırganlık puanlarının yüksek olduğu sonucu bulunmuştur.

Voorhis (1994), cezaevlerindeki disiplin yöntemlerini incelemek amacıyla yaptığı araştırmada; cezaevinde bulunan mahkumlardan ($N=111$), %24'ünün saldırganlık puanının yüksek olduğu, %9'unun düşmanca saldırganlık puanlarının fazla olduğu, %4'ünün sözel ve fiziksel saldırganlık sergilediği; %20'sinin uyuşturucu ve alkol kullandığı sonucu bulunmuştur.

4.7. Madde Kullanımı ile Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Bu bölümde ergenlerin madde kullanıp kullanmamalarına göre saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların madde kullanmasına bağlı olarak saldırganlık davranışı alt boyutlarına etkisini incelemek için t testi uygulanmıştır.

Tablo-26’da madde kullanımı ve saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan t testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo-26

Madde Kullanımı ile Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Fiziksel	Evet	86	2.87	1.01	5.38	.000
	Hayır	174	2.23	0.83		
Öfkeli	Evet	86	2.77	0.75	2.29	.023
	Hayır	174	2.56	0.65		
Sözel	Evet	86	2.63	0.78	1.03	.302
	Hayır	174	2.53	0.74		
Düşmanlık	Evet	86	2.77	0.80	2.47	.014
	Hayır	174	2.54	0.68		
Dolaylı	Evet	86	2.51	0.79	2.47	.014
	Hayır	174	2.28	0.68		

Tablo-26’ya göre madde kullanan ergenlerin saldırganlık alt boyutlarında; fiziksel [$t=-5.382$; $p<.01$], öfkeli [$t=-2.288$; $p<.05$], sözel [$t=-1.033$; $p>.05$], düşmanca [$t=2.472$; $p<.05$] ve dolaylı [$t=-2.468$; $p<.05$] sonuçları bulunmuştur.

Tablodaki p anlamlılık düzeyleri incelendiğinde madde kullanan ergenlerin öfkeli saldırganlık alt boyutunda, madde kullanan bireylerin ortalaması $X=2.7673$, madde kullanmayan bireylerin ortalaması ise $X= 2.5606$ olarak bulunmuştur. Madde kullanan ergenler, kullanmayanlara göre daha fazla öfkeli davranış sergileme eğilimindedir denilebilir.

Fiziksel saldırganlık alt boyutu incelendiğinde, madde kullanan bireylerin ortalaması $X=2.8663$ iken, madde kullanmayan bireylerin ortalaması $X=2.2299$ olarak bulunmuştur. Madde kullanan ergenler, kullanmayanlara göre daha fazla fiziksel saldırganlık eğilimindedir denilebilir.

Düşmanca saldırganlık alt boyutu incelendiğinde ise madde kullanan bireylerin ortalaması $X=2.7708$ iken, madde kullanmayan bireylerin ortalaması $X=2.5361$ şeklindedir. Madde kullanan ergenlerin kullanmayanlara göre, karşı tarafa düşmanca davranışlar sergiledikleri söylenebilir.

Dolaylı saldırganlık alt boyutu incelendiğinde ise; madde kullanan bireylerin ortalaması $X= 2.5116$ iken, madde kullanmayan bireylerin ortalaması $X=2.2778$ olarak bulunmuştur. Madde kullanan ergenler kullanmayanlara göre, saldırgan davranışlarını dolaylı şekilde sergilemektedir denilebilir.

4.8. Kullanılan Maddenin Türü ve Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Bu bölümde ergenlerin kullandıkları madde türlerinin saldırganlık alt boyutlarına etkisi incelenmiştir. Kullanılan madde türünün, saldırganlığa etkisini incelemek için anova analizi uygulanmıştır.

Tablo-27’de saldırganlık alt boyutları üzerinde eğitim düzeylerine bağlı tanımlayıcı bilgiler verilmiştir.

Tablo-27

Saldırganlık Alt Boyutları Üzerinde Madde Türlerine Bağlı Tanımlayıcı Bilgiler

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	<i>n</i>	<i>Ort</i>	<i>Ss</i>
Fiziksel	Esrar	35	2.41	.65
	Ekstazi	20	2.51	.69
	Eroin	11	2.39	.75
	Kokain	8	2.56	.78
	Uçucu Madde	6	2.43	.98
	Diğer	6	2.41	.54
Öfkeli	Esrar	35	2.61	.68
	Ekstazi	20	2.63	.51
	Eroin	11	2.71	.75
	Kokain	8	2.59	.76
	Uçucu Madde	6	2.58	.87
	Diğer	6	2.60	.88

Sözel	Esrar	35	2.51	.56
	Ekstazi	20	2.56	.93
	Eroin	11	2.47	.61
	Kokain	8	2.53	.67
	Uçucu Madde	6	2.55	.82
	Diğer	6	2.61	.74
Düşmanca	Esrar	35	2.65	.63
	Ekstazi	20	2.56	.91
	Eroin	11	2.63	.88
	Kokain	8	2.57	.89
	Uçucu Madde	6	2.58	.51
	Diğer	6	2.59	.61
Dolaylı	Esrar	35	2.38	.72
	Ekstazi	20	2.34	.62
	Eroin	11	2.28	.57
	Kokain	8	2.25	.87
	Uçucu Madde	6	2.30	.52
	Diğer	6	2.36	.69

Tablo-28’de ergenlerin kullandıkları madde türü ve saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan ANOVA analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo-28

Madde Türü ve Saldırganlık Alt Boyutları Arasındaki İlişki

DEĞİŞKEN	KAYNAK	<i>K.T</i>	<i>df</i>	<i>K.O</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Fiziksel	G.A.	6.15	5	1.23	1.21	.308
	G.İ.	88.97	88	1.01		
	Toplam	95.13	93			
Öfkeli	G.A.	4.77	5	.95	1.73	.136
	G.İ.	48.47	88	.55		
	Toplam	53.24	93			
Sözel	G.A.	4.39	5	.88	1.52	.193
	G.İ.	51.00	88	.58		
	Toplam	55.40	93			
Düşmanlık	G.A.	5.12	5	1.02	1.69	.144
	G.İ.	53.05	88	.60		
	Toplam	58.16	93			
Dolaylı	G.A.	2.69	5	.53	.88	.498
	G.İ.	53.70	88	.61		
	Toplam	56.38	93			

Tablodaki p anlamlılık düzeyleri kontrol edildiğinde, saldırganlığın hiçbir boyutunda gruplar arası $p < .05$ düzeyinde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Ergenlerin kullandıkları madde türü ve saldırganlık alt boyutları açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma kapsamında aşağıda sıralanan sonuçlar elde edilmiştir:

1. Madde kullanımı cezaevindeki ergenler ile örgün eğitime devam eden ergenlere göre değişmemektedir.
2. Ergenler arasında en fazla esrar maddesi kullanılmaktadır.
3. Madde kullanımı erkeklerde, kızlara göre daha fazla görülmektedir.
4. Madde kullanımı eğitim düzeyine göre değişmemektedir.
5. Madde kullanımı sosyo-ekonomik düzeye göre değişmemektedir.
6. Kullanılan madde türü cinsiyete göre değişmemektedir.
7. Kullanılan madde türü eğitim düzeyine göre değişmemektedir.
8. Kullanılan madde türü cezaevindeki ergenler ile örgün eğitime devam eden ergenlere göre değişmemektedir.
9. Kullanılan madde türü sosyo-ekonomik düzeylere göre değişmemektedir.
10. Madde kullanan ergenler, kullanmayanlara göre daha saldırgan davranışlar sergilemektedirler.
11. Saldırganlık, en fazla öfkeli saldırganlık biçiminde yansıtılmaktadır.
12. Erkek ergenler, kız ergenlere göre daha fazla fiziksel saldırganlık sergilemektedirler.
13. Saldırganlığı yansıtma biçimleri eğitim düzeyine göre değişmemektedir.
14. Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ergenler, orta sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlere göre daha fazla düşmanca saldırganlık; yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ergenler, orta sosyo-ekonomik düzeydeki ergenlere göre daha fazla sözel,dolaylı ve fiziksel saldırganlık sergilemektedirler.

15. Cezaevinde olan ergenlerin düşmanca saldırganlıkları, örgün eğitimde bulunan ergenlere göre daha fazladır.
16. Madde kullanan ergenlerin fiziksel, dolaylı, düşmanca, öfkeli saldırganlık düzeyleri, madde kullanmayanlara göre daha fazladır.
17. Saldırganlığı yansıtma biçimleri, kullanılan maddenin türüne göre değişmemektedir.

ÖNERİLER

1. Madde kullanım oranları ortaöğretim seviyesinde yüksek oranda olduğu için aynı araştırma, ilköğretim seviyesinde de yapılarak; koruyucu özel önlemlerin alınması sağlanabilir.
2. Ortaöğretim ve lise düzeyindeki öğrencilerin, bağımlılık yapıcı maddelerin zararları ile ilgili bilinçlendirilmelerine yönelik eğitim etkinliklerinin artırılmasına çalışılmalıdır. Bunun için kurum müdürlerinin, öğretmenlerin hizmet içi eğitim kursları ile bu konuda uzman eğiticiler tarafından bilgilendirilmesi amaçlanmalıdır.
3. Ceza İnfaz Kurumlarında çalışan personelin, hükümlü-tutuklulara yönelik madde bağımlılığı ile ilgili bilgilendirme ve önleme çalışmalarının artırılması sağlanabilir.
4. Araştırma sonucunda madde kullanımı ve saldırganlık arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur. Madde kullanımının yaygınlığının azaltılmasıyla, toplumda yaşanan saldırganlığın ve şiddetin azalması da sağlanabilir.
5. Riskli çocuklara yönelik, sosyal becerileri artırmaya ve kişiliğini geliştirmeye yönelik müdahale programların geliştirilmesine temel olabilir.

6. Madde bağımlılığı konusunda riskli çevrelerde taramalar yapılabilir.
7. Kamu kurum ve kuruluşlarında, bağımlılık tedavisinde uzmanlaşmış uzman personelin sayısı artırılabilir.
8. Ceza ve tutukevlerinde madde bağımlılığı tedavi hizmetleri verilebilir.
9. Sadece cezaevinde bulunan bireylere yönelik bir araştırma ile suç oranı ve madde kullanımı arasındaki ilişkisi incelenebilir.
10. Bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda, demografik verilere diğer değişkenler de eklenerek daha kapsamlı bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, M., (2006). **Türkiye’de Madde Bağımlılığı ve Gençlik**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
- AHMADİ, J., ARABİ, H., ve MANSOURİ, Y. (2003). Prevalence of Substance Use Among off Spring of Opiod Addicts. **Addictive Behaviours**, 28.
- ALGÜL, A., SEMİZ, Ü.B., ATEŞ, M.A. BAŞOĞLU, C., DORUK, A., EBRİNÇ, S., PAN, E., ÇETİN, M. (2007). Antisosyal Kişilik Bozukluğu Olan Bireylerde Madde Kullanımı ve Saldırganlık İlişkisi. **Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi**, 20(3):141-150
- ALGÜL A, SEMİZ, Ü., ATEŞ, M.A., BAŞOĞLU, C., DORUK, A., EBRİNÇ, S., PAN, E., ÇETİN, M. Antisosyal Kişilik Bozukluğu Olan Bireylerde Madde Kullanımı ve Saldırganlık İlişkisi. **TUBİM Uyuşturucu Ulusal Raporu 2007**.
- ALGÜL, A., SEMİZ, Ü.B., BAŞOĞLU, C., ATEŞ, M.A., ERBİNÇ, S., ÇETİN, M., GÜNEŞ, C., GÜNAY, H. (2008). Antisosyal Kişilik Bozukluğu olan Erkek Bireylerde Subjektif Uyku Kalitesinin Saldırganlık ile İlişkisi, **Türk Psikiyatri Dergisi**, 19 (4), 373-381.
- ALPAY, N., MANER, F., BEYAZYÜREK, M., (1991). AMATEM’de 1990 Yılında Yatırılan Bağımlıların Demografik Özellikleri ve Geçmiş Yıllarla Kıyaslanması. XXVII. **Ulusal Psikiyatri Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmalar Kitabı**. Antalya:177
- AKCAN, A., AKCAN, F., SAMANCI, A., BALCIOĞLU, İ. İstanbul Bayrampaşa Kapalı Cezaevindeki Erkek Adli Tutuklu ve Hükümlülerde Cezaevi Öncesi Alkol ve Madde Kullanma Sıklığı ve Özellikleri <<http://www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/2867.pdf>> (2009 Mart, 03).
- AKSU, A.B., (1998). **Gençlik Döneminde Görülen Zararlı Alışkanlıklar ve Din Eğitimi**, Yüksek Lisans Tezi, Uludag Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Bursa.
- AKTAŞ V., ve GÖVENÇ G. B.(2006). Kız ve Erkek Ergenlerde Saldırgan ve Olumlu Sosyal Davranışlar İle Yaş, İlişkisel Bağlam ve Kişiler - Arası Duyarlılık Arasındaki İlişkiler, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** ,23 (2).
- American Academy of Pediatrics, Committee on Communications. (1995). Media Violence (Policy Statement RE9526). **Pediatrics**, 96 (6).

- (APA) Amerikan Psikiyatri Birliği: Psikiyatride Hastalıkların Tanımlaması ve Sınıflandırılması El kitabı. (2001). Yeniden Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı (DSM IV-TR), Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, (2000'den Çev.: Köroğlu, E.) Ankara :Hekimler Yayın Birliği.
- ANDERSON, C.A.,(1997). "Effects of Violent Movies and Trai Hostility on Hostile Feelings and Aggressive Thoughts". **Aggressive Behavior**, 23.
- ANDERSON, K.J., (2000). "**Internet Use Among College Students: an Exploratory Study**".*Yayınlanmış Doktora Tezi*, Renseselaer Polytechnic Enstitüsü.
- <[http:// www.anadolusaglik.com](http://www.anadolusaglik.com)>(2007, Aralık)
- ARCHER, J., KELLY, A., (1995). "Self Concaelment and Attitudes Toward Counselling in University Students." **Journal of Counselling Psychology**, 42 (1),40-46.
- ATKINSON, R., HİLGARD, E., (1995). **Psikolojiye Giriş II**. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- ATKINSON, R.L.,ATKINSON, R.C., SMITH, E.E., BEM, D.J., NOLEN-HOEKSEMA, S., (1996). **Psikolojiye Giriş**, (Çev: Alogan, Y.), Arkadaş Yayınları, Ankara: 13. Basım.
- AUSTİN, S., JOSEPH, S., (1996). Assessment of Bully/Victim Problemsin 8 to 11 years old. **British Journal of Educational Psychology**. 67.
- AVCI, (2006). **Şiddet Davranışı Gösteren ve Göstermeyen Ergenlerin Ailelerinin Aile İşlevleri, Öfke ve Öfke İfade Tarzları Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYDIN, B., (2005). **Çocuk ve Ergen Psikolojisi**, Atlas Yayın-Dağıtım, İstanbul: 2. Baskı.
- BABAOĞLU, A. N. (1997), **Uyuşturucu ve Tarihi- Bağımlılık Yapan Maddeler** .İstanbul: (1. Baskı). Kaynak Yayınları.
- BACK,W., **Social Psychology**, Duke University, Consulting Editor.
- BALCIOĞLU, İ., (2001). Stres, Gençlik, Kentleşme, Şiddet, **Yeni Symposium**, 39 (1).
- BARON, Robert A. ve Donn Byrne. **Social Psychology**. Sixth Edition. USA: Allyn & Bacon, 1991.

- BARUT, Y., (1992), “Üniversite Öğrencilerinin Sigara-Alkol-İlaç Alma ve Uyuşturucu Madde Kullanma Alışkanlığının Araştırılması”. **Sağlık Dergisi**. sayı:64-1.
- BANDURA, A. ROSS, D. ve ROSS, S.A. (1961). Transmission Of Aggression Through Imitation Of Aggressive Models. **Journal Of Abnormal and Social Psychology**, (Classics in the History of Psychology, York University Toronto, Ontario: Christopher D. Green) psychclassics. yorku.ca/ Bandura /bobo.htm. (63), 575-582.
- BANDURA, and WALTERS, R.H. (1959). **Adolescent Aggression**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- BANDURA, A. & WALTERS, R. (1963). **Social Learning and Personality Development**. New York: Holt, Rinehart & Winston. Learning Theory Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- BANDURA, A. (1979). **Social Learning Theory**. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- BAYHAN, V., (2002). Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili, Malatya: **İnönü Üniversitesi Yayınları**.
- BERKOWITZ, L. **Aggression: Its Causes, Consequences, and Control**. USA: McGraw-Hill, Inc., 1993.
- BEYGÜ, G.İ., (1995). **Saldırganlık Kuramları ve Basında Cinayet Haberleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BREWER, M.B., Crano, W.D. (1994). **Social Psychology**. New York: West Publishing Company.
- BİLİM VE TEKNİK, **Madde Bağımlılığı Özel Sayısı**, Ekim 1996.
- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi Türkiye Proje Ofisi. (2004). **Türkiye Sağlık Hizmetleri; Eğitim ve Toplumsal Girişimde Madde Kullanımının Önlenmesi. Madde Kullanımı Üzerine Ulusal Değerlendirme Çalışması** (Altı Büyük Şehirde Elde Edilen Sonuçlar) Türkiye.
- BLACKBURN, R.(1972). Dimensions of Hostility and Aggression in Abnormal Offenders. **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 38 (1), 20-26.
- BULGU, N.,(1995). **Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Yapıya Olumsuz Etkileri-Sapma Davranışları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- BULUT, M, SAVAŞ H.A., CANSEL, N. (2006) Gaziantep Üniversitesi Alkol Ve Madde Kullanım Bozuklukları Birimine Başvuran Hastaların Sosyodemografik Özellikleri. **Bağımlılık Dergisi**, 7: 65-70.
- CAN, S., (2002). **Aggression Questionnaire Adlı Ölçeğin Türk Popülasyonunda Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması**, GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Psikiyatri Servisi, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- CUMMINGS, A.L., HOFFMAN, S., LESCHIED, A.W., A., (2004). Psychoeducational Group for Aggressive Adolescent Girls, **The Journal for Specialist in Group Work**, 29, (3).
- ÇAKMAK D, KARALI A, AKVANDAZ Y, Aral J, AYTAÇLAR S, TÜRKCAN A, (1996). **Son Beş Yıl içinde AMATEM'e Yatan Bağımlıların Özellikleri**. İstanbul.
- ÇELEN, N., (2006). **Şiddetin Yaygınlaşması**, Maltepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sempozyumu.
- ÇETİNKAYA, H. (1991). **Video Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÇİVİ, S., SAHİN, K. (1991), "Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Sağlık Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sigara Konusundaki Bilgi, Tutum ve Davranışları", Mart 1991. **Aile ve Toplum Dergisi**.
- ÇORAPÇIOĞLU, A., ÖGEL, K. (2004). Factors Associated With Ecstasy Use İn Turkish students. **Addiction**, 99, 67-76.
- ÇÖPÜR, M., ELMAS, İ., CAN, Y., Madde Bağımlılığı ve Antisosyal Kişilik. **Kriz Dergisi**, 3(1-2), 194-196.
- DAVİSON, G.C. ve Neale, J.M., (2004). **Anormal Psikolojisi** (Çev.:İ. Dağ). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları. 7. Basım.
- DEBORAH, R. ve Simkin, M.D. (2005). **Substance Abuse**. B.J. Sadock ve V.A. Sadock (Eds.) Kaplan ve Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry (3471-3473). New York: Lippincott Williams ve Wilkins. 8. Basım.
- DEROSIER, M. E., (2004). Building Relationships and Combating Bullying: Effectiveness of a School- Based Social Skills Group İntervention, **Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology**, 33 (1), 196- 201.
- D' ZURİLLA, T.J., ve Chang, E.C. (1995). The Relations Between Social Problem Solving and Coping. **Cognitive Therapy and Research**, 19(5).

- DİLBAZ, N., (1999). Şiddet Riskinin Değerlendirilmesi ve Saldırgan Hastaya Yaklaşım, **Klinik Psikiyatri**.
- DOĞAN, Yıldırım (1997), “Madde Bağımlılığı”, **Sosyal Hizmetler Dergisi**. Ocak 1997.
- DOĞANAŞARGİL, G.Ö., SERTÖZ, Ö., COŞKUNOL, H., ŞEN, G. (2004). EÜTF Psikiyatri Anabilim Dalı Bağımlılık Tedavi Biriminin Hasta Verilerinin On Yıllık Geriye Dönük Olarak İncelemesi: Madde Kullanan Hastaların Sosyodemografik Özellikleri, **Bağımlılık Dergisi**, 5; 115-120
- DORMAN, S., (1997). “Video and computer games: Effect on Children and Implications for Health Education”. **Journal of School Health**, 67.
- ERDEN, N.K. (2007), **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Öğretmenlik Bölümleri Birinci Öğretim Son Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Türleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- ERDOĞDU, Y., (2005). Suça Yönlendirilen ve Yönlendirilmeyen Çocukların Aile İlişkileri ile Saldırganlık Davranışlarının Karşılaştırılması, **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi**, 12 (3), 106-114.
- ERKAN, S., (2005). **Örnek Grup Rehberliği Etkinlikleri**. Pegem Yayıncılık, Ankara: 7. Baskı.
- EVREN, E.C., ve ÇAKMAK, D. (2002). Damar Yolu İle Eroin Kullananların Genel Özellikleri. **Nöropsikiyatri Arşivi**, 39(1),.
- EVREN, E.C., ÖGEL, K., ve ÇAKMAK, D. (2002). Esrar ve Meperidin (Petidin) Kullanım Bozukluğu Nedeni ile Yatarak Tedavi Gören Hastaların Özelliklerinin Karşılaştırılması., **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, 3(1), 20-27.
- EVREN, E.C., SAATÇIOĞLU, Ö., EVREN, B., YANCAR, C., EKEN, B., ve ÇAKMAK, D. (2003). Madde Kullanım Bozukluğunda Cinsiyet Farklılığı: AMATEM'e Yatan Hasta Verilerinin İncelenmesi. **Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi**, 16(3),.
- FRANKEN, I.H.A., HENDRIKS, V.M., HAFFMANS, P.M.J., VE MEER, C.W. (2001). Coping Style of Substance Abuse Patients: Effects of Anxiety and Mood Disorders on Coping Change. **Journal of Clinical Psychology**, 57 (3).
- FREEDMAN, J. L., SEARS, D.O. ve CARLSMITH, J. M., (1998). **Sosyal Psikoloji**, (Çev: Ali Dönmez), Ankara: 3. Baskı. İmge Kitabevi,

- GARBARİNO, J. (1999). **Lost Boys: Why Our Sons Turn Violent and How We Can Save Them.** (NY: Free Pres).
- GEÇTAN, E., (2002). **Psikanaliz ve Sonrası**, Hür Yayın.
- GEÇTAN, E., (1997), **Normal Dışı Davranışlar**. 13. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- GEEN, R.G., STONNER, D., (1971). "Effects of Agressiveness Habit Strength on Behavior in the Prensence of Aggression- Related Stimuli". **Journal of Personality and Social Psychology**, 18.
- GİLES, J. , Heyman, G. D. (2005). "Young Children's Beliefs about The Relationship Between Gender and Aggressive Behaviour". **Child Development** 76(1), 107-121.
- GUNDERSEN, K., Swartdal, (2006). Aggression Replacement Training in Norway: Outcome Evaluation of 11 Norwegian Student Project, **Scandinavian Journal of Educational Research**, 50 (1), 63-81.
- GÜLTEKİN, Z., Sayıl, M., (2005). Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği. Geliştirme Çalışması, **Türk Psikoloji Yazıları**, 8(15),47-61,.
- GÜNGÖR, D., (1996). Ergen Araştırmalarında Öncelikler, **Türk Psikoloji Bülteni**, 2(4), 46-50.
- HERRİCK, S.M., ve Elliott, T.R. (2001). Social Problem-Solving Abilities and Personality Disorder Charecteristics Among Dual-Diagnosed Persons in Substance Abuse Treatments. **Journal of Clinical Psychology**, 57(1), 75-92.
- HİCKS., D., (1968). "Short-and Long-Term Retention of Affectively Varied Modeled Behavior". **Psychonomic Science**, 11: 369-370.
- HUDLEY, C., GRAHAM, S., (1993). An Attributional İntervention to Reduce Peer-directed Aggression Among African- American Boys, **Child Development**, 64, 124- 138,.
- KALYONCU, A. ve MIRSAL, H., (2000). Madde Bağımlılığında Bireysel Psikoterapi. **Bağımlılık Dergisi**, 1(2), 89-94,.
- KAPAKLIKAYA, İ. (1985), **Uyusturucu ve Gençlik**. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- KAPCI, E.G. İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi. (2004). **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 37 (1), 1-13.

- KARASAR, N., (2005). **Araştırmalarda Rapor Hazırlama**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 13.Basım.
- KENRICK, DOUGLAS T., STEVEN L NEUBERG. VE ROBERT B. CİALDİNİ. **Social Psychology: Unraveling the Mystery**. USA: Allyn & Bacon, 1999.
- KIZILYALIN, A. Arif (1970), **Uyusturucu Zehirler ve Toksikomani**. İstanbul:Çamlıca Matbaası.
- KİLLEN, J.D., FORTMANN, S.P., SCHATZBERG, A., HAYWARDS, C., VE VARADY, A. (2003). Onset of Major Depression During Treatment for Nicotine Dependence. **Addictive Behaviours**, 28, 461-470.
- KOKKEVİ, A., STEFANİS, N., ANASTASOPOULOU, E., ve KOSTOGİANİ, C., (1998). Personality Disorders in Drug Abusers: Prevalence and Their Association with Axis I Disorders as Predictors of Treatment Retention. **Addictive Behaviours**, 23(6), 841-853.
- KÖKNEL, Ö. (1998). **Bağımlılık- Alkol ve Madde Bağımlılığı**. İstanbul: 1. Basım.Altın Kitaplar Yayınevi.
- KUĞU, N., AKYÜZ,G., AKYÜZ, G., ERŞAN,E., DOĞAN,O.(2000). Sanayi Bölgesinde Çalışan Çıraklarda Madde Kullanımı ve Etkileyen Etkenlerin Araştırılması, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, 1(1), 19-25.
- KURAL, S., EVREN, E.C., CAN, S., ve ÇAKMAK, D., (2004). Alkol ve Madde Mağımlılarında Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Sosyodemografik ve Klinik Özellikler ile İlişkisi, **Klinik Psikofarmakoloji Bülteni**, 14, 1-8.
- KUŞLUVAN, Z., **Davranış Bilimleri**, Gazi Üniversitesi, İzmir: 3. Baskı, 1999.
- LAWRENCE, C. ve GREEN, K., (2005). Perceiving Classroom Aggression:The Influence of Setting İntervention Style and Group Perceptions, **British Journal of Educational Psychology**, 75, 587-602.
- LİNK, B.G., ELMER, L.S., RAHAV, M., PHELAN, J.C. ve NUTTBROCK, L. (1997). On stigma and its Consequences: Evidance from a Longitudinal Study of Men with a Dual Diagnosis of Mental İlness and Substance Abuse. **Journal of Health and Social Behavior**, 38, 177-190.
- MANEN, V., (2004). Reducing Aggressive Behaviour in Boys with a Social Cognitive Group Treatment: A Randomized Controlled ,**Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry**, 43 (12), 1478-

- MANGIR, M.; ARAL, N.; BARAN, G. (1992), Yurtlarda Kalan Üniversite Öğrencilerinin Sigara ve Alkol Kullanımlarını İnceleme. **Ankara:Ankara Üniversitesi Ziraat Fak. Yayını.**
- MCCORMICK, R.A., THOMAS, D.E., QUIRK, S., ve ZEGARRA, J.H., (1998). The Relationship of NEO-PI Performance to Coping Styles, Patterns of Use and Triggers for Use Among Substance Abusers. **Addictive Behaviours**, 23 (4), 497-507.
- MOELLER, Thomas. G. **Youth Aggression and Violence: A Psychological Approach.** USA: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2001.
- MORGAN, J.C. (1995). **Psikolojiye Giriş**, (Ed. ve Çev. Sibel Karataş), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- NATIONAL SCHOOL SAFETY CENTER., (1999). **“Report on School Associated Violent Deaths”**. Westlake, CA.
- NATIONAL SCHOOL SAFETY CENTER (2000). **School Associated Violent Deaths.** Westlake Village, CA.
- O'BOYLE, M., ve BRANDON, E.A., (1998). Suicide Attempts, Substance Abuse and Personality. **Journal Substance Abuse Treatment**, 11 (4), 353-356.
- ÖGEL, Kültegin (1997), **Uyuşturucu Maddeler ve Bağımlılık.** Cep Üniversitesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTADOĞU GAZETESİ, 16 Eylül 1998.
- ÖGEL, K., (1997). **Gençler Arasında Yapılan Bir Anket Sonuçları Bağlamında Madde Kullanımını Önlemeye Yönelik Stratejilerin Eleştirisi, Erzurum.:** 6. Anadolu Psikiyatri Günleri.
- ÖGEL, K., TAMAR, D., EVREN, C. (2003). Çakmak D.Lise Öğrencileri Arasında Tütün, Alkol ve Madde Kullanımı. **Türk Psikiyatri Dergisi**, Yayınlanmamış Rapor, 12 (1).
- ÖGEL, Kültegin, AKSOY, Alper, TOPUZ, Ayfer, LİMAN Olcay COŞKUN Sibel, Ergenlerde Uçucu Madde Kullanımı Şiddetini Değerlendirme Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Güvenilirlik Çalışması, **Türk Psikiyatri Dergisi** 2005; 16(3).
- ÖGEL, K., (2005). Madde Kullanım Bozuklukları Epidemiyolojisi. **Türkiye Klinikleri Dahili Tıp Bilimleri Dergisi**, 1(47)

- ÖGEL, K; TAMAR D.Ü, (1996). **Öğrenci Anketi Bulguları, AMATEM-Özel Okullar Derneği** , Uyuşturucu Maddeler ve Bağımlılık Okul Eğitim Paketi.
- ÖGEL, K.,TAMAR, D., EVREN, C., ÇAKMAK, D., (2000). İstanbul'da Lise Gençleri Arasında Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Yaygınlığı, **Klinik Psikiyatri**, (4),.
- ÖKTEM, F., **Ergenlik Dönemi Özellikleri ve Madde Kullanım riskini Artıran Etmeler**, TADOC Seminer Notları.
- ÖZMEN, A., (2006). Anger: The Theoretical Approaches and The Factors Causing the Emergence in Individuals, **Journal of Faculty of Educational Sciences**, 39(1),.
- ÖZMEN, S.,K., (2004). Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, 37 (2),.
- ÖZDEN, SALİH, Y., (1992), **Uyuşturucu Madde Bağımlılığı-Teşhis Tedavi Tedbir**. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri Yayını.
- PALA, S. (2007). **Madde Bağımlısı Olan Ergenlerin Kimlik Statülerinin Belirlenmesi**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, 60-111.
- PELISSIER, B.M.M., ve O'Neil, J.A., (2003). Antisocial Personality and Depression Among Incarcerated Drug Treatment Participants. **Journal of Substance Abuse**, 11 (4),.
- PHILLIPS, E.S., Gorman-Smith,D., Quinn, W.H., Rabiner, D.L., Tolan, P.H., Winn, D.M., (2004). Community- Based Multiple Family Groups to Prevent and Reduce Violent and Aggressive Behaviour. The GREAT Families Program, **American Journal of Preventive Medicine**, 26 (1S), 39- 47.
- PİŞKİN, M., (2000). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler, **Educational Science: Theory &Practice Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 2(2), 531- 562.
- RABİNER, D.L. (2005). “ Predicting The Persistence of Aggressive Offending of African American Males From Adolescence Into Young Adulthood: The Importance of Peer Relations, Aggressive Behaviour and ADHD Symptoms”, **Journal of Emotional and Behavioral Disorders**, 13 (3), 131-140.

- ROSE, J., Loftus, M., Flint, B., Carey, L., (2005). Factors Associated With the Efficacy of a Group İntervention for Anger in People with İntellectual Disabilities, **British Journal of Clinical Psychology**, 44, 305- 317.
- SCHULTZ, D.P. ve Schultz, S.E., (2002). **Modern Psikoloji Tarihi**, (Çev: Aslay, Y.), Kaknüs Yayınları, İstanbul: 2. Basım.
- SEVİNÇOK, L., Küçükardalı, Y., Dereboy, Ç., ve Dereboy, F., (2000). Genç Erkeklerde Madde Kullanımı: Sosyodemografik Özellikler ve Psikiyatrik Tanılar. **Türk Psikiyatri Dergisi**, 11(1), 40-48.
- <[http:// www.psikolog.org.com](http://www.psikolog.org.com)>(2007, Şubat)
- SHAW, M., (2004). **Okullarda Suçun Önlenmesi ve Polis, Uluslararası Strateji ve Uygulamalar**, (Çev: Yılmaz, İ. ve Uğurlu, İ.), Kanada: 1. Baskı.
- SHECTMAN, Z., (2004). Client Behaviour and Therapist Helping Skills in Individual and Group Treatment of Aggressive Boys, **Journal of Counselling Psychology**, 51(4), 463-472.
- THOİTS, P.A., (1994). Stressors and Problem-Solving: The İndividual as Psychological Activist. **Journal Health and Social Behaviour**, 35, 143-159.
- SİMPSON, T.L., ve Miller, W.R., (2002). Clinical Psycial Abuse and Substance Use Problems: A Review. **Clinical Psychology Review**, 22, 27-77.
- SİNGER DG, ve Singer J.L., (1980). **Television Viewing and Aggressive Behavior in Preschool Children: a Field Study**. 1: Ann N Y Acad Sci. 347: 289-303.
- SOMMERS-FLANAGAN, J., ve SOMMERS-FLANAGAN, R., (2003). **Clinical Interviewing**. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. Third Edition,.
- SOYKAN, Ç., (2003). Öfke ve Öfke Denetimi, **Kriz Dergisi**, 11(2), 19-7.
- ŞAHİN, H., (2005). **Saldırgan ve Öfkeli Çocuk**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ŞAHİN, H., (2005). Öfke Denetiminin Çocuklarda Gözlenen Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkisi, **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 3 (26), 47-61.
- TİRYAKİ, S. (2000). **Spor Yapan Bireylerin Saldırganlık Düzeylerinin Belirlenmesi: (Takım ve Bireysel Sporlar Açısından Bir İnceleme)**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- UÇAR, E., (1996), **Sigara Alkol ve Uyuşturucu Madde Kullanımı İle ilgili Anket Sonuçları Değerlendirmesi**. Sinop: Sinop Valiliği Yayını.
- WOLDMAN, I.D., (1996). Aggressive Boys' Hostile Perceptual and Response Biases: The Role of Attention and İmpulsivity, **Child Development**, 67 (3), 1015- 1033.
- VERHEUL, R. (2001). Co-Morbidity of Personality Disorders in İndividuals with Substance Use Disorders. **Europe Psychiatry**, 16, 274-282.
- VERLİNDEN, S., HERSEN, M., THOMAS, J. (2000). Risk Factors in School Shootings. **Clinical Psychology Review**, 20 (1), 3-56.
- VOORHIS,P.V.(1994). Measuring Prison Disciplinary Problems: A Multiple Indicators Approach to Understanding Prison Adjustment, **Justice Quarterly**, 11(4),
- YALÇIN, İ., (2007). Ailelerinden Algıladıkları Destek Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri, **EJER Eğitim Araştırmaları Dergisi**, K1ş, (26. Sayı).
- YALOM, I.D., (2008). **Ergen Terapisi**. İngilizceden Çeviren: Yeşim Özkardeşler Şallı. (Birinci Baskı). İstanbul: Prestij Yayın Dağıtım.
- YUMRU, M.,SAVAŞ, H., TUTKUN, H., HERKEN, H. KARASU, M.,DÜLGER, E., 2005Gaziantep Üniversitesi'nde Adli Psikiyatrik Açıdan İncelenmiş Olan Olguların Değerlendirilmesi: Yüksek Oranda Alkol-Madde Kullanımı, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**; (6),30-35.
- YÜNCÜ, Z. (2007). **Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenlerde Kimlik**. Kongre Özel Kitabı. 80-82.

EKLER

EK 1: KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Bu anket madde kullanımı ve çeşitli davranış biçimleri ile ilgilidir. Sizden isim yazmanız istenmemektedir. Yanıtlarınız kesinlikle gizli kalacaktır ve bilimsel bir araştırma için kullanılacaktır.

İlginizden dolayı teşekkür ederim.

Araştırma Görevlisi

Cansu Karataş

1- Cinsiyetiniz: Kız Erkek

2- Eğitim Düzeyiniz: Okur-yazar değil Okur-yazar İlkokul mezunu

Ortaokul mezunu Lise Mezunu Üniversite Mezunu

Lisansüstü

3- Sosyo-ekonomik düzeyiniz: Düşük Orta Yüksek

4- Durumunuza uygun olan seçeneği işaretleyiniz. Cezaevinde kalıyorum Cezaevi dışında örgün eğitime devam ediyorum

5- Şu an madde kullanıyor musunuz?

Evet Hayır

6- Şu an bir madde kullanıyorsanız kullandığınız maddenin türü nedir?

Kokain Uçucu Madde(Tiner,bali,uhu...) Ekstazi

Eroin Esrar Diğer

EK 2: SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ

	KARAKTERİNİZE EN UYGUN YANITI (X) ŞEKLİNDE İŞARETLEYİNİZ	Hiç uygun değil	Çok az uygun	Biraz uygun	Çok uygun	Tam uygun
1	Arkadaşlarım çok münakaşacı olduğumu söylerler.					
2	Şans hep başkalarına gülüyor, onlardan yana oluyor.					
3	Birden parlarım ama çabuk sakinleşirim.					
4	Kendimi sık sık diğer insanlarla tartışırken bulurum.					
5	Bazen hayatın bana adaletli davranmadığını düşünürüm.					
6	İnsanlarla aynı fikirde olmazsam, onlarla tartışmaktan kendimi alıkoyamam.					
7	Bazen ortada hiçbir neden yokken parlarım.					
8	Kız ya da erkek birisi beni kışkırtırsa ona vurabilirim.					
9	Bazen niye bu kadar katı olduğumu merak ediyorum.					
10	Tanıdığım insanları tehdit ettiğim olmuştur.					
11	Biri çok üzerime geldiğinde, sıkıştırdığında ona vurabilirim.					
12	Öfkemi kontrol etmekte çok zorluk çekerim.					
13	Eğer çok kızarsam o kişinin yaptığı işleri berbat edebilirim					
14	Kapıyı arkadan gelenin yüzüne çarpacak kadar çıldırabilirim.					
15	İnsanlar bana patronluk tasladıklarında, onların inadına işi ağırdan alırım.					
16	İnsanlar bana nazik davrandıklarında ne isteyeceklerini merak ederim.					
17	Her şeyi dağıtacak kadar çılgınlaşabilirim.					
18	Bazen sevmediklerim hakkında dedikodu yayar, onlara çamur atarım.					
19	Ben sakin biriyim.					
20	İnsanlar beni kızdırlırsa, onlara gerçek düşüncelerimi açıklayabilirim.					
21	Bazen insanların arkamdan bana güldüklerini hissedirim.					
22	İstediğimi elde edemediğim zaman, kızgınlığımı gösteririm.					
23	Bazen birine vurma isteğimi kontrol edemem.					
24	Pek çok insandan daha sık kavga ederim.					
25	Eğer biri bana vurursa, ben de ona vururum.					
26	Arkadaşlarımla aynı fikirde olmadığımda açıkça söylerim.					
27	Haklarımı korumak için şiddete başvurmak gerekirse, hiç çekinmem.					
28	Fazla dostça davranan yabancılara güvenmem.					
29	Bazen kendimi patlamaya hazır bir bomba gibi hissedirim.					
30	Beni gerçekten rahatsız edenlere susarak, ilgilenmeyerek tepki veririm.					
31	Arkadaşlarımla arkamdan, benim hakkımda konuştuklarını bilirim.					
32	Bazı arkadaşlarım, benim düşünmeden hareket ettiğimi düşünürler.					
33	Bazen hiçbir şey düşünemeyecek kadar kıskanç olurum.				124	
34	El şakası yapmaktan hoşlanırım.					